

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**MANİSA SOMA'DA BULUNAN TÜRK DEVRİ
YAPILARI**

Yüksek Lisans Tezi

ADI VE SOYADI

Gamze İLHAN

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Mesut DÜNDAR

Çanakkale – 2019

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

MANİSA SOMA'DA BULUNAN TÜRK DEVRİ YAPILARI

Yüksek Lisans Tezi

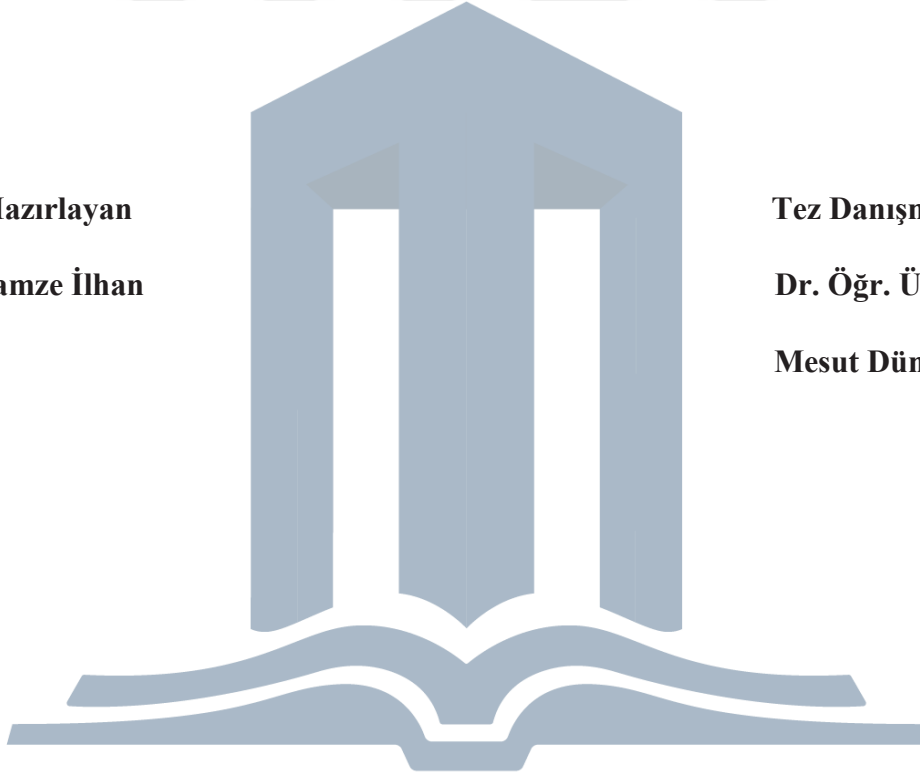
Hazırlayan

Gamze İlhan

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi

Mesut Dünder

Çanakkale – 2019

TAAHHÜTNAME

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Manisa Soma’da Bulunan Türk Devri Yapıları**” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını, özgünlüğünü ve bir başka mecraya sunulmadığını, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu ve yararlandığım kaynak ve verilerde hiçbir bir çarpıtma yapmadığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

08.07/2019

GAMZE İLHAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Gamze İLHAN'a ait Manisa Somada Bulunan Türk Devri Yapıları adlı çalışma, jürimiz tarafından Sanat Tarihi Anabilim Dalı YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Üyeler

İmza

Dr. Öğr. Üyesi
Mesut DÜNDAR
(Danışman)

Doç. Dr.
Erkan ATAK

Dr. Öğr. Üyesi
Yusuf ACIOĞLU

Tez No : -10262258

Tez Savunma Tarihi : 28.06.2019

ONAY

Prof. Dr. Şerif KORKMAZ
Enstitü Müdürü

08.07/2019

ÖZET

MANİSA SOMA'DA BULUNAN TÜRK DEVRİ YAPILARI

Bu Araştırma, Manisa Soma ilçesinin, tarihi gelişmelerini ve bu gelişim sırasında oluşturulmuş anıtsal mimarisini konu almaktadır. İlk Türk yerleşimleri Selçuklu dönemi ile başlamış ancak mimarlık faaliyetleri Geç Osmanlı döneminde artmıştır. Bu nedenle incelediğimiz yapıların çoğu Geç Osmanlı dönemine aittir.

Araştırmalar sonucunda Soma'da günümüze ulaşmış altı adet cami, üç adet han, iki adet hamam, altı adet çeşme ve bir adet çamaşırhane tespit edilmiştir. Söz konusu, yapıların tarihi, mimari, plan, malzeme ve süsleme özellikleri üzerinde durularak ele alınmıştır. Eserler mimari özelliklerine dikkat edilerek katalog şeklinde incelenmiştir.

İncelenen yapıların büyük bir bölümü, kendi döneminin mimari özelliklerini yansıtmalarının yanında, malzeme- teknik kullanımda yerel tercihler ön planda tutulmuştur. Yapılarda belirleyici olan ana malzeme kaba yonu ve moloz taş ile örtü sisteminde ahşap belirleyici malzeme olmuştur.

Camilerdeki, strüktürel elemanlar oldukça sade ve basit bir formda ele alınmıştır. Bölgedeki camilerin dış cephelerinde sade hatlar devam ettirilmiştir. Fakat Emir Hızır Bey Cami, Damgacı Cami ve Kırkoluk Cami'nin harim ve son cemaat yerindeki kalem işi süslemeleriyle Anadolu'daki en önemli camilerden sayılabilir.

Soma kenti mimari açıdan çok zengin olmamakla birlikte incelenmeye değer eserler bulunmuştur. Bu eserlerin Türk-İslam sanatındaki önemi belirlenmeye çalışılmıştır.

Sonuç olarak, bu çalışma ile bölgenin tarihini, kültürel ve sosyal yapısını ortaya koyan mimari eserler, bilimsel açıdan değerlendirilmeye çalışılarak, Türk Sanat tarihi bakımından taşıdıkları önem vurgulanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Soma, Cami, Han, Hamam, Çeşme, Çamaşırhane.

ABSTRACT

TURKISH PERIOD STRUCTURES IN MANİSA SOMA

This research focuses on historical developments and monumental architecture of Soma district of Manisa. The first Turkish settlements began with the Seljuk period, but architectural activities increased during the Late Ottoman period. For this reason, most of the buildings we examined belong to the Late Ottoman period.

Within the scope of this study architectural works of Turkish period in Soma are examined. It is found out in Soma that six mosques, three inns, two baths, six fountains and one laundry remain today. The aforementioned works are studied with regard to their age, architectural characteristics such as planning, texture and ornamental aspects and these characteristics shape the listing process that is realised in the form of a catalogue.

Majority of the works reflect the architectural understanding of their very period and local features play a key role in material selection and relevant techniques. The basic material is boast together with rubble stone while in cover systems it is wooden material.

The structural elements in mosques possess a plain and simple form. The exterior walls of the mosques continued to stay basic in time. However, the ornament drawings of the sanctuary and narthex in Emir Hızır Bey Mosque, Damgacı Mosque and Kırkoluk Mosque put these architectural works amongst the most important mosques in Anatolia.

As a result, with this study, the architectural works revealing the history, cultural and social structure of the region have been tried to be scientifically evaluated and their importance in terms of the history of Turkish Art has been emphasized.

Key Words: Soma, Mosque, Inn, Bath, Fountain, Laundry.

ÖNSÖZ

Ege bölgesinin kuzeyinde yer alan ve Manisa İlinin en önemli sanayi ilçesi olan Soma, bu nedenden dolayı uzun yıllardan beri insanların yerleştiği ve ticari ilişkilerin bulunduğu bir yer olmuştur. Çağlar boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Soma'da Osmanlı'nın fethiyle birlikte bölgede imar faaliyetleri görülmeye başlanmıştır. Bu imar faaliyetlerinin çoğu son dönemlere tarihlendirilmiştir. Bu zaman sürecinde Soma ilçesine birçok yapı inşa edildiği kaynaklardan anlaşılmaktadır. Ancak bunlarda çoğu günümüze ulaşamamıştır. Günümüze kadar gelenlerin birçoğu ise şuan yok olma ile karşı karşıya kalmaktadır.

Manisa ve çevresi, mimarlık tarihi ve sanat tarihi açısından mimari örneklerin çok fazla olduğu ve incelemeyi bekleyen bölgelerden biridir. Fakat Manisa'nın çok fazla araştırılmış olduğunu, bu yüzden ilçelerin değerlendirilmesi gerektiği sonucuna varmış bulunmaktayım. Araştırmamın amacı; "Soma'daki Türk Devri Yapıları" adlı çalışma ile ilçeyi tanımak, kültür ve mimari eserlerini incelemek yönünde fırsat doğmuştur.

Tez konumu seçmemde ve çalışmamız sırasında yaptığı düzenlemeler ve verdiği fikirler ile bana yardımcı olan Sayın hocam "Dr. Öğr. Üyesi MESUT DÜNDAR" hocama sonsuz saygı ve teşekkürlerimi sunarım. Arazi çalışması esnasında beni yalnız bırakmayan Gülşah UÇARKUŞ'a teşekkür ederim. Ayrıca Soma Belediyesi'ne ve Müftülüklerin yardımlarını esirgemedikleri için teşekkür ederim. Yapmış olduğum çalışmanın her aşamasında bana yürekten destek olan aileme şükranlarımı sunarım. Son olarak da konuyla ilgili arşiv kayıtların sağlanmasında İzmir Vakıflar Genel Müdürlüğü yetkililerine teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR.....	vi
ÇİZİM LİSTESİ	vii
RESİMLER LİSTESİ	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MANİSA SOMA’NIN COĞRAFİ KONUMU VE TARİHÇESİ

1.1. Soma’nın Coğrafi Konumu	5
1.2. Soma’nın Tarihçesi	7

İKİNCİ BÖLÜM

MANİSA SOMA’DA BULUNAN TÜRK DEVRİ YAPILARI

2.1. CAMİLER.....	11
2.1.1. Emir Hızır Bey Camii	11
2.1.2. Damgacı Cami.....	20
2.1.3. Darkale Kırkoluk Cami	25
2.1.4. Hamidiye Cami	30
2.1.5. Darkale Minareli Cami	33
2.1.6. Orta Cami.....	36
2.2. HAMAMLAR	38
2.2.1. Çarşı Hamam	38
2.2.2. Darkale Hamam.....	41
2.3. HANLAR.....	43
2.3.1. Çarşı Han	43
2.3.2. Balcı Hanı	45
2.3.3. Nazif Cengiz Han	47
2.4. ÇEŞMELER	49
2.4.1. Kırkoluk Çeşme	49
2.4.2. Dokuz Oluklu Çeşme.....	51
2.4.3. Darkale Minareli Cami Çeşme.....	53
2.4.4. Soma Anonim Çeşme I.....	54

2.4.5. Darkale Anonim Çeşme II	56
2.4.6. Nazif Cengiz Çeşmesi	57
2.5. ÇAMAŞIRHANE	58

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME

3.1. CAMİLER	60
3.1.1. Mimari.....	60
3.1.2. Süsleme	67
3.1.3. Malzeme ve Teknik	69
3.2. HAMAMLAR.....	70
3.2.1. Mimari.....	70
3.2.2. Süsleme	71
3.2.3. Malzeme ve Teknik	72
3.3. HANLAR	73
3.3.1. Mimari.....	73
3.3.2. Süsleme	74
3.3.3. Malzeme ve Teknik	74
3.4. ÇEŞMELER	76
3.4.1. Mimari.....	76
3.4.2. Süsleme	77
3.4.3. Malzeme ve Teknik	77
3.5. ÇAMAŞIRHANELER.....	79
3.5.1. Mimari.....	79
3.5.2. Süsleme	80
3.5.3. Malzeme ve Teknik	80
SONUÇ	81
KAYNAKÇA.....	84
ÇİZİMLER	90
RESİMLER.....	103
ÖZGEÇMİŞ	

KISALTMALAR

A.g.e.	:Adı geçen eser
A.g.m.	:Adı geçen makale
A.g.t.	:Adı geçen tez
Bkz.	:Bakınız
Böl.	:Bölüm
C.	:Cilt
Çev.	:Çeviren
D.	:Dergi(si)
Ed.	:Editör
No.	:Numara
s.	:Sayfa
S.	:Sayı
Res.	:Resim
T.T.K.	:Türk Tarih Kurumu
V.g.m.	:Vakıflar Genel Müdürlüğü
Yay.	:Yayınlayan
Yy.	:Yüzyıl

ÇİZİM LİSTESİ

- Çizim 1:** Soma, Emir Hızır Bey Cami planı
- Çizim 2:** Soma, Damgacı Cami planı
- Çizim 3:** Soma, Kırkoluk Cami planı
- Çizim 4:** Soma, Hamidiye Cami planı
- Çizim 5:** Soma Darkale Minareli Cami planı
- Çizim 6:** Soma, Çarşı Han planı
- Çizim 7:** Soma, Kırkoluk Çeşme planı
- Çizim 8:** Soma, Dokuz Oluklu Çeşme planı
- Çizim 9:** Soma, Darkale Minareli Cami Çeşme planı
- Çizim 10:** Soma, Anonim Çeşme I planı
- Çizim 11:** Soma, Darkale Köyü, Anonim Çeşme II planı
- Çizim 12:** Soma, Çamaşırhane planı
- Harita 1:** Soma Haritası

RESİMLER LİSTESİ

- Resim 1:** Emir Hızır Bey Cami'nin genel görünüşü
- Resim 2:** Emir Hızır Bey Cami, doğu cephesinden görünüş
- Resim 3:** Emir Hızır Bey Cami, batı cephesinden görünüş
- Resim 4:** Emir Hızır Bey Cami, güney cephesinden görünüş
- Resim 5:** Emir Hızır Bey Cami, son cemaat yeri
- Resim 6:** Emir Hızır Bey Cami, son cemaat yeri tavanı
- Resim 7:** Emir Hızır Bey Cami, kuzey cephe giriş kapısı
- Resim 8:** Emir Hızır Bey Cami, batı cephe giriş kapısı
- Resim 9:** Emir Hızır Bey Cami, mükebbire genel bir görünüm
- Resim 10:** Emir Hızır Bey Cami, pencere genel bir görünüm
- Resim 11:** Emir Hızır Bey Cami, kapı genel bir görünüm
- Resim 12:** Emir Hızır Bey Cami, mihrabiyesi
- Resim 13:** Emir Hızır Bey Cami, batı cephe mükebbiresi
- Resim 14:** Emir Hızır Bey Cami, harimden görünüş
- Resim 15:** Emir Hızır Bey Cami, kubbesinden genel görünüş
- Resim 16:** Emir Hızır Bey Cami, mihrabından bir görünüş
- Resim 17:** Emir Hızır Bey Cami, minberinden genel görünüş
- Resim 18:** Emir Hızır Bey Cami, vaaz kürsüsü
- Resim 19:** Emir Hızır Bey Cami, mahfilden genel bir görünüş
- Resim 20:** Emir Hızır Bey Cami, minaresinden genel bir görünüş
- Resim 21:** Emir Hızır Bey Cami, şadırvanı
- Resim 22:** Emir Hızır Bey Cami, son cemaat yerinde süsleme
- Resim 23:** Emir Hızır Bey Cami, son cemaat yeri tavanından genel bir görünüm
- Resim 24:** Emir Hızır Bey Cami, harim kuzey giriş kapısı üzerinde bulunan süsleme

Resim 25: Emir Hızır Bey Cami, batı duvarındaki kapının üzerinde bulunan süsleme

Resim 26: Emir Hızır Bey Cami, mahfilin öne çıktığı bölümde bulunan süsleme

Resim 27: Emir Hızır Bey Cami, mahfil altı süslemelerinden detay

Resim 28: Emir Hızır Bey Cami, mahfil altı süslemelerinden detay

Resim 29: Emir Hızır Bey Cami, mahfil altı süslemelerinden detay

Resim 30: Emir Hızır Bey Cami, mahfil altı süslemelerinden detay

Resim 31: Emir Hızır Bey Cami, mahfil altı süslemelerinden detay

Resim 32: Emir Hızır Bey Cami, mahfil altı süslemelerinden detay

Resim 33: Emir Hızır Bey Cami, mahfil altı süslemelerinden detay

Resim 34: Emir Hızır Bey Cami, mahfil altı süslemelerinden detay

Resim 35: Emir Hızır Bey Cami, güney duvarındaki süsleme

Resim 36: Emir Hızır Bey Cami, güney duvarındaki süsleme

Resim 37: Emir Hızır Bey Cami, güney duvarındaki süsleme

Resim 38: Emir Hızır Bey Cami, mihrabı onarım çalışmaları öncesi görünüm

Resim 39: Emir Hızır Bey Cami, mihrabı onarım çalışmaları sonrası görünüm

Resim 40: Emir Hızır Bey Cami, harim duvarlarının onarım öncesi genel görünüm

Resim 41: Emir Hızır Bey Cami, inşa kitabesi

Resim 42: Damgacı Cami'nin genel görünüşü

Resim 43: Damgacı Cami, son cemaat yeri

Resim 44: Damgacı Cami, harim giriş kapısı

Resim 45: Damgacı Cami, mükebbire genel bir görünüm

Resim 46: Damgacı Cami, doğu cephesi

Resim 47: Damgacı Cami, harim mekanı

Resim 48: Damgacı Cami, mihrap genel bir görünüş

Resim 49: Damgacı Cami, minber genel bir görünüm

Resim 50: Damgacı Cami, mahfil genel bir görünüm

Resim 51: Damgacı Cami, minare genel bir görünüm

Resim 52: Damgacı Cami, son cemaat yeri revak kemeri süslemesi

Resim 53: Damgacı Cami, son cemaat yeri revak kemeri süslemesi

Resim 54: Damgacı Cami, son cemaat yeri revak kemeri süslemesi

Resim 55: Damgacı Cami, saçak altı süslemesi

Resim 56: Damgacı Cami, saçak altı süslemesi

Resim 57: Damgacı Cami, saçak altı süslemesi

Resim 58: Damgacı Cami, saçak altı süslemesi

Resim 59: Damgacı Cami, mükebbire süslemesi

Resim 60: Damgacı Cami, tavan süslemesi

Resim 61: Damgacı Cami onarım kitabesi

Resim 62: Kırkoluk Cami, genel görünüm

Resim 63: Kırkoluk Cami, şadırvan

Resim 64: Kırkoluk Cami, giriş kapısı

Resim 65: Kırkoluk Cami, son cemaat yeri

Resim 66: Kırkoluk Cami, son cemaat yeri tavanı

Resim 67: Kırkoluk Cami, mükebbire genel bir görünüm

Resim 68: Kırkoluk Cami, mihrabiye genel bir görünüm

Resim 69: Kırkoluk Cami, doğu cephe

Resim 70: Kırkoluk Cami, harim görünüş

Resim 71: Kırkoluk Cami, mihraptan bir görünüş

Resim 72: Kırkoluk Cami, minberden bir görünüş

Resim 73: Kırkoluk Cami, mahfilden bir görünüş

Resim 74: Kırkoluk Cami, pencere süsleme

Resim 75: Kırkoluk Cami, son cemaat yeri süsleme detay

Resim 76: Kırkoluk Cami, son cemaat kemer süsleme detay

Resim 77: Kırkoluk Cami, mihrap süsleme detay

Resim 78: Kırkoluk Cami, abdest olukları süsleme

Resim 79: Kırkoluk Cami, abdest olukları süsleme

Resim 80: Hamidiye Cami, genel görünüm

Resim 81: Hamidiye Cami, çeşme

Resim 82: Hamidiye Cami, son cemaat yeri

Resim 83: Hamidiye Cami, son cemaat yeri

Resim 84: Hamidiye Cami, harim giriş kapısı

Resim 85: Hamidiye Cami, kadınlar mahfili girişi

Resim 86: Hamidiye Cami, doğu cephe

Resim 87: Hamidiye Cami, harim görünüş

Resim 88: Hamidiye Cami, mihraptan bir görünüş

Resim 89: Hamidiye Cami, minberden bir görünüş

Resim 90: Hamidiye Cami, minareden bir görünüş

Resim 91: Hamidiye Cami, inşa kitabesi

Resim 92: Darkale Minareli Cami, genel görünüş

Resim 93: Darkale Minareli Cami, avlu giriş kapısı

Resim 94: Darkale Minareli Cami, son cemaat yeri

Resim 95: Darkale Minareli Cami, son cemaat yeri

Resim 96: Darkale Minareli Cami, batı cephe

Resim 97: Darkale Minareli Cami, güney cephe

Resim 98: Darkale Minareli Cami, harim görünüş

Resim 99: Darkale Minareli Cami, mahfilden bir görünüş

Resim 100: Darkale Minareli Cami, minareden bir görünüş

Resim 101: Orta Cami, genel görünüş

Resim 102: Orta Cami, avlu

Resim 103: Orta Cami, son cemaat yeri

Resim 104: Orta Cami, son cemaat yeri

Resim 105: Orta Cami, batı cephe

Resim 106: Orta Cami, doğu cephe

Resim 107: Orta Cami, harim görünüş

Resim 108: Orta Cami, mihrap bir görünüş

Resim 109: Orta Cami, minber bir görünüş

Resim 110: Orta Cami, mahfilden bir görünüş

Resim 111: Orta Cami, minareden bir görünüş

Resim 112: Çarşı Hamam, eski görünüş

Resim 113: Çarşı Hamam, mevcut görünüş

Resim 114: Çarşı Hamam, erkekler bölümü sıcaklık

Resim 115: Çarşı Hamam, sıcaklık mekandaki fil gözleri

Resim 116: Darkale Hamam, genel görünüş

Resim 117: Darkale Hamam, kuzey cephe

Resim 118: Darkale Hamam, doğu cephe

Resim 119: Darkale Hamam, doğudaki mekanların günümüzdeki durumu

Resim 120: Darkale Hamam, doğudaki mekanların günümüzdeki durumu

Resim 121: Çarşı Han, mevcut görünüş

Resim 122: Çarşı Han, batı cephe

Resim 123: Çarşı Han, doğu cephe

Resim 124: Çarşı Han, iç mekan

Resim 125: Çarşı Han batıdaki giriş mekanı

- Resim 126:** Çarşı Han, tuğla kemerler
- Resim 127:** Çarşı Han, inşa kitabesi
- Resim 128:** Balcı Han, güney cephe
- Resim 129:** Balcı Han, güney cephe eski görünüm
- Resim 130:** Balcı Han, güneybatı cephe
- Resim 131:** Balcı Han, güneybatı iç cephe
- Resim 132:** Balcı Han, yan cephelerdeki dükkanlar
- Resim 133:** Balcı Han batıdaki inşa kitabesi
- Resim 134:** Cengiz Han, doğu cephe
- Resim 135:** Cengiz Han, doğu cephe kapısı
- Resim 136:** Cengiz Han, kuzey cephe kapısı
- Resim 137:** Cengiz Han, kuzey cephe giriş holü
- Resim 138:** Cengiz Han, doğudaki odalar
- Resim 139:** Cengiz Han, batıdaki mekan
- Resim 140:** Cengiz Han, avlu genel bir görünüş
- Resim 141:** Cengiz Han, çeşme
- Resim 142:** Cengiz Han, avlu cepheleri
- Resim 143:** Cengiz Han, sinema
- Resim 144:** Cengiz Han, kemer süsleme
- Resim 145:** Kırkoluk Çeşme, genel görünüş
- Resim 146:** Kırkoluk Çeşme, genel görünüş
- Resim 147:** Kırkoluk Çeşme, batı ayağındaki süsleme
- Resim 148:** Dokuz Oluklu Çeşme, eski görünüşü

Resim 149: Dokuz Oluklu Çeşme, mevcut durumu

Resim 150: Dokuz Oluklu Çeşme, süsleme

Resim 151: Darkale Minareli Çeşme, genel bir görünüşü

Resim 152: Darkale Minareli Çeşme, genel bir görünüşü

Resim 153: Soma Anonim Çeşme I, genel bir görünüşü

Resim 154: Darkale Anonim Çeşme II, genel bir görünüş

Resim 155: Nazıf Cengiz Han Çeşme, genel bir görünüş

Resim 156: Çamaşırhane, güneydoğudan genel bir görünüş

Resim 157: Çamaşırhane, genel bir görünüş

Resim 158: Çamaşırhane, güney cephesi

Resim 159: Çamaşırhane, giriş kapısı

Resim 160: Çamaşırhane, güneydoğudan avlu görünüşü

Resim 161: Çamaşırhane, avlu ve çeşmesi

GİRİŞ

Konunun Niteliği ve Önemi

Tarihin her döneminde sahip olduğu olağanüstü coğrafi konumu nedeniyle bir şehir olarak daima ilgi odağı olan Manisa, mimarlık tarihi ve sanat tarihi açısından da önemli bir konumdadır. Manisa'nın kuzeyindeki ilçesi olan Soma, Türk devri mimari eserleri üzerine şimdiye kadar çok detaylı bir inceleme yapılmadığı görülmektedir. Yapılan araştırmalar da daha çok ön plana çıkan eserler kapsamış olup estetik düzeye sahip olmayan yapılar göz ardı edilmiştir. Daha önce yeterince incelenmemiş olmasından dolayı, bu yapıların daha iyi anlaşılması ve özgün bir çalışma olacağı için bu konunun araştırılması uygun görülmüştür. Amacımız detaylı bir çalışma ile bölgenin tarihsel geçmişini somut verilerle ortaya çıkarmak ve Türk İslam Kültürüne ait yapıları kültürel, sanatsal ve mimari olarak değer taşıyan yapılarını araştırmak ve sunmaktır.

Bergama, Roma ve Bizans yönetimi altında kalan Soma bölgesi Selçuklu yönetimine girmiş, ardından da Osmanlı hakimiyetine girerek yeni adıyla "Darkale" eski adıyla "Tarhala" sancak merkezi olan günümüzde büyük bir önem taşıyan Darkale köyünde bulunan eski yapıları muhafaza etmektedir. Darkale köyünün günümüze kadar gelen evleri, mimarisi ve sokak dokusu hala Osmanlı dokusunu yaşatmaktadır.

Bu gözlemler doğrultusunda çalışmamızda, birçok uygarlığa ev sahibi yapmış Soma ve çevresinde yer alan günümüze gelebilmiş olan yapıların mimari ve sanatsal özellikler belirlenmeye çalışılmıştır. Bulunan bu yapıları plan, süsleme ve mimari özellikleri açısından ele alıp ayrıntılı bir şekilde değerlendirerek Soma'nın tarihi açısından yeri ve önemine bir parça da olsa ışık tutabilmek ve belgelenerek sürekliliğinin sağlanması için gelecek nesillere aktarılması amaçlanmıştır.

Çalışmamız Soma merkezindeki, bölgenin Türklerin eline geçmesinden Cumhuriyet dönemine kadar ki Türk mimari eserlerini kapsamaktadır. Bu yapıların bir kısmı estetik ve duvar resimleri açısından nitelikli yapılar olup bir kısmı harap halde olmasına rağmen bulundukları dönemin mimari özelliklerini göstermesi açısından sanat tarihimizin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Soma ilçesinde bulunan toplamda 6 cami, 2 hamam, 3 han, 6 çeşme, 1 çamaşırhane ile sınırlandırılmıştır.

Bunun dışında günümüzde mevcut olmamakla birlikte yayınlarda geçen Soma isimli bir cami, Firdevs, Yusuf Veled-i, Bazurlu ve Orhan Bin Günek isimli mescitler,

Zağarcı Ali Bey isimli hamam'ın varlığı bilinir¹. Söz konusu yapılara dair günümüzde herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır.

İlgili Yayınlar

Manisa Somada ki Türk Devri yapıları adlı tez çalışmamız da yer alan birçok yapının yeterince araştırılmadığı görülmektedir. Yapılan araştırmalara bakıldığında Hakkı Acun'un "*Türk Kültür Varlıkları Envanteri Manisa İlçeleri 45*"² isimli çalışması öne çıkmaktadır. Dönemin Manisa kent merkezi ile ilçelerinde ki bazı yapıları ele alan bu eser çalışmamız için değerli bilgiler sunmaktadır. Bunun dışında İhsan Kutlusoy'un "*Soma*"³ isimli çalışması ve Samet Arıcıoğlu'nun, "*Osmanlı Döneminde Soma*" adlı çalışması kent tarihi ile birlikte dönemin mimari eserleri hakkında da bazı bilgiler vermektedir. Bunlar arasında S. Arıcıoğlu'nun çalışması, günümüzde mevcut olmamakla birlikte, kayıtlarda geçen yapıların isimlerini vermesi bakımından önem arz eder. Soma tarihi hakkında bir diğer araştırma ise Vehbi Günay'ın, "*XVI. Yüzyılda Tarhala Örneğinde Batı Anadolu da İskan Değişimi*"⁴ adlı çalışmadır.

Soma'daki birçok yapının süslemeleri ilgi çektiği ve bu nedenle bazı araştırmalara konu edildiği görülür. Bu bağlamda Rüçhan Arık'ın "*Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*"⁵, Tarık Okçuoğlu'nun "*18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Duvar Resimlerinde Betimleme Anlayışı*"⁶ ve Dilek Şener'in "*XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Anadolu Duvar Resimleri*"⁷ adlı çalışmaları bu konudaki önemli kaynaklar arasındadır. Duvar resimleri bakımından bir diğer önemli yapı olan Damgacı Cami'nin duvar resimleri için İnci Kuyulu'nun "*Geç Dönem Anadolu Tasvir Sanatından Yeni Bir Örnek: Soma Damgacı Cami*"⁸ adlı çalışması önemli kaynaklardandır.

Bunların dışında Vakıflar Bölge Müdürlüğü'ndeki eski eser fişleri yararlandığımız kaynaklar arasındadır.

¹ Samet Arıcıoğlu, *Osmanlı Döneminde Soma*, Soma Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir 2004.

² Hakkı Acun, *Türk Kültür Varlıkları Envanteri Manisa İlçeleri 45*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.

³ İhsan Kutlusoy, *Soma*, Tan Matbaası, İstanbul 1971.

⁴ Vehbi Günay, *XVI. Yüzyılda Tarhala Örneğinde Batı Anadolu'da İskan Değişimi, Tarih İncelemeleri Dergisi*, S:1. C: XXI, 2006.

⁵ Rüçhan Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1976.

⁶ Tarık Okçuoğlu, *18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Duvar Resimlerinde Betimleme Anlayışı*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul 2000.

⁷ Dilek Şener, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Anadolu Duvar Resimleri*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011.

⁸ İnci Kuyulu, *Geç Dönem Anadolu Tasvir Sanatından Yeni Bir Örnek: Soma Damgacı Cami, Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi*, S:IV, İzmir 1998.

Çalışmamızı konu alan ve yararlandığımız diğer kaynak ve yayınlar yeri geldikçe metin içerisinde ve toplu olarak bibliyografyada verilmiştir.

Metod ve Düzen

Tez çalışmasının başında konuyla doğrudan ve dolaylı bir şekilde ilgili olan kaynak taramasına başlanıp basılı kitap, dergi, makale, tez gibi çalışmalar incelenerek Soma'nın tarihi, coğrafyası ve mimari eserler hakkında bir tespit yapılmıştır. Yapılan tespitleri yerinde incelemek için Soma'ya gidilip ilgili kurum ve kuruluşlardan izinler alınmıştır. Soma ilçe ve köylerinde saha çalışması gerçekleştirilmiş, mevcut yapılar incelenip fotoğrafları çekilmiş ve yapıların mimari ölçüleri alınarak güncel durumları belgelenmiştir. Bu çalışmaların yanı sıra kaynak taraması ve arazi çalışmasından sonra ana hat planı oluşturularak elde edilen bilgi ve dokümanlar ile yazım aşamasına geçilmiştir. Bütün bu çalışmalarda topladığımız bilgilerin ışığında metnimiz oluşturulmuştur.

“Manisa Soma’da Bulunan Türk Devri Yapıları” adı altındaki çalışmamız altı ana bölümden meydana gelmektedir.

“Giriş” bölümü konunun amacı, niteliği, sınırları ve metodolojik düzen ile ilgili kaynak ve yayınlara değinilen, çalışmanın kapsamının belirlendiği ve kaynakların değerlendirildiği kısımdır.

Birinci bölümü teşkil eden *“Manisa ve Somanın Tarihi, Coğrafyası”* başlığı altında, insan topluluklarının üzerinde yaşadığı coğrafi mekanın, iklim şartlarını, topoğrafi özelliklerini, beşeri coğrafyası ile yine aynı coğrafi mekan üzerinde yaşayan insan topluluklarının geçmişini, mimari birikimini, Osmanlı idari merkezi olarak tarihteki yeri ve önemi irdelenmiştir.

İkinci bölüm, çalışmanın içeriğini oluşturan yapıların incelendiği *“Manisa Soma’da Bulunan Türk Devri Yapıları”* başlıklı kısımdır. Bu kısımda çalışma kapsamındaki yapılar gruplandırılarak kronolojik bir sırada tarihçesi ile birlikte mimari ve süsleme bakımından belirli bir anlatım düzeninde detaylı bir şekilde tanıtılmıştır.

Üçüncü bölümü oluşturan *“Değerlendirme”* de çalışmaya konu olan yapıların dönem özellikleri, birbirleriyle ilişkileri, mimari ve süsleme özelliklileri bakımından kendi içerisinde değerlendirilmiş ve benzer örneklerle de yer verilerek ilişkileri açıklanmaya çalışılmıştır.

Dördüncü bölümü oluşturan “*Sonuç*” başlığında ise, çalışmanın bütününde ortaya konulan bilgiler kısaca özetlenerek elde edilen sonuçlar ortaya konulmuştur.

Çalışmada yararlanılan kaynaklar, metin kısmının sonunda yapılarla ilgili olan doğrudan ve dolaylı kaynakların yer aldığı, bilimsel kriterlere uygun bir şekilde yazılmış “*Kaynakça*” kısmında sunulmuştur. Mevcut yapıların gerek planları, gerek kesit çizimleri ile birlikte gerekli görülen bazı süslemelerin çizimleri “*Çizimler*” başlığı adı altında verilmiştir. Son olarak ayrıntıları ile tanıtmaya çalıştığımız yapıların bugünkü durumlarını belgeleyen tarafımızdan çekilen fotoğraflar ile bazı yapıların eski durumları hakkında bilgiler veren arşiv fotoğrafları “*Resimler*” başlığı altında çalışmaya eklenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MANİSA SOMA’NIN COĞRAFI KONUMU VE TARİHÇESİ

1.1.Soma’nın Coğrafi Konumu

Soma ilçesi, 27-28 Doğu boylamı ve 39-40 Kuzey enlem daireleri arasında bulunmaktadır. 825,75 km yüzölçümüne sahip ilçenin deniz seviyesinden yüksekliği ortalama 175 metredir⁹.

Ege bölgesinin kuzeyinde yer alan ve Manisa İl’inin en önemli sanayi ilçesi olan Soma’nın kuzeyinde ¹⁰ Balıkesir Savaştepe ve İvrindi ilçeleri; güneyinde Akhisar; doğusunda Kırkağaç; batısında ise Kınık ve Bergama ilçeleri bulunmaktadır¹¹. Günümüzde kent, önünden geçen Bakırçay’ın kuzeyinde kalan alçak tepelikler ve vadi tabanı boyunca Kınık-Bergama yönünde genişlemektedir¹².

Ege sahilinden 50 km uzakta bulunan ilçenin genel olarak arazi durumu çok engebeli olup, güneyinde kuzey-güney yönünde bir dağ sırası olan Soma dağları uzanmaktadır¹³. Doğusunda yüksek dağlar mevcut olmakla beraber tek tük elverişli düzlüklere, sırtlara rastlanmaktadır. İlçenin batısında Bakırçay’ı besleyen çeşitli akarsu kollarının araziye böldüğü ve yer yer düzlüklerin meydana geldiği dağ yüksekliklerinin oldukça düştüğü fark edilir¹⁴.

Denizden oldukça içerde bulunan Soma’da Akdeniz ikliminden ziyade Marmara iklimi etkilidir. Bu nedenle yaz ayları daha sıcak ve kurak, kış ayları da oldukça soğuk geçmektedir¹⁵. Topografi farklılıklara bağlı olarak değişiklik gösteren bitki topluluklarında kuraklığa dayanıklı ve sürekli yeşil kalabilen Akdeniz bitkileri göze çarpmaktadır¹⁶. En yaygını zonal toprak türü olan kahverengi orman toprakları ve kırmızımsı kahverengi Akdeniz toprakları görülmektedir. Topografyanın ve genel olarak arazinin eğimli olması

---

⁹ İhsan Kutlusoy, *Soma*, Tan Matbaası, İstanbul 1971, s. 17.

¹⁰ İsmail Aksoy, *İlimiz ve Bölgemiz*, Ay Ajans Yayıncılık, Manisa 2000, s. 80.

¹¹ Erdiñç Karaköse, *Marka Şehri Manisa Dev Öğrencinin Turizm El Kitabı*, Neşa Ofset, İzmir 2013, s.153.

¹² Arife Karadağ, Linyit İşletmeleri ve Termik Santralin Ardından Soma’da Değişen Çevre, Kent ve Kimlik, *Ege Coğrafya Dergisi*, S:15, İzmir 2016, s. 36.

¹³ R. Brinkman, Soma Dağlarının Jeolojisi, *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi*, S: 74, İzmir 1970, s.41.

¹⁴ İhsan Kutlusoy, *a.g.e.*, s.18.

¹⁵ İhsan Kutlusoy, *a.g.e.*, s.26.

¹⁶ İlknur Günel, *Soma (Manisa) ilçesi Açık ve Yeşil Alan Potansiyelinin Belirlenmesi*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2005, s.40.

tarımsal faaliyetlerinin gelişimini etkilemektedir. Bu yüzden toprak özellikleri, iklim koşulları, bitki örtüsü ile tarımsal etkinlikler arasında sıkı bir ilişki vardır¹⁷.

Soma Türkiye de Kömür İşletmeleri ile adını duyurmuş bir ilçedir. Türkiye'nin en kaliteli linyit kömürüne sahip olan ilçede, kömür ve kömürden elde edilen elektrik enerjisi ilçe ekonomisinde ilk sırayı almaktadır¹⁸. Söz konusu sadece ilçe ve bölge ekonomisi için değil Türkiye'nin enerji üretimi açısından da büyük önem taşımaktadır. Maden ocaklarında sürdürülen çalışmalarda yaklaşık olarak 5000 ailenin geçim kaynağı durumundadır¹⁹. Sahip olduğu maden zenginliği sayesinde tarımsal uğraşlarla şekillenmiş bir kasaba yaşamından bir yüzyıl içinde büyük bir sanayi kenti haline gelmiştir. Bu durum ilçenin ekonomik gücünü ve gelişme potansiyeli açısından ilerleme göstermiştir²⁰. 1957'li yıllarda Soma da kent ekonomisine damgasını vuran linyit çıkarım faaliyetlerinin artarak devam etmesi ile bir yandan kentte iş olanaklarını çeşitlendirirken, diğer yandan da kentte çevre yerleşimlerden hızlı bir göç hareketi yaşanmış buna bağlı olarak ilçe toplam nüfusunda artış yaşanmıştır²¹.

Hızlı sanayileşme hareketleriyle birlikte Soma, yakın çevresi için de tam bir pazar alanı haline gelmiştir. Yalnız madencilikle ilgili değil, aynı zaman da gıda sektörüyle ilgili pek çok fabrikanın açılmasıyla Soma da canlı bir ticaret hayatını birlikte getirmiştir. Hem Sanayi'nin gelişmesiyle birlikte hem de artan nüfus miktarı sebebiyle ulaşımın son derece önemli olduğu şehirlerden biri haline gelmiştir²². Özellikle Osmanlı zamanında 1980'den sonra yapılan çalışmalarla demiryolu inşasına büyük önem kazandırmıştır. Ulaşım bakımından en önemli özelliği Bandırma-İzmir ve Balıkesir-Ankara demiryollarının Soma'dan geçmesidir. Nakliyatı kolaylaştırması, ucuzlatması ve süresini kısaltması yönüyle tarım, ticaret ve madencilik sektöründe gelişmesine katkıda bulunmuştur²³.

Maden şehri olan Soma'nın hızlı nüfus artışı ile birlikte şehirde bir takım sorunları da beraberinde getirmiştir. Bunun en önemli sonucu çarpık yapılaşmadır. Madencilik

¹⁷ Füsün Erduran ve İlknur Günel, *Manisa Soma İlçesi Yeşil Alanlarında Kullanılan Tasarım Bitkilerinin Belirlenmesi ve Doğal Bitki Örtüsünden Yararlanma Olanakları*, Selçuk Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi, Manisa 2011, s.4.

¹⁸ İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, *Manisa Turizm Envanteri*, İl Kültür ve Turizm Yayınları, Manisa 2003, s.51.

¹⁹ Arife Karadağ, *a.g.e.*, s.35.

²⁰ İlknur Günel, *a.g.m.*, s. 47.

²¹ Geniş bilgi için. Arife Karadağ, *a.g.e.*, s.35; Özlem Sertkaya Doğan, Soma Şehrinin Fonksiyonel Gelişimi, *Coğrafya Dergisi*, S: 23, İstanbul 2011, s.6-10.

²² Özlem Sertkaya, *a.g.m.*, s. 12.

²³ Selahattin Satılmış, Osmanlı'da Bandırma-Soma Demiryolu Hattının Kuruluşu, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, S:2, Cilt: 2, 2016, s. 179.

sektöründe çalışmak için şehre göç edenler bilinçsizce yapılaşarak şehir içinde bulunan yapılara da zarar vermektedir. Özellikle son yıllarda artan kentleşme ile birlikte Soma'nın tarihi yapılarının birçoğu ya yok edilmiş ya da tahrip edilmiştir.

1.2.Soma'nın Tarihçesi

Kelime anlamı olarak Soma birçok uygarlıkta, farklı dillerde, farklı anlamlar da karşımıza çıkmaktadır. Türkçe de Soma; içinde anason bulunmayan ilk çekilen rakı anlamına gelmektedir²⁴. Grekçe de Soma; cisim, madde, gövde, beden, ceset gibi anlamlara gelmektedir²⁵. Doğu dillerine örneğin Hintçe de Soma; Hintlilerin kutsal içkisinin adıdır²⁶. Halk arasında ise ilçenin adı, "Somak"tan gelmektedir²⁷.

Kesin kayıtlar bulunmamasına rağmen tarih boyunca Hititler, Lidyalılar, İranlılar, Bergama Krallığı, Romalılar, Bizanslılar, Selçuklular ve Osmanlı Devleti gibi birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır²⁸. Geçmişi M.Ö. 185 yılına Helenistik Devre dayandığı tahmin edilmektedir²⁹.

Araştırmalara göre Soma kenti ilk olarak, Bergama Krallığı döneminde, II. Evmenes zamanında bugün kentin bir merkez köyü durumunda olan Darkale (Tarhala) yerleşiminin bulunduğu yerde kurulmuştur³⁰. Tarihi kaynaklardan, kentin kuruluş yeri olarak gösteren Asartepe (Tuzlutepe) mevkiinde bir gözetleme kulesi, bir hamam ve Bağlararası çevresinde sayfiye evleri kalıntılarının varlığından söz etmektedir³¹. Kalıntılar yerleşmenin Roma döneminde doğudan, gelecek saldırılara karşı savunmasında önem

²⁴ Mustafa Nihat Özön, Resimli Büyük Türk Dili Sözlüğü, Arkın Kitapevi, İstanbul 1971, s. 520.

²⁵ Yuvanaki Panayoditis, Yunanca-Türkçe Lügat, C:2, İstanbul 1897, s. 1784.

²⁶ Adli Moran, Dinler Tarihi, Yedigün Matbaa, İstanbul, s.54.

²⁷ Somak; Antep fıstığıgillerden, sıcak bölgelerde yetişen, kabuğu hekimlikte, yaprakları dericilikte kullanılan, mercimeğe benzeyen taneleri dövülerek ekşilik vermek için yemeğe katılan ve yüz türü bilinen küçük bir ağacın adıdır(bkz. Abdullah Özkan, *Resimli Ansiklopedi Büyük Sözlük*, Ansiklopedik Yayın, İstanbul 1982, s. 1889.)

²⁸ İhsan Kutlusoy, *a.g.e.*, s. 45.

²⁹ İhsan Kutlusoy, *a.g.e.*, s.11.

³⁰ Soma ilçesinin 3 km kadar güneyinde bulunan Darkale köyü Bakırçay havzası içerisinde yer almaktadır. Tarhala adının kaynağı ile ilgili kesin bilgiler bulunmamakla birlikte "Tafrala" (hufreler, kazılmış çukurlar, arklar, toprak tabyalar) kelimesinden ve "Tiri kale" den bu adın ileri geldiği veya köy yakınlarındaki üç tepeden (Asartepe, Temenni, Karşıyaka) ile ilişkili olarak türetildiği ileri sürülmektedir. (bkz. Vehbi Günay, XVI. Yüzyılda Tarhala Örneğinde Batı Anadolu da İskan Değişimi, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı:1, C:XXI, 2006, s.108.);İhsan Kutlusoy, *a.g.e.*, s.275. Tarhala eski kayıtlarda değişik imalarla yazılmışsa da, bu adı "Türkçeleştirmek" çabası Cumhuriyet dönemine aittir(bkz. Ayda Arel, Soma Yakınlarında Eski Bir Dağ Yerleşmesi, Tırhala Köyü, 9. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1992, s. 119).

³¹ Arife Karadağ, *a.g.e.*, s.87.

kazanan bir karakol niteliğindedir³². Eski adı Germe-Gharma olan Soma'nın kuruluşu da dolayısıyla bu zamana denk gelir³³.

Kentin kuruluş yerinin coğrafi özellikleri ve konumu dikkate alındığında, yerleşiminin savunma amaçlı olarak kurulduğu ortaya çıkmaktadır³⁴. M.Ö. 133 yılında Bergama Kralı Mithridates'in Roma ordusu karşısında yenilgisi üzerine Bergama devletinin kalan kısmı (Asya Eyaleti adıyla) Roma'nın yönetimi altına girdi. Roma'nın Asya Eyaleti yönetimi çok sertti. Roma kanunlarının en ağırlarını uyguluyordu. Asya Eyaletine de aynı koşullar uygulandı³⁵. Bununla birlikte M.Ö. 90-63 yılları arasında Ceasar'ın ölümünden sonra başlayan iç savaşlar, M.S. 37 yılında meydana gelen yer sarsıntıları, M.S. 166 daha çok Bergama ve çevresini etkileyen veba salgını ile M.S. 260 yılında tekrarlayan büyük deprem yöre halkının ciddi kayıplar vermesine neden olur. M.S. 395'te artık Bergama ve çevresi (Soma dahil) Tanrılar ve Tanrıçalar diyarı olmaktan çıktı. Yeni bir dini inancın ve yeni bir imparatorluğun yönetimi altına girdi³⁶. Roma İmparatorluğu, Theodosius döneminde Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrılmasından sonra yöre Bizans idaresine bağlanmıştır³⁷.

M.S. 395 yılında Roma İmparatorluğunun yıkışı ile Bizans yönetimine geçen Bergama ve Soma içinde bulunduğu Asya Eyaleti' de Bizans İmparatorluğuna bağlanmış oldu. Şehrin Bizans idaresi altındaki adı Trakouladır³⁸. Bizanslılar sürekli çatışma halinde olan önce Arapların ve sonra da Anadolu da ilerleyen Selçuklular ile diğer tarafta Kudüs'ü almaya çalışan Haçlıların tehdidi altında bulunmuşlardır.

³² Ümmühan Melda Ermiş, Bizans Döneminde Darkale: Yerleşme ve Bazı Mimari Bulgular, *Turkish Studies Dergisi*, Sayı:11, Ankara 2016, s,63.

³³ Germe-Gharma Sanskrit dilinde "hamam" anlamına gelen Gharma'dan gelmektedir. Bkz. Charles Texier, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları, C:2, Ankara 2002, s. 432.

³⁴ Arife Karadağ, *a.g.e.*, s,87.

³⁵ Osman Bayatlı, *Bergama Tarihinde Krallık Devri*, Bergama Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir 1996, s, 98.

³⁶ İhsan Kutlusoy, *a.g.e.*, s. 57.

³⁷ Yurt Ansiklopedisi, *Anadolu Yayıncılık*, C: 8, İstanbul 1982, s. 5533.

³⁸ Ramsay tarafından Bizans döneminin Trakoula'sı olarak tanımlanır ve Gandeia ile birlikte iki şehirli bir piskoposluktan bahsetmiştir. Trakoula'nın adını bugüne kadar Soma civarında bir dağ ve köy adı olan Trakhala şeklinde muhafaza edilmiştir. Bu şehir hiçbir zaman para basmamış ve hiçbir kilise listesinde adı geçmemiştir(bkz. W.M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (Çev. Mihri Pektaş), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1961, s. 136).

Soma kısa bir süre de olsa Arapların egemenliği altında kalmıştır. 865 yılında Arapların baskısı tekrar kuvvetlenmiş olsa da Bizans topraklarını doğuya doğru genişletmeyi başarmıştır³⁹.

Bizans'ın Selçuklular ile olan ilişkilerinde ise Selçuklular, Bizans'ta eksik olmayan taht kavgalar sayesinde devamlı Bizanslılardan toprak almış ve onların aleyhine devlet sınırlarını genişletmişlerdir⁴⁰. Soma'da 1194 yılında Anadolu Selçuklu Devletinin toprakları içerisine katılmıştır⁴¹.

Selçuklu Devleti'nin çöküşüyle birlikte, devam eden Türkler ile Bizans arasındaki yoğun mücadele sonucunda Türkler, Batı Anadolu'nun büyük bir kısmını ele geçirmiştir. 1300 yılı başında Bizans İznik, Bursa, Edremit, Bergama, Soma, Sardes ve Manisa'yı da kaybedeceği açıktı⁴². Bunun sonucunda uç bölgeler de faaliyet gösteren beylikler tarafından kurulmuş olan Karasi Beyliği'nin hüküm sürdüğü dönem ortaya çıkmıştır. Karasi Bey, Anadolu'nun alınması sırasında Balıkesir ve Bergama taraflarını ele geçirdi. Karasi Beyliğinin sınırları; Marmara Denizi, Çanakkale Boğazı, Edremit bölgesi, Soma, Bergama dolaylarına kadar uzandı⁴³.

Osmanlı Beyliği Karasi oğullarına ait ülkeyi, 1336 yılında tamamen kendisine bağlamış ve Soma'yı "Sancak Merkezi" yapmıştır. İlçe'nin o sıralardaki adını kaynaklardan "Tarhala" olduğunu öğrenmekteyiz⁴⁴.

Yıldırım Bayezid'in zamanında, Karaman devletinin altında Osmanlılar'a karşı; Aydın, Saruhan, Menteşe, Germiyan, Hamid ve Kadı Burhaneddin hükümetlerinden meydana gelmiş beylikler tarafından Osmanlı arazisinin bazı yerlerini işgal edilmişti. Bu durum karşısında Yıldırım Bayezid Anadolu durumunu da kesin bir şekilde çözümlmek üzere harekete geçmişti. Diğer yandan Timur- Leng Balıkesir beyliğine tayin edilmiş,

³⁹ Bizans'ın Arap İstilasası hakkında detaylı bilgi için bkz. Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret Işıltan), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995, s. 102-114; İhsan Kutlusoy, *a.g.e.*, s. 58.

⁴⁰ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Nakışlar Yayınevi, İstanbul 1984, s. 90.

⁴¹ İhsan Kutlusoy, *a.g.e.*, s. 60.

⁴² Zerrin Günel Öden, *Karasi Beyliği*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 19.

⁴³ İhsan Kutlusoy, *a.g.e.*, s. 62.

⁴⁴ Şimdi ise köyün adı Darkaledir. Bkz. İhsan Kutlusoy, *a.g.e.*, s. 62. Tarhala 19. yüzyıl içlerine kadar bir kaza merkezi olduğunu çeşitli kaynaklardan anlaşılan, Tarhala'nın sonraları bilinmeyen nedenlerden dolayı gerilemiş ve gelişme gösteren Soma'ya bağlı bir köy durumuna gelmiştir. Manisa Muradiye cami adındaki eserde bulunan vesikalardan, Tarhala kazasındaki tahinhaneden bahseder (bkz. İ. Gökçen, Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar, Manisa Halk Evi Yayınları, İstanbul 1946, s. 221.) 984 H/1576 ve 975 H/1567 tarihli iki hükümde de Tarhala'nın bir kaza yeri olduğuna değinmiştir (bkz. Feridun Emecen XVI. Asırda Manisa Kazası, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989, s.36).

Bursa ve Soma da Timur- Leng istilasına uğramıştır⁴⁵. Timur Leng'in çekilmesinden sonra Soma ve dolayları Osmanlı yönetimine tekrar geçmiş ve yüzyıllarca bu yönetim altında kalmıştır⁴⁶.

Ancak, 24 Haziran 1920 de Soma ilçesi Yunanlıların İşgaline uğramış, Balıkesir ve Somadan gönüllü kuvvetlerinin de yardımı ile kurulan Çinge Cephesi'nde gösterilen kahramanlık örneği sonucu bu işgal 13 Eylül 1922 tarihine kadar devam etmiştir. Böylece her yıl 13 Eylül günü "Kurtuluş Bayramı" olarak ilçe 'de kutlanmaktadır⁴⁷.

Kurtuluş savaşından sonra yerli Rumlar Soma'yı ateşe verdiler. Ancak, karayoldan göç etmek zorunda kaldıkları için; yerli Rumlar katliam yapmak cesaretini gösteremediler. Bergama- Dikili istikametinden kaçmaya başlamışlardır. Kurtuluş savaşından sonra Soma yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devletinin bir ilçesi olmuştur ⁴⁸ .

---

⁴⁵ Bu bir fetih değil yağma için yapılmış bir istiladır. Bkz. İhsan Kutlusoy, *a.g.e.*, s. 63.

⁴⁶ İhsan Kutlusoy, *a.g.e.*, s. 64.

⁴⁷ Haldun Cezayirlioğlu, *Manisa Almanak*, Mönch Yayıncılık, Ankara 1999, s. 108.

⁴⁸ İhsan Kutlusoy, *a.g.e.*, s. 64.

İKİNCİ BÖLÜM

MANİSA SOMA'DA BULUNAN TÜRK DEVRİ YAPILARI

Araştırma konusu olan Soma'da bulunan yapılar içerisinde günümüze ulaşan altı adet cami yer almaktadır.

2.1. CAMİLER

2.1.1. Emir Hızır Bey Camii

Şekil No: 1

Resim No: 1-41

İnceleme Tarihi: 03.07.2017

Yeri: Kazım Karabekir Caddesi'nde yer almaktadır.

Yapan: Bilinmiyor

Yaptıran: Süleyman Bey

Yapım Tarihi: H.1206/M.1791-92

Mimari Özellikleri

İlçe merkezinde yer alan cami halk arasında daha çok 'Çarşı Cami' olarak adlandırılmaktadır. Düz bir arazi üzerine inşa edilen cami dört yönden sokaklarla çevrilidir (Resim1). Güneyde sokağa bakan camiyi üç yönden avlu duvarları kuşatır(Resim 2-3-4). Caminin kuzeybatısında bir minare ve kuzeydoğusunda bir şadırvan bulunmaktadır.

Kareye yakın enine dikdörtgen bir planlı cami(Çizim 1), kuzey ve batı cephelerinin tamamı ile doğu cephesinin ön tarafına kadar uzanan bir son cemaat yerine sahiptir (Resim 5). Dıştan dikdörtgen prizmal bir kütle teşkil eden harim kısmı kademeli bir örtüye sahiptir. Köşeleri pahlanmış kare bir kasnakla yükseltile orta kısım basık bir kubbe ile bu dışındaki hacimler ise kırma çatıyla örtülüdür. Basık kubbeyi dıştan gizleyen çatı geniş bir saçakla sonlanır. Çatılar alaturka kiremit kaplıdır(Resim 6)⁴⁹.

Caminin inşasında yoğun olarak ahşap ve kesme taş kullanılmıştır. Ahşap, örtü sistemleri ile son cemaat yeri ve minberde; düzgün kesme taş, beden duvarları ve minarede kullanılmıştır.

⁴⁹ Rüçhan Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1976, s.32.

Caminin kuzey ve batı cepheleri ile doğu cephenin bir kısmını kuşatan son cemaat yeri revaklar halinde saçağa kadar yükselmekte olup geniş saçaklı çatı ile örtülüdürler (Resim 7).

Köşeleri pahlı revak kuzeyde dokuz, batıda yedi, doğuda üç kemer gözlüdür. “C” ve “S” kıvrımlı barok tarzı kemerler ahşap ayaklara binerler. Ortalarında kübik zar biçiminde başlılar bulunan ayakların alt kısmı sekizgen, üst kısımları ise silindirik. Altta korkuluklar, üstte gergilerle bağlanan kemer açıklıkları yakın zamanda camekânla kapatılmıştır⁵⁰. Kuzey aksta, önde iki ayağa binen aynı şekilde tek gözlü bir revağa daha yer verilmiş olup burası giriş olarak düzenlenmiştir (Resim 8). Batıdaki üçüncü kemer gözü de bir merdivenle ulaşılan giriş şeklindedir. Bu iki merdivenle çıkılan son cemaat yeri içten düz ahşap örtülüdür (Resim 8).

Kuzey cephe duvarının ortasında bir kapı ile bunun üzerinde balkon şeklinde bir mükebbire⁵¹ yer alır (Resim 9). Mükebbirenin her iki yanında dikdörtgen formlu üçer pencere bulunur (Resim 10). Dikdörtgen formlu kapı pencereleri profilli yekpare lento ve sövelerle çerçevelenir (Resim 11). Kapının her iki yanında ise aynı eksenle sıralanan ikişer pencere bulunur. İki pencere arasında yer alan yarım daire kemerli mihrabiyeler simetrik bir şekilde yerleştirilmiştir (Resim 12). Mihrabiyelerinin üzerinde altışar satırlık birer kitabe bulunur.

Kuzey cephe gibi batı cephe ortasında bir kapı ile bunun üzerinde bir mükebbire yer alır (Resim 13). Bunların iki yanında eksenle sıralanan altı üstlü ikişer pencere bulunur. Kapı ve pencereler kuzey cephedekilerle aynıdır. Kapının üzerinde yer alan balkon şeklindeki mükebbireye dışarıdan ahşap merdivenle çıkılmakta ve buradan kadınlar mahfiline ulaşılmaktadır. Alttaki pencereyi kapatan bu merdivenin sonradan yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Revağın duvarla bir sınırlanan güneyinde, kuzey cephedekiler gibi yarım daire kemerli bir mihrabiyeye yer verilmiştir.

Doğu cephede altta ve üstte beşer adet pencereye yer verilmiştir. Bunlardan kuzey uçtakiler son cemaat yerine açılmaktadır. Tüm pencereler dikdörtgen formlu olup sivri kemerli alınlıklara sahiptirler. Pencerelerin yekpare taşlardan oluşan lento ve söveleri ile kemerleri hafif içerlek tutularak belirtilmiştir. Cepheyi üstten profilli bir saçak sonlandırır.

⁵⁰ Hakkı Acun, *a.g.e.*, s. 397.

⁵¹ Mükebbire: Cuma ve bayram namazlarında kullanılmak amacıyla inşa edilen dikdörtgen formlu mükebbirelerdir. Geniş bilgi için bkz, Semavi Eyice, *Cami-Mimari Tarihi, Türkiye Diyanet Vakfı*, İstanbul 1993, s.56.

Simetrik bir düzenleme gösteren güney cephede altta ve üstte dörder pencereye yer verilmiştir. Pencerele doğu cephedekilerle aynı özelliktedir. Cepheyi üstten sınırlayan profilli saçak ortada yukarı doğru hafif kırılarak mihrap aksı vurgulanmıştır.

Kareye yakın dikdörtgen planı olan harimin ana mekanı doğu-batı yönünde uzanır(Resim 14). Ortadaki alan basık bir kubbe, diğer kısımlar ise düz ahşap tavanla örtülüdür(Resim 15). Harimi aydınlatan duvar pencereleri dışta olduğu gibi dikdörtgen çerçevelidirler. Kible duvarı aksında bulunan mihrap, yarım daire biçiminde, iç içe iki nişten meydana gelmektedir(Resim 16). Mihrap nişi ve duvarlar zengin kalem işleriyle süslüdür. Mihrabın batısında yer alan minber sade bir işçilikle yapılmıştır. Köşk kısmı, dört ince sütun ile kemerlere oturtulmuş pramidal külahlı bir yapıya sahiptir(Resim 17). Köşk kısmının altı yarım daire kemerli birer açıklık şeklinde düzenlenmiştir. Aynalıklar panolara bölünmüş ve bu panolara çeşitli motif ve kompozisyonlar işlenmiştir. Mihrabın doğusunda ahşap bir vaaz kürsüsüne yer verilmiştir(Resim 18). Köşelerinde zarif sütunceler bulunan kürsü üstte korkuluklarla çevrilidir.

Harimi üç taraftan saran mahfil, barok tarzı kemerlerle birbirine bağlanan ahşap sütunlara binmektedir(Resim 19). İki katlı bir galeri şeklinde olan mahfil üzerinde üç tarafı da saran bir balkona yer verilmiştir. Ahşap kubbeyi taşıyan kasnakta yer alan çok sayıdaki pencere mekanda aydınlık ve ferah bir etki yaratmaktadır⁵².

Minare camiden ayrık olarak avlunun kuzeybatı tarafında yer almaktadır(Resim 20). Sonradan yapıldığı anlaşılan minare⁵³ silindirik gövdeli ve tek şerefelidir. Kesme taşla inşa edilen minare sekizgen bir kaide üzerinde yükselmektedir. Kaideden silindirik gövdeye pramidal pabuçla geçilir. Minare şerefeden sonra konik bir külahla ve alemle sonlanmaktadır.

Avlunun kuzeydoğusunda bulunan şadırvan özgünlüğünü büyük oranda kaybetmiştir⁵⁴. Mermer şadırvanın üzerinde sekiz sütuna binen pramidal çatı bulunur. Ahşap sütunlar barok tarzı kemerlerle bağlanmıştır. Tepesinde bir alem bulunan çatı alaturka kiremit kaplıdır(Resim 21).

⁵² Rüçhan Arık, *Batılılaşma Dönemi Türk Mimarisi Örneklerinden...*, s. 10; Semavi Eyice., Hakkı Acun, a.g.e., s.400.

⁵³ Hakkı Acun, a.g.e.,s.400

⁵⁴ Hakkı Acun, a.g.e.,s.400

Süsleme

Cami son cemaat yeri ve harimdeki kalem işi süslemeleriyle dikkat çeker. Bunun dışında ahşap tavanlarda çıtalarla oluşturulan bazı süslemelere de yer verilmiştir.

Son cemaat yerindeki kalem işi süslemeleri pencereler, mihrabiyeler ve mükebbirede yoğunlaşmaktadır. Açık sarı renkli zeminde pencereler ve mihrabiyeler koyu mavi filetolarla çerçevelenmiştir. Kapının iki yanındaki pencerelerin üzerinde, akant yaprakları ve kıvrım dallardan oluşan barok kartuşlar içerisinde tasvirlerle yer verilmiştir. Bunlarda doğudakinde ‘Medine’, batıdaki ‘Mekke’ tasvir edilmiştir⁵⁵. Cephenin iki kenardaki pencereler üzerinde, merkezi bir kartuş çevresinde simetrik olarak yerleşen ve üçgen şeklinde yükselen, akant yaprakları, kıvrık dallar, istiridye kabukları ve askı çelenklerinden oluşan barok tarzı tepeliklere yer verilmiştir (Resim 22). Pencereler arasındaki mihrabiyeler üzerinde benzer motifler tekrarlanmış, ancak içersinde kitabeler işlenmiştir. Ayrıca, çiçekli bordürlerle kuşatılan mihrabiye nişleri ve kavsaraların da çeşitli süslemeler bulunmaktadır. Doğu mihrabiye nişinde iki minareli bir selatin camisi, batı mihrabiyesinde de bir madalyon içerisinde bir manzara ile birlikte dört minareli bir cami işlenmiştir. Mihrabiyelerin kavsaralarında ise iri istiridye motiflerine yer verilmiştir. Pencereler ile mihrabiyeler arasındaki panoların üst kısmında da tek renkle oluşturulan ‘C’ ve ‘S’ kıvrımlar ile akant yaprakları ve istiridyelerden oluşan daha basit kompozisyonlara yer verilmiştir. Cephedeki kapı üzerinde yer alan mükebbirenin altı ile mükebbireye açılan kapının çevresinde barok tarzı süslemelerle doldurulmuştur. Harim giriş kapısının üstünde bulunan mükebbire ve batı cepheye bulunan kadınlar mahfili kapısı, cumbalı verandası, tepelik ve pervaz bordürlerin de yoğun olarak kalem işleriyle süslüdür.

Son cemaat yerinin ahşap kaplamalı tavanı kuzey, doğu ve batı cephesi boyunca devam etmektedir. Cümle kapısı, batıdaki kadınlar mahfil kapısı hizasında ve son cemaat yerinin her iki köşesinde Osmanlı sanatının son döneminde çok yaygın olan şemseler yapılmış, tavanın geri kalan yüzeylerinde baklava motifli panolar yer almaktadır (Resim 23)⁵⁶.

Harim mekanındaki kalem işi süslemeleri; harim duvarlarının yüzeyleri, kubbe, pencere alınlıkları, kitabelerde görülmektedir. Duvar resimleri ise yoğun olarak mahfil

⁵⁵ Rüçhan Arık, *Batılılaşma Dönemi Türk Mimarisi Örneklerinden...*, s. 10.

⁵⁶ Rüçhan Arık, a.g.e., s. 10.

katının balkon saçağında, kapı ve pencereler üzerinde, mihrapta, üst katta mahfil eteğinde bütün yapıyı dolaşan tablolar biçiminde yer almaktadır.

Kuzey duvarında yer alan giriş kapısı üzerinde Barok karakterli kartuşun merkezine işlenen manzara tasvirinde; önünde havuzu bulunan iki katlı bir kasır yer almaktadır (Resim 24).

Batı duvarındaki kapının üzerinde kuzey duvarında olduğu gibi Barok karakterli kartuşun merkezine; Nehir kenarına köprü üzerinde kurulmuş kasırlar betimlenmiştir (Resim 25).

Mahfilin kuzeyde bir loca gibi öne çıktığı bölümde, en geniş kompozisyon yer almaktadır (Resim 26). Denizin kıyısında bulunan bir kale ve kalenin sağında bulunan kadirgalar, solunda konutlar, arka planda da ağaçlarla betimlenen kent manzarası görülür⁵⁷. Kompozisyonun dışında kalan bölüm Barok üslupta kartuşlar ve bunların ortasında ise çiçek buketleri işlenmiştir⁵⁸.

Mahfil eteği boyunca manzara veya mimari tasvir konulu duvar resimleri işlenmiştir. Bu duvar resimleri barok karakterli kartuşlar ile sınırlandırılmıştır. Duvar resimleri doğu, batı ve güney duvarlarında devam etmektedir.

Kale manzaranın konu edildiği duvar resminin doğu yönünde; İki tepenin üzerinde yer alan biri daha büyük olan binalar işlenmiştir. Binaların arkasında ağaçlar yer almaktadır (Resim 27).

Mahfil eteği boyunca doğu yöne doğru ilerledikçe her duvar resmin arasında Barok karakterli madalyon kartuşlar yer almaktadır. Devamında ki manzara resminde iki tepenin arkasında bulunan bir bina ve yanındaki havuz işlenmiştir. Binanın arkasında ağaçlar görülmektedir

Doğu yönündeki bir başka duvar resminde iki tepenin üzerinde kuleler yer almaktadır. Bunların arasında bir yol görülür⁵⁹. Binaların etrafında servi ağaçlar işlenmiştir (Resim 28).

Harimin doğu duvarında mahfil eteğinde devam eden manzara tasvirli panolardan Antik bir ören yeri parçası görülüyor. Küçük bir tepe üzerinde konumlandırılmış en önde

⁵⁷ Ressamın Foça, Çeşme, Kuşadası, Bodrum gibi Soma'yı göreceği yakın kıyı kalelerinden esinlendiği düşünülebilir. Tarık Okçuoğlu, *a.g.e.*, s.119.

⁵⁸ Dilek Şener, *a.g.e.*, s. 166.

⁵⁹ Tarık Okçuoğlu, *a.g.e.*, s.117.

tek bir sütun ayakta durmaktadır. Diğer mimari elemanların tümü yıkılmıştır. Sanatçı bu kompozisyonda, Batı Anadolu'da hemen hemen her yerde karşılaşılan Antik kalıntılardan etkilendiği düşünülebilir(Resim 29)⁶⁰.

Aynı şekilde bu duvar resminde de tepeciklerin üzerinde kurulmuş bir mimari betimleme yer alır. Burada betimlenen kare planlı bir havuz olduğu düşünülmektedir⁶¹. Havuzun etrafında çeşitli ağaç tasvirleri yer almaktadır.

Kartuştan sonraki ilk duvar resmin konusu bir camiye aittir. Kompozisyonda kubbeli bir cami ve bu caminin etrafında servi ağaçları ve farklı ağaç türü topluluğu işlenmiştir (Resim 30). Güney duvar üzerinde batı yöne doğru gidildiğinde duvar resminde iki katlı bir köşkün işlendiği görülmektedir. Betimlenen köşkün etrafı ağaçlarla sınırlandırılmıştır.

Barok kartuştan sonra gelen duvar resmi çok zor seçilmektedir. Tepecikler üzerinde tasvir edilmiş iki bina görülmektedir. Kırmızı kırma çatılı, tek katlı binaların cephelerinde pencere açıklıkları görülmektedir. Betimlenen binanın etrafı ağaçlarla sınırlandırılmıştır

Güney duvarında mahfil altında yer alan manzara konulu tasvirlerden sonuncusunda bir grup ev tasvir edilmiştir. Farklı boyutlarda arka arkaya sıralanan evlerin kırmızı kırma çatılı ve pencere açıklıkları görülmektedir (Resim 31). Barok üsluplu kartuşun sağ duvar resminde büyük bir tepe üzerinde bir köşk betimlenmiştir. Betimlenen binanın etrafı ağaçlarla sınırlandırılmıştır(Resim 32).

Batı duvarında ilk resimde ön planda kırma çatılı ile örtülü türbe, arka planda ise daha küçük boyutta kırma çatılı, pencereli diğer bir köşk birimi bulunmaktadır⁶².Binanın etrafında farklı türde ağaçlar yer almaktadır(Resim 33). Kartuştan sonraki duvar resminde üç kemerli bir taş köprü yer almaktadır. Arka planda tepeler üzerinde farklı ağaç türleri işlenmiştir. Batı duvarındaki bir sonraki duvar resminde, kırma çatılı, iki katlı arka arkaya sıralanmış iki bina görülmektedir. Binaların çevresinde ağaçlar yer almaktadır(Resim 34).

Barok karakterli kartuştan sonra yüksek kuleli bir kale betimlenmiştir. Kalenin sağında ve solunda güller dikkat çeker. Kalenin etrafında farklı türde ağaçlar işlenmiştir(Resim 40).

⁶⁰ Tark Okçuoğlu, *a.g.e.*, s.117.

⁶¹ Tark Okçuoğlu, *a.g.e.*, s.117.

⁶² Tark Okçuoğlu, *a.g.e.*, s.119.

Mihrabın iki yanındaki ikinci kat pencereler de alçı şebekeler ve renkli camlar kullanılmıştır. Mihrabın yanındaki pencerelerin şebekeleri daha zengin ve genellikle bitkisel barok motiflerden meydana gelen kompozisyonlarla oluşturulmuştur⁶³.

Caminin kible duvarında yer alan duvar resimlerinde son yıllarda yapılan onarımlarla büyük değişiklikler olmuştur⁶⁴. Eylül 2009 tarihli fotoğraflarda güney duvarda yer alan duvar resimlerinin, caminin orijinal dönemine ait olduğu anlaşılmaktadır. Ancak eski ve günümüzdeki fotoğraflara bakılarak ayrıca camide yaptığım inceleme sonucunda güney duvarının orijinal halinden uzak olduğu anlaşılmaktadır. Bazı bölümleri boş olan güney duvarında günümüzde yeni duvar resimleri ile doldurulmuştur.

Caminin güney duvarının doğu bölümünde orijinal olmayan büyük bir Kâbe tasviri işlenmiştir (Resim 35). Güney duvarının batı duvarı ile birleştiği üst kısımda da, tek minareli ve tek kubbeli bir cami tasviri yer almaktadır (Resim 36). Cami altında kalan bölümde ise madalyonda yer alan kırma çatılı, avlusu bulunan, iki katlı bir ev betimlemesi görülür. Evin etrafını saran farklı ağaç türleri yer alır (Resim 37).

Güney duvarındaki mihrap nişinin etrafı onarım çalışmaları sonucunda mihrap nişinin iki yanına sütunlar işlenmiştir. Nişin etrafında boyalı nakışlar ile zenginleştirilmiştir (Resim 38).

Mihrap nişinin iç yüzeyi kırmızı boyanmıştır. Mihrap nişinde akantus yaprakların S ve C kıvrımlarıyla oluşan Barok üsluptaki kartuşun ortasında bulunan madalyonun yer almaktadır. İki adet iç içe nişten meydana gelen mihrap nişinin etrafı kalabalık “S” ve “C” kıvrımları, natüralist çiçekler, kartuşlar, soyut yaprakların oluşturduğu bir kompozisyon çevreler. Bu kompozisyonun, mihrap niş çerçevesinin iki yanında yer alan birer natürmort tablosu oluşturan meyveler ve çiçekli yapraklı dallar tasvir edilmiştir⁶⁵. İkisinde de üzüm salkımları, nar, elma, armut gibi meyveler işlenmiştir (Resim 39).

Güney duvarında minber köşk kısmındaki açıklıkta yer alan duvar yüzeyine, ince, uzun dört sütun üzerine oturan yuvarlak kemerlerden oluşan kubbeli bir baldaken betimlenmiştir. Baldakenin üç tarafı da ahşap parmaklıklarla çevrilmiş ve zemin mermer ile kaplanmıştır⁶⁶.

⁶³ Rüçhan Arık, *Batılılaşma Dönemi Türk Mimarisi Örneklerinden...*, s. 21.

⁶⁴ Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün arşiv kayıtlarından binanın eski fotoğraflarına ulaşılmıştır.

⁶⁵ Rüçhan Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, s. 39.

⁶⁶ Tark Okçuoğlu, *a.g.e.*, s.120.

Caminin mahfil katları ve mihrabın iki yanında bulunan birinci ve ikinci kat pencere üstlerindeki duvar yüzeylerinin çeşitli bitkisel motiflerden oluşan madalyonlarla ve kartuşlarla bezenmiştir. Mahfil duvarlarının üst kısmında bulunan panolarda, kıvrım dallar, palmetler, natüralist çiçekler ve Barok üslubun S ve C kıvrımlarından oluşan kartuşların yer aldığı boyalı nakışlar işlenmiştir.

Harim mekanının ahşap tavan merkezinde kalem işi ile süslenmiş dairesel bir göbek yer almaktadır. Merkezdeki göbeğin çevresinde ise barok karakterli kartuşlar ve madalyonlar sıralanmaktadır. Ahşap kubbeyi taşıyan kasnakta yer alan her pencere arasında kartuşlar, geometrik ve bitkisel bezemeler görülmektedir.

Son yıllarda yapılan onarım çalışmalarında harim duvarlarında yeni boyalı nakışların yapıldığını gözlenmiştir. Pencere aralarındaki duvar yüzeylerinde 2003 yılından sonra yapılan onarım çalışmalarıyla günümüze ait kartuşlarla ve madalyonlarla doldurulduğu görülmektedir(Resim 40). Ayrıca üzerinde “Nakkaş ve Hattat Varol Usta” adıyla imzalanmış cami konulu tasvirlerinde yapılmış olduğunu görmekteyiz⁶⁷.

Tarihlendirme

İlçe merkezinde Kazım Karabekir Caddesinde yer alan caminin son cemaat yerinin kuzey cephesinde inşa kitabesi yer almaktadır(Resim 41)⁶⁸.

Kitabenin transkripsiyonu

“Zehi itham olub cami bi-hamdillahi ve’l-minneti
Fel ey mü’mîn kılub farzı hemen terk eyleme sünneti
Güzel hayrat için malın idub min bezli Süleyman Bey
Yarın rüz-ı kıyamette ol yesr baniye cennette
Pesendide olub cami-i suhendarım zehi tarih
Nazar zayir nazar gördüm ki tarih fedhulu’l-cennete Sene 1206⁶⁹.”

Bu kitabeye göre cami, Süleyman Bey tarafından H.1206/M.1791-92 yılında inşa ettirilmiş, daha geç bir tarihte Emir Hızır Bey tarafından yenilenmiştir⁷⁰. Sonraları 1957, 1984 ve 1985 yıllarında çeşitli tamiratlar gerçekleştirilmiştir⁷¹.

⁶⁷ Dilek Şener, *a.g.e.*, s. 177.

⁶⁸ V.G.M Arşivi, Dosya No: 45.12.31/1

⁶⁹ Hakkı Acun, *a.g.e.*, s. 396.

⁷⁰ V.G.M Arşivi, Dosya No: 45.12.31/1

⁷¹ Hakkı Acun, *a.g.e.*, s. 397.

Yapı kuruluş ve süsmeleriyle bir camiden çok konağa benzeyen bu yapı vakıf kaynaklarından çeşitli dönemlerde bazı onarımlar geçirdiği anlaşılmaktadır ⁷². Yapı bütünüyle son cemaat yerindeki şekilde bezenmişken, geçirdiği tamir ile birlikte doğu tarafındaki revak kısaltılarak bugünkü haline getirilmiş ve revaksız cephelerde baştan düz badana ile sıvanmıştır⁷³.

---

⁷² Rüçhan Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı...*, s.32.

⁷³ Rüçhan Arık, *Batılılaşma Dönemi Türk Mimarisi...*, s. 12.

2.1.2. Damgacı Cami

Şekil No: 2

Resim No: 42-61

İnceleme Tarihi: 03.07.2017

Yeri: Karamanlı Mahallesinde, Şehit Haluk İnay Caddesi'nde yer almaktadır

Yapan: Bilinmiyor

Yaptıran: Bilinmiyor

Yapım Tarihi: 19. yy.

Mimari Özellikleri

Eğimli bir arazide yer alan cami'nin doğusundan ve güneyinden yol geçmekte, batısında ise bir evin bahçesi bulunmaktadır (Resim 42). Caminin kuzeyinde son cemaat yeri ve önünde küçük bir avlusu, kuzeydoğusunda minaresi bulunmaktadır.

Arazinin konumundan dolayı, kuzey güney doğrultusunda derinlemesine yamuk dörtgen bir plana sahip olan cami, kiremit kaplı kırma çatı ile örtülüdür(Çizim 2)⁷⁴.

Cami moloz taş ile yığma duvar tekniğinde inşa edilmiş olup üzeri sıvalıdır. Yapının son cemaat yeri, örtü sistemi ve mahfi katında ahşaba yer verilmiştir.

Caminin kuzeyinde yer alan son cemaat yeri dört kemer gözlüdür(Resim 43). Batı cephesi bir duvarla kapatılmıştır. Doğuda bir kemer açıklığı bulunmakla birlikte yapıya eklenen minare cepheyi kısmen kapatmaktadır. Bağdadi tekniğinde teşkil olunan son cemaat yerinde, yarım daire kemerler impost başlıklı ahşap sütunlara binerler⁷⁵. Son cemaat yerinin gerisindeki harim duvarı aksında giriş kapısı ile bunun üzerinde bir mükebbire yer alır(Resim 44). Yarım daire kemerli kapı beden duvarından hafif taşıntı yapmaktadır. Yanlarda, üzengi hatları başlık şeklinde düzenlenen ayaklara binen kemer iki yandan düz silmelerle sınırlandırılmıştır. Silmelerin impost tarzı başlıkları üzerinde dikdörtgen çerçeveyi sonlandıran profilli korniş uzanır. Kapı aksı üzerinde yer alan balkon şeklindeki ahşap mükebbire dört direk tarafından taşınan ayrı bir örtüye sahiptir (Resim 45). Basık kemerlerle dışa açılan mükebbire bir kapı ile içerideki mahfil katına

⁷⁴ İnci Kuyulu, Geç Dönem Anadolu Tasvir Sanatından Yeni Bir Örnek: Soma Damgacı Cami, *Arkeoloji- Sanat Tarihi Dergisi*, Sayı: IV, İzmir 1988, s.67.

⁷⁵ İnci Kuyulu, *a.g.e.*, s.67.

açılmaktadır. Söz konusu kapı giriş kapısı ile aynı özellikleri göstermektedir. Orta akstaki giriş kapısı ve mükebbirenin iki yanında altlı üstlü ikişer pencere bulunur. Simetrik düzenli pencerelerden üsttekiler daha küçük tutulmuştur. Yarım daire kemerli pencereler cepheden hafif taşırılarak dikdörtgen çerçeve içerisine alınmıştır. Kemerlerin üzengi hatları başlıklar şeklinde vurgulanmıştır. Çerçeveler üstten profilli kornişlerle sınırlandırılmıştır. Son cemaat yerinin doğu tarafına sonradan, mükebbireye ve oradan mahfile ulaşılan bir merdiven kuruluşu eklenmiştir.

Güneydoğu köşesi pahlanarak ovalleştirilen caminin diğer cepheleri daha masif tutulmuştur. Doğu cephede, simetrik olarak yerleştirilen altlı üstlü üçer adet pencere yer verilmiştir (Resim 46). Yarım daire kemerli pencerelerden alttakiler daha büyüktür. Güney cephede ise üstte üç, altta iki pencereye yer verilmiştir. Aynı nitelikteki pencerelerden batı alt sıradaki, kuzey cephedekiler gibi hafifçe dışa taşırılarak çerçevelenmiştir. Tamamen masif tutulan batı cephenin üst kısmında daire şeklinde üç adet pencere bulunmaktadır. Bu pencereler sonradan kapatılmıştır⁷⁶. Üç cepheyi üstten, tuğla olduğu anlaşılan iki kademeli düz bir saçak kuşatır. Bunun üzerinde caminin kırma çatılı ahşap örtüsü oturur.

Yamuk dörtgen planı olan harim, içten düz ahşap tavan ile örtülüdür (Resim 47). Büyük oranda yenilendiği anlaşılan harim duvarları sıvalı ve boyalıdır. Mekanı aydınlatan duvarlardaki pencereler şevli olup içten dikdörtgen formludur. Harimin kible duvarı ortasında mihrap ve bunun hemen batısında ahşap minber ile kuzeyinde bir kadınlar mahfili bulunur. Güneydoğu köşede yer alan vaaz kürsüsü ise sonradan eklenmiştir. Kible duvarı ortasında kalan mihrap nişi yarım daire kemerlidir (Resim 48). Profilli silmelerin kuşattığı mihrap nişinin iki yandan dekoratif sütunceler ve bunun üzerindeki barok tarzı motiflerle taçlandırılmıştır. Mihrabın batısında yer alan ahşap minber yenilenmiş gözükmele birlikte taht kısmı dört ahşap direğe binen külahı süslemeleriyle dikkati çeker (Resim 49). Kuzeyde boydan boya uzanan kadınlar mahfili iki katlı bir galeri şeklinde düzenlenmiştir. Arkada ve yanlarda duvara binen mahfil katı önde, altlı üstlü altı sütuna oturmaktadır. İki yanlardaki duvarlara bitişen sütunlar kemerlerle birbirine bağlanmıştır. Mahfili taşıyan alttaki kemerlerden daha geniş olan ortadaki basık diğerleri yarım daire şeklindedir. Örtüyü destekleyen üst kemerlerin hepsi basık kemerli olup dekoratif bir özellik gösterirler (Resim 50).

⁷⁶ Hakkı Acun, *a.g.e.*, s. 379.

Avlunun kuzeydoğu köşesinde yer alan minare, sekizgen bir kaide üzerinde yükselen poligonal gövdeli ve tek şerefelidir. Kaideden gövdeye pramidal pabuçla geçilir. Pabucun kuzey, güney ve doğuya bakan cephelerinde yarım daire kemerli nişler görülmektedir. Levha korkuluklarla çerçevelene şerefe altı konsollarla desteklenen kademeli silmelerle doldurulmuştur. Minare, şerefeden sonra konik bir külahla ve alemlerle sonlanmaktadır (Resim 51).

Süsleme

Cami son cemaat yerindeki kalem işi süslemeleriyle dikkat çeker. Bunun dışında bağdadi tarzda yapılmış ahşap tavanda boyalı nakışlara da yer verilmiştir.

Yapının en önemli bölümü olan son cemaat yerindeki kalem işi süslemeleri, kemer yüzeyleri, mükebbirede ve tavan bölümünde yoğunlaşmaktadır. Saçak altı kısmındaki duvar yüzeyinde manzara ve mimari konulu duvar resimlerine yer verilmiştir.

Son cemaat yeri revak kemerlerinin yüzeylerin de ve saçak altında, geometrik ve bitkisel motiflerden oluşan bir süsleme şeridiyle çevrelenmektedir⁷⁷. Revak kemerleri ve saçak altı frizi, Geç Dönem Tasvir Sanatı'nın özelliklerini gösteren manzara konulu duvar resimler işlenmiştir⁷⁸. Cami, kule ve kale gibi bina tasvirleri revak kemerlerinin kuzey cephesine yayılmıştır⁷⁹. Tasvirler bozulmalardan dolayı renklerde ve detaylarda kayıplar meydana gelmiştir. Sarı renkli sıva üzerine betimlenen resimler günümüzde çok da belirgin değildir.

Son cemaat yerinin doğu yönündeki revak kemerinin yüzeyine büyük bir merkezi kubbeli, dört minareli bir cami tasviri işlenmiştir. Kemer köşelerinin her iki yanında yer alan ağaçlar ile cami kompozisyonu sınırlandırılmıştır. (Resim 52)

Birinci ve ikinci kemerler arasında kalan yüzeye, merkezi kubbeli bir cami tasvir edilmiştir. Kemer kavisine yerleştirilen ağaçlar yapıyı iki yandan da sınırlamaktadır.(Resim 53)

İkinci ve üçüncü kemerlerin birleştiği kısımda, iki ağaç arasında bir kale ve bir cami tasvir edilmiştir. Kale ve cami tasviri her iki yandan da birer ağaç ile sınırlandırılmıştır.

⁷⁷ Bir çeşit baskı tekniğiyle yapılan bu süslemelerde mavi renk kullanılmıştır. Bu dekoratif süsleme şeritleri daha sonraki dönemlerde yapılmış olmalıdır. Çünkü revak kemerlerinde yer alan tasvirler bu şeritlerden biri tarafından kesilmektedir. Bkz. İnci Kuyulu, *a.g.e.*, s.68.

⁷⁸ Fakat bugün resimler iyi korunamamış sıvalar yer yer dökülmüştür. Önlem alınamadığı takdirde kompozisyonların büyük bir bölümü oluşturan yüzey koparak duvardan ayrılacak ve yok olacaktır.

⁷⁹ İnci Kuyulu, *a.g.e.*, s.67.

Kale, burçlarında dalgalanan kırmızı sancağı belirgindir. Gökyüzünde ise resimlenmiş bulutlar ile kompozisyon tamamlanmaktadır(Resim 54).

Kemer yüzeylerindeki bu süsleme kompozisyonlarından sonra, yapının süslemeleri caminin kuzey cephesindeki saçak altında kalan iç bükey, kavisli yüzeyde devam etmektedir. Gemi, çiçek, meyve ve yıldız motifleriyle düzenlenmiş Barok karakterli kartuşlar doğu batı doğrultusunda friz boyunca sıralanmıştır. Kartuşlardaki tasvirler oval madalyonlar ile sınırlandırılmıştır.

Doğudan batıya doğru dizilen birinci kemerin üst hizasındaki ilk tasvirli kartuşa; mavi zemin üzerinde yerleştirilen kasenin içinde meyvelerden oluşan natürmort işlenmiştir(Resim 55).

İkinci kemerin üst hizasındaki kartuşun merkezinde, madalyonun içerisinde çiçekli bir natürmort görülmektedir(Resim 56).

Üçüncü kemerin üst hizasında bulunan kartuşun merkezinde, madalyonun içerisinde sepetten çıkan çiçeklerle oluşturulmuş bir natürmort işlenmiştir(Resim 57).

Dördüncü kemerin üst hizasında bulunan kartuşun merkezinde buharlı gemi resmedilmiştir (Resim 58)⁸⁰.

Doğudan batıya doğru işlenmiş olan kartuşların arasında “C” ve “S” kıvrımlı dallardan oluşan daha küçük kartuşlar bulunmaktadır. Kartuşların merkezinde ise on iki kollu yıldız motifler yer almaktadır.

Son cemaat yerinde, harim giriş kapısının üstünde bulunan mükebbirenin cumbalı verandası ve tepelik kısmı “C” ve “S” kıvrımlı dallardan oluşan kalem işi süslemelerle doldurulmuştur(Resim 59).

Son cemaat yerinin bağdadi tarzda yapılmış tavanı simetrik düzenlemeli, boyalı nakışlarla süslenmiştir⁸¹.Bu bölümde tavan, kalın kahverengi çerçevelerle sınırlandırılarak, üç ayrı geometrik yüzey oluşturulmuştur. Ortada kare ve bunun her iki yanına birer dikdörtgen yüzey yapılmıştır. Ortadaki kare form kendi içerisinde eşkenar dörtgen olarak düzenlenmiştir. Dörtgenin tam merkezinde ve köşelerinde bitkisel motifler işlenmiştir. Kare panonun batısında küçük küçük eşkenar dörtgen yüzeyler yer alır ve her birimin

⁸⁰ Buharlı geminin tasviri caminin duvar resimlerinin tarihlenmesinde yol gösterici olmuştur. Buharlı gemiler, ilk kez Osmanlı ülkesine 1827 yılında gelmiştir. Bkz. İnci Kuyulu, *a.g.e.*, s.76.

⁸¹ İnci Kuyulu, *a.g.e.*, s.67.

merkezine bitkisel motifler işlenmiştir. Doğudakinde ise çokgen birimlerden oluşan bir simetri söz konusudur. Bugün panodaki sıvaların dökülmesinden dolayı bazı bölümleri kayıptır. Günümüzde bu dökülmelerden dolayı tavana örtü geçirilmiştir (Resim 60).

Harim kısmı sıvanarak orijinalliğini kaybetmiştir. Süslemeler, mihrap, minber ve tavanda yoğunlaşmıştır. Tavanın merkezinde bitkisel motiflerle süslenmiş dairevi bir göbek yer almaktadır.

Mihrap, yarım daire niş şeklindedir. Nişin iç yüzeyi, gri renk hakim perde ve kandil motifleriyle süslenmiştir. Her iki yanında da sütünce yerleştirilerek, yüzeyine S kıvrımlı, barok karakterli bir çift süsleme unsuru işlenmiştir. Mihrabın en üst kısmı ise barok süslemelerle taçlandırılmıştır.

Batısında yer alan minberin korkuluklarında demir çubuklar kullanılmıştır. Köşk kısmının altı C kıvrımlı üzengilere binen yarım daire kemerli birer açıklık şeklinde düzenlenmiştir. Köşk ünitesi, dört ince sütun ile bunların birbirine bağlayan C ve S kıvrımlı barok süslemeli kemerlere oturtulmuş pramidal külahlı baldaken yer alır⁸².

Tarihlendirme

Üzerinde inşa kitabesi bulunmayan cami V.G.M. Arşiv kaynaklarında 14. yüzyıla tarihlendirilmiştir⁸³. Caminin son cemaat yerine açılan doğu penceresi üzerinde bir onarım kitabesi bulunmaktadır (Resim 61). Bu kitabeye göre cami Hacı Musa Damgacı adlı bir şahıs tarafından H.1288/M.1872 yılında onarılmıştır. Aynı mahaldeki batı penceresi üzerinde yer alan levhada yazan H.1324/M.1908 tarihi de bu yıldaki bir onarıma ait olmalıdır. Yine 1983 yılında onarım gören caminin W.G.M Arşiv kayıtlarına göre çatlayan doğu duvarı yenilenmiştir. Bütün bunlara göre, 14. yüzyılda inşa edilen caminin H.1288/M.1872 tarihinde Hacı Musa Damgacı tarafından büyük oranda yenilenerek bu isimle anılmaya başladığı ve sonraki dönemlerde çeşitli onarımlara maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Yapıdaki süslemelerde 1872 yılındaki onarıma işaret etmektedir⁸⁴.

⁸² Hakkı Acun, *a.g.e.*, s. 381.

⁸³ V.G.M Arşivi, Dosya No: 45.12.01/4.

⁸⁴ V.G.M Arşivi, Dosya No: 45.12.01/4 numaralı dosya da 1955 yılında çatlayan doğu duvarının yenilendiği belirtilmektedir.

2.1.3. Darkale Kırkoluk Cami

Şekil No: 3

Resim No: 62-79

İnceleme Tarihi: 29.07.2017

Yeri: Darkale köyü'nün güneybatısında yer almaktadır.

Yapan: Bilinmiyor

Yaptıran: Bilinmiyor

Yapım Tarihi: Bilinmiyor

Mimari Özellikleri

Eğimli bir arazide yer alan cami altta dükkanların yer aldığı fevkani bir yapı olarak tasarlanmıştır. Caminin güneyinde bir çamaşırhane ile güneydoğusunda çeşmesi bulunmaktadır. Cami adını, çeşmenin uzantısı şeklinde alttaki dükkanlar öndeki avlu duvarlarının dolanan çok sayıdaki oluktan almaktadır. Olukları arasında çeşitli konularda, devşirme Bizans dönemi kabartmaları, barok Osmanlı üslubunda işlenmiş mermer levhalar yer alır ve caminin onarımı sırasında buraya getirilmiş olduğu düşünülmektedir. Bunlar mermer malzeme üzerinde işlenmiş rölyeflerdir.

Cami, doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı olup kuzeyinde bir son cemaat yeri bulunur(Çizim 3)⁸⁵. Her iki kısım alaturka kiremit kaplı bir kırma çatı ile örtülüdür. Avlunun kuzeydoğu köşesine yakın zamanda bir minare eklenmiştir.

Cami inşasında yoğun olarak moloz taş ve ahşap kullanılmıştır. Moloz taş, yapının duvarlarında; ahşap, son cemaat yeri, mahfil, örtü sistemi, minber, mihrap ve vaaz kürsüsünde kullanılmıştır.

Fevkani cami, alttaki dükkanlar ile tonozla geçilen bir dere üzerine oturmaktadır (Resim 62). Günümüzde depo olarak kullanılan dükkanlar doğu cephedeki kemerli kapılarla dışa açılmaktadır. Dükkanları kuzeyinde, üç yönden duvarlarla kuşatılan bir avluya yer verilmiştir. Üstünde son cemaat mekanı yer alan avlunun ortasında kare bir havuzla çevrelenen şadırvan yer almaktadır (Resim 63).

---

⁸⁵ Hakkı Acun, *a.g.e.*, s. 439.

Camiye ulaşım kuzeyde yer alan ve son cemaat yerine çıkılan bir merdivenle sağlanmaktadır (Resim 64). Zemin kattan son cemaat yerine çıkılan merdivenlerde devşirme mermer bloklar kullanılmıştır. Ancak bugün bu merdivenlerin üzeri betonla kapalıdır. Kuzeyde, cephe boyunca uzanan son cemaat yerinin batı kanadı iki yandan duvarla kapalı iken; doğu kanadı, dört kemer gözüyle kuzeye, iki kemer gözüyle de doğuya açılmaktadır (Resim 65). Ahşap direklere oturan kemerlerden doğudakiler basık, kuzeydekiler ise yarım daire şeklindedir. Önden ve yanlardan duvar ve ahşap direklerle sınırlandırılan son cemaat mekanı içten düz ahşap tavanla örtülüdür (Resim 66). Son cemaat yerinin gerisindeki harim duvarının aksında giriş kapısı ile bunun üzerinde bir mükebbire yer alır. Kapının üzerinde yer alan mükebbireye dışarıdan ahşap merdivenle çıkılmakta ve buradan kadınlar mahfiline ulaşılmaktadır (Resim 67). Harim giriş kapısının ve mükebbirenin iki yanında simetrik olarak yerleştirilen altı üstlü ikişer pencere bulunur. Kapının doğu tarafındaki pencerelerinin arasına yarım daire kemerli bir mihrabiye yerleştirilmiştir (Resim 68.)

Caminin doğu cephesinde, simetrik olarak yerleştirilen altı üstlü üçer adet pencere bulunmaktadır (Resim 69). Güney cephede üstte dört, altta ise mihrap aksının batısında olmak üzere iki pencereye yer verilmiştir. Kısmen yamaca yaslanan batı cephe ise tamamen masif tutulmuştur.

Doğu-batı yönünde dikdörtgen planı olan harim içten düz ahşap tavan ile örtülüdür (Resim 70)⁸⁶. Mekanı aydınlatan duvarlardaki pencereler dış taraftaki gibi aynı görüntüyü sergilerler. Büyük oranda yenilendiği anlaşılan harim duvarları sıvalı ve boyalıdır. Harimin kible duvarı ortasında mihrap, bunun hemen batısında ahşap minber ile kuzeyinde bir kadınlar mahfili bulunur. Kible duvarı ortasında kalan mihrap nişi yarım daire kemerlidir (Resim 71). Profilli ince silmelerden oluşan bir bordürle çevrelenmiştir. Mihrabın batısında yer alan minber sade bir işçilikle yapılmıştır. Köşk kısmı, dört ince sütun ile kemerlere oturtuluş pramidal külahlı bir yapıya sahiptir. Köşk kısmının altı yarım daire kemerli birer açıklık şeklinde düzenlenmiştir (Resim 72). Aynalıklar ise panolara bölünmüştür. Güneydoğu köşesinde ise ahşap bir vaaz kürsüsü yer alır. Mahfil harimi üç yönden “U” şeklinde kuşatır (Resim 73). Ahşap sütunlar ile taşınan mahfil bursa tipi ahşap kemerlerle birbirine bağlanır. Mahfil katındaki sütunlar, alt kattaki sütunlara göre daha sık aralıklarla yer almaktadır. Bu sütunlar yuvarlak kemerlerle bağlanmaktadır. Mahfil katını ortasında

⁸⁶ Hakkı Acun, *a.g.e.*, s. 440.

öne doğru uzanan dairesel bir çıkmaya yer verilmiştir. Son cemaat yerindeki ahşap merdivenden ulaşılan mahfile içeriden herhangi bir ulaşım yoktur.

Süsleme

Cami son cemaat yeri ve harimdeki kalem işi süslemeleriyle dikkat çeker. Bu süslemeler daha çok, son cemaat yerinin kemer yüzeylerinde, pencere tepeliklerinde, mihrabiye bölümünde, harimde özellikle kible duvarında yoğunlaşmaktadır.

Son cemaat yerinde doğusunda ve batısında dörtlü pencere düzeninin alt bölümündeki pencerelerin tepeliklerinde çeşitli renklerle süslemeler görülmektedir (Resim 74). Dörtlü pencere düzeninin ortasında yer alan mihrabiye boyuna dikdörtgen bir bordürle çevrelenerek bütün yüzey kalem işleri ile süslenmiştir. Nişin olduğu bölümde kavsara dilimlenmiş ve yeşil ve kırmızı renklerle boyanmıştır. Bunun altında sarkan kandil ve iki yanında birer şamdan motifleri yer alır. Çiçekli bordürlerle sınırlanan bu süslere damla motifi içinde yer alan Allah yazısı ile sonlanır. Kavsaranın üzerindeki bölümde ise çelenk biçiminde düzenlenmiş madalyon içinde Muhammet yazısı yer alır (Resim 75). Benzer bir düzenleme harim kapısının batısında yer alan mihrabiyede de tekrarlanmıştır. Tek fark burada niş yoktur ve sadece kalem işleriyle mihrap kompozisyonu uygulanmıştır⁸⁷.

Son cemaat yerinin ahşap direkli kemerlerin üzerinde de kalem işi süslemelere yer verilmiştir. Kemerlerin dışa bakan yüzlerinde kaideli ve başlıklı sütunlar yer alır (Resim 76). Sütunların içleri de sarmaşık şeklinde bitkisel motiflerle doldurulmuştur. Kemerlerin iç tarafa bakan yüzeylerinde ise sütunlar yerine düşey dikdörtgen biçiminde yerleştirilmiş çerçeveler yer alır. Dikdörtgenlerin içleri de baklava dilimleri şeklinde bölünmüş ve çiçek motifleri ile doldurulmuşken kemerlerin köşelikleri de “S” kıvrımları ile oluşturulan üçgen ile çerçevelenmiştir⁸⁸.

Harim kısmı sıvanarak orijinalliğini kaybetmiştir. Harimde süslemeler kemer yüzeylerinde özellikle mihrap ve minber cephesinde, koyu mavi, kiremit kırmızısı, mor, turuncu, yeşil gibi renklerle yoğun kalem işleri uygulanmıştır.

Harimdeki en yoğun süsleme ise mihrapta görülür. Profilli ince silmelerden oluşan dikdörtgen bir bordür ile sınırlanmıştır. Mihrap nişinin kavsarası iki dilime bölünmüştür.

---

⁸⁷ Gülşah Türkoğlu, *Kırkoluk Cami*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2005.

Dilimlerin içlerinde ve mihrap nişinde yere kadar inen çiçek motifli bordürler görülmektedir. Kavsaranın tam tepesinde oval bir rozet içinde stilize edilmiş bir motif yer almaktadır. Kavsaranın bitimi mavi ve kırmızı renkteki şeritlerle boyanmıştır. Bu şeritlerin altında Bizans sanatında yoğun görülen “Girland Bezemeleri” yer alır. Üç bölüme ayrılmıştır. Bunlardan ortadaki üç mumlu bir kandil yer alır. Diğer iki bölümde ise şamdanlar bulunur. Ayrıca mihrabın üstünde yatay dikdörtgen kırmızı çerçeve içinde “Zekeriyya Suresi” yer almaktadır⁸⁹. Mihrabın her iki yanı da dikey dikdörtgen çerçevelere ayrılmıştır. Bunlardan mihrabın sağ ve solunda yer alan çerçevelerin ortalarında büyük boyutlu selvi ağaçlar yer alır. Bu çerçevelerin üstleri Barok üslupta madalyonlar ve kartuşlarla bezenmiştir(Resim 77).

Mihrabın iki yanındaki ikinci kat pencereler arasında çerçeveler içine alınmış madalyonlar, vazolar ve ibrikli sürahiler içinde fişkıran çiçekler tasvir edilmiştir. Duvar yüzeylerinde yer alan madalyonlarda ise Dört Halifenin ve Hz. Muhammet’in torunlarının adları yazmaktadır. Bu uygulama kadınlar mahfilinde de devam eder. Aynı zamanda kadınlar mahfilindeki pencerelerin tepeliklerinde de madalyonlu çerçeveler görülmektedir.

Batısında bulunan minber herhangi bir süslemeye yer verilmemiştir. Doğusunda bulunan vaaz kürsüsünde ise veranda kısmında kalem işi süslemelere yer verilmiştir. Kadınlar mahfilini taşıyan kare ahşap direkli kemerlerin iç ve dış yüzeylerinde çiçek motifli kalem işi süslemelerine yer verilmiştir.

Cami avlusunda yer alan abdest olukların aralarında çeşitli figürlerde kabartmalara yer verilmiştir(Resim 78). Kuzeydoğu duvarındaki ilk kabartma bir madalyon şeklindedir. Madalyon içerisinde altı yapraklı bir çiçek motifi yer alır. Sıradaki kabartma da çarkıfelek motifi ve altında da birbirine doğru dönük dallar ve çiçek motifi görülmektedir. Aynı sıradaki bir diğer kabartmada, kaideli bir vazo içerisinde çıkan çiçekler ve yapraklar yer alır. Devamında dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış cami tasviri görülür. Cami’nin sol yanında çiçekler ve bir selvi ağacı betimlenmiştir. Diğer bir kompozisyonda iç içe geçmiş iki dairenin merkezinde altı kollu çiçek motifi yer almaktadır. Bu iki madalyonun arasında da uzun bir selvi ağacı yer almaktadır. Bir diğer kompozisyonda da iki selvi ağacı arasında küçük bir daire içerisinde yer alan çiçek motifi görülmektedir. Batısında yer alan kompozisyonda ise kare bir çerçeve içerisine alınmış ve bunun içine de birer köşeleri alta ve üste gelecek şekilde baklava dilimi gibi yerleştirilmiş iç içe iki kareden oluşan simetrik

⁸⁹ Bu madalyonlu çerçevelerin örneklerini Soma Hızır Bey Cami ve Damgacı caminde görülmektedir.

bir bezeme yer alır(Resim 79). Diğer kompozisyonda baklava diliminin ortasına dört adet dairesel kabara yerleştirilmiştir. Son kabartmada ise kare bir çerçeve içine alınmış iki tavus kuşu su içmektedir. Kuşlar baklava diliminin içerisinde karşılıklı duruyorlar ve karenin köşelerinde ise antrolak denilen küçük daireden büyüğe geçişi sağlayan daireler içinde çiçekler yer alır. Bu sahne refrigerium sahnesi olabilir. Şadırvanın hemen karşısında yer alan kare formundaki yalak mukarnaslı kurnanın aynalığında ise bitkisel motifli kabartmalara yer verilmiştir⁹⁰.

Tarihlendirme

Üzerinde inşa kitabesi bulunmayan cami V.G.M. Arşiv kaynaklarında 15. yüzyıla tarihlendirilmiştir⁹¹. Caminin son cemaat yeri harim kapısının doğu ve batısında iki onarım kitabesi bulunmaktadır. Bunlardan kapının batısındakinde H.1268/M.1850, doğusundakinde ise H.1321/M.1903 tarihleri yer alır. Buna göre caminin inşası H.1268/M.1850 yılından daha önceye gitmektedir. Camideki barok süslemeler ise H.1268/M.1850 yılındaki onarımlarda yapılmış olmalıdır⁹².

⁹⁰ Geniş bilgi için bkz: Ayda Arel, Ege Bölgesi, Ayanlık Dönemi Mimarisi: 1989 Dönemi Yüzey Araştırmaları, 8. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1991, s.8.

⁹¹ V.G.M Arşivi, Dosya No: 45.12.02/5

⁹² Barok karakterli duvar süslemeleri de onarımlar sırasında yapıldığı düşünülmektedir. Bkz. Hakkı Acun, *a.g.e.*, s. 438.

2.1.4. Hamidiye Cami

Şekil No: 4

Resim No: 80-91

İnceleme Tarihi: 29.07.2017

Yeri: Hamidiye mahallesinde yer almaktadır.

Yapan: Bilinmiyor

Yaptıran: Sultan 2. Abdülhamit

Yapım Tarihi: H.1316/M.1898

Mimari Özellikleri

Halk arasında “Ulupınar Camii” olarak da bilinen cami avlu duvarları ile çevrelenmiştir(Resim 80). Cami duvarında asılı eski bir resimde, avlu duvarında çeşmenin çeşmelerin yer aldığı görülmektedir. V.G.M. Arşiv kayıtlarında da caminin önünde bir çeşmesi bulunduğu yazmaktadır. Söz konusu çeşmeler günümüzde mevcut değildir⁹³(Resim 81). Avlu duvarların da yenilendiği anlaşılmaktadır.

Kareye yakın dikdörtgen planlı cami kuzeyindeki son cemaat yeri ile kuzeybatı köşedeki bir minareden oluşmaktadır (Çizim 4). Harim ve son cemaat yeri tek bir çatı altında toplanmıştır. Kıрма çatı kiremit kaplıdır⁹⁴.

Cami duvarlarının içten ve dıştan sıvalı olması nedeniyle inşa malzemesi anlaşılamamaktadır. Ancak köşelerde kaba yonu kesme taşlara yer verildiği görülmektedir. Yapının son cemaat yeri, örtü sistemi ve mahfil katında ahşaba yer verilmiştir. Mihrap, minber ve vaaz kürsüsü mermerdir.

Kuzeyde boydan boya uzanan son cemaat yeri saçağa kadar yükselmekte olup önde üç, yanlarda birer kemer gözlüdür(Resim 82). Yarım daire kemerler kare kesitli ayaklara binmektedir. Kemerlerin üstünden geçen düz bir sime cephe boyunca uzanarak diğer cepheleri de dolanmaktadır. Kemerli açıklıklar sonradan camekanla kapatılmıştır. Son cemaat yerine bakan harim duvarının ortasında bir kapı ile bunun iki yanında birer pencereye yer verilmiştir(Resim 83). Basık kemerli kapı ve pencerelerin lento ve söveleri hafifi dışa taşmaktadır(Resim 84). Kapı kemerinin kilit taşı öne çıkarılarak belirtilmiştir.

⁹³ V.G.M Arşivi, Dosya No: 45.12.02/5

⁹⁴ Hakkı Acun, *a.g.e.*, s. 390.

Kapı aksı üzerinde, sonradan açıldığı tahmin edilen enine dikdörtgen biçimli bir pencere açıklığı yer almaktadır. Bu pencere ile kapı açıklığı arasında mermer kitabe levhası yerleştirilmiştir. Cephenin batı üst kenarında mahfi katına açılan bir kapıya da yer verilmiştir. Kapıya son cemaat yerinin kuzeybatısından ahşap bir merdivenle ulaşılır(Resim 85) .

Caminin doğu, batı ve güney cephelerinde ikişer pencere yer almaktadır. Doğu ve batı cephelerdeki pencereler simetrik konumludur(Resim 86). Güney cephedekiler ise mihrap aksının iki yanına yerleştirilmiştir. Pencerelerin hepsi basık kemerli olup söve ve kemerleri hafif dışa taşırılmıştır. Her pencerenin yukarısına dairevi şekilde küçük birer pencereye daha yer verilmiştir. Bu dairevi pencereler sonradan içten kapatılmıştır. Pencerelerin üzerindeki düz bir sime tüm cepheleri dolandır. Cepheleri en üstten profilli bir saçak sınırlar. Bunun üzerine kırma çatının saçağı binmektedir.

Kareye yakın dikdörtgen planı olan harim içten betonarme tavanlıdır (Resim 87)⁹⁵. Büyük oranda yenilendiği anlaşılan iç mekanda duvarlar yakın zamanda sıvanarak badana edilmiş, alt kısımları ise pencere hizasına kadar ahşapla kaplanmıştır. Günümüzde ahşap kaplı kısımların eskiden tek renk çini ile kaplı olduğu görülür⁹⁶. Mekanı aydınlatan duvarlardaki pencereler dışarıdaki gibi aynı niteliktedir. Harimin kible duvarı ortasında mihrap bulunur(Resim 88). Dairesel kesitli mihrap nişi öne doğru kütleli bir çıkma yapmaktadır. Gemi teknesi kemerli mihrap günümüz çinisi ile kaplıdır. Mihrabın hemen batısında yer alan çini kaplı minberin yeni olduğu anlaşılmaktadır (Resim 89). Harimin kuzeyinde bulunan betonarme kadınlar mahfili de yenidir.

Caminin kuzeybatı köşesine bitişen minare, kare bir kaide üzerinde yükselen silindirik gövdeli ve tek şerefelidir. Şerefeden sonraki petek kubbe biçimli bir örtüyle son bulmaktadır. Silindirik gövdenin alt ve üst kısmında birer bileziğe yer verilmiştir(Resim 90).

Süsleme

Orijinalliğini büyük ölçüde yitiren ve sade bir görünüm arz eden camide herhangi bir süslemeye rastlanmamaktadır. Yoğun olarak çini ile süslenen mihrap, minber ve vaaz kürsüsü günümüz eseridir.

⁹⁵ Hakkı Acun, *a.g.e.*, s. 390.

⁹⁶ Hakkı Acun, *a.g.e.*, s. 391.

Tarihlendirme

Caminin kapısı üzerinde, tuğralı iki satır halinde mermer inşa kitabesi bulunmaktadır (Resim 91).

Kitabesinin transkripsiyonu;

“Makam-ı mualla zinet-i kurra-yı hilafet-i islamiyye ve Kibriya-yı Saltanat-ı
Osmaniye es-sultan ibn-i es-sultan es-sultan El-Gazi Abdülhamit Han-ı
Sani hazretleri taraf-ı şeriflerinden iş bu Hamidiye Camii şerifi
Üç yüz on altı hicri-i senesi Şaban-ı muazzamın dokuzuncu günü inşa edilmiştir⁹⁷.”

Kitabeye göre Hamidiye Cami, Sultan II. Abdülhamid tarafından H.1316/M.1898 tarihinde inşa ettirilmiştir⁹⁸. Yapılan onarımlar sonrası asıl özelliğini büyük ölçüde yitiren caminin orijinal durumu hakkında bilgi verecek herhangi bir kanıt bulunmamaktadır.

---

⁹⁷ Hakkı Acun, *a.g.e.*, s. 391.

⁹⁸ Hakkı Acun, *a.g.e.*, s. 391.

2.1.5. Darkale Minareli Cami

Şekil No: 5

Resim No: 92-100

İnceleme Tarihi: 29.07.2017

Yeri: Köyün doğusunda yer almaktadır.

Yapan: Bilinmiyor

Yaptıran: Bilinmiyor

Yapım Tarihi: Bilinmiyor

Mimari Özellikleri

Darkale Köyü'nün en yukarısında yer alan cami halk arasında "Yukarı Cami" adıyla da bilinmektedir⁹⁹. Eğimli bir arazide yer alan cami yüksek bir platform üzerine oturtulmuştur (Resim 92). Güneyde yamaca yaslanan caminin kuzeyinde, yükseltilmiş platform üzerinde bir de avluya yer verilmiştir. Avlunun kuzeybatı köşesinde caminin minaresi yer alır. Doğusu boş olan cami batıda bir sokağa bakmaktadır. Camiye ulaşım, altta bu sokağa açılan bir kapı ve avluya çıkılan merdivenlerle sağlanmaktadır (Resim 93). Kapının hemen yanında, avlu duvarına yaslanan bir de çeşme bulunmaktadır.

Cami doğu-batı yönünde dörtgen planlı olup kuzeyinde son cemaat mekanı yer almaktadır(Çizim 5)¹⁰⁰. Camini güney duvarı ile son cemaat yerinin batı duvarı araziden dolayı diğer duvarlara göre yamuktur. Harim ve son cemaat yeri tek bir beşik çatı ile örtülüdür.

Caminin inşasında malzeme olarak moloz taş, ahşap ve tuğla kullanılmıştır. Moloz taş, beden duvarlarında; ahşap, hatıl olarak beden duvarlarında, destek ayaklarında, kadınlar mahfilinde, minberde ve vaaz kürsüsünde; tuğla ise, minare gövdesinde taş ile birlikte almalı olarak kullanılmıştır.

Kuzey cephe boyunca uzanan son cemaat yeri yanlardan duvarlarla sınırlandırılmıştır(Resim 94). Bunlardan batıdaki dar bir açı ile cami duvarının devamı şeklinde uzanırken doğudaki sonradan kapatıldığı izlenimi vermektedir. Ahşap örtülü son cemaat mekanı altı kemer gözü öndeki avluya açılır(Resim 95). Son cemaat yerini

⁹⁹ Hakkı Acun, *a.g.e.*, s. 449.

¹⁰⁰ Hakkı Acun, *a.g.e.*, s. 449.

gerisindeki harim duvarı ortasında bir kapı ile bunun yanlarında birer pencereye yer verilmiştir. Kapı ve pencerelerin üzerinde daha küçük boyutlu birer pencere daha bulunur. Boyuna dikdörtgen formlu pencereleri alttan ve üstten ahşap hatıllar sınırlar. Sade bir özellik gösteren kapı düz atkıdır. Kapı ile batıdaki pencere arasında bir mihrabiye nişine yer verilmiştir. Son cemaat yerinin zemini, kapı aksının iki yanında birer basamak yükseltilerek sekiler oluşturulmuştur.

Cami'nin doğu ve batı cephelerinde ikişer pencere yer almaktadır(Resim 96). Dikdörtgen formlu pencereler ahşap lento ve sövelidirler. Pencerelerin tümü demir parmaklıklıdır. Arazinin eğimden dolayı yamaca yaslanan güney cephede herhangi bir pencere açıklığı bulunmaz (Resim 97).

Doğu-batı yönünde dikdörtgen planı olan harim içten düz ahşap tavan ile örtülüdür¹⁰¹. Büyük oranda yenilendiği anlaşılan harim duvarları sıvalı ve boyalıdır(Resim 98). Harimin kible duvarına yerleştirilen mihrap, kapı ekseninin biraz doğusunda olup, yarım daire niş şeklindedir. Batısında yer alan minber basit işçilikle ahşaptan yapılmıştır. Köşk kısmı, dört ince sütun ile kemerlere oturtulmuştur. Köşk kısmının altı yarım daire kemerli birer açıklık şeklinde düzenlenmiştir. Korkuluklarında demir çubuklar kullanılmıştır. Güneydoğu köşesinde ahşap bir vaaz kürsüsü yer alır. Harim mekanının kuzeyinde dört ahşap direkli kadınlar mahfili yer alır. Ortadaki basık kemer, diğerleri yarım daire kemerler ile birbirine bağlanmıştır(Resim 99).

Camiden ayrı olarak avlunun kuzeybatı köşesinde yer alan minare sokaktan itibaren yükselen bir kaide üzerinde yükselmektedir. Yüksek kaidenin avluya kadar olan kısmı kare, sonrası ise ongen kesitlidir. Kaide de yer alan nişlerde geometrik ve bitkisel bezemeli devşirme malzemeler görülmektedir. Almaşık malzeme kullanılan silindirik gövde tek şerefelidir. Gövdenin alt ve üst kısmında birer bileziğe yer verilmiştir. Şerefede altı testere dişleri görülmektedir. Şerefeden sonraki petek kubbe biçimli bir örtü ve alemle son bulmaktadır(Resim 100).

Süsleme

Dıştan sade bir özellik gösteren cami cephelerin de yalnızca pencere açıklıkları mevcuttur. Cami içerisinde ise tavanda baklava dilimleri ve dört yapraklı yonca gibi çeşitli

¹⁰¹ Hakkı Acun, *a.g.e.*, s. 449.

süslemelerle dekore edilmiştir. Ayrıca minarede nişlerde kullanılan geometrik ve bitkisel bezemeli devşirme malzemeler görülmektedir.

Tarihlendirme

V.G. Müdürlüğü'nde kaydı bulunmayan caminin üzerinde inşa kitabesi bulunmadığı için kesin yapım tarihi bilinmemektedir. Ancak minare kapısının üzerinde 15. yüzyıla isabet eden bir tarih görülmektedir. Minarenin bu dönemde inşa edilmiş olduğu tahmin edilir. Fakat caminin mimari özellikleri göz önünde bulundurarak 19. yüzyılda yapılmış olduğunu söyleyebiliriz¹⁰². Avlu kapısında kullanılan devşirme malzemeler dikkate alındığında caminin onarım geçirildiği düşünülmektedir.

---

¹⁰² Hakkı Acun, *a.g.e.*, s. 449.

2.1.6. Orta Cami

Şekil No:

Resim No: 101- 111

İnceleme Tarihi: 29.07.2017

Yeri: Cuma Mahallesi, Karcılar Sokak da yer almaktadır.

Yapan: Bilinmiyor

Yaptıran: Bilinmiyor

Yapım Tarihi: Bilinmiyor

Mimari Özellikleri

Eğimli bir arazide yer alan cami dört yönden sokaklarla çevrilidir(Resim 101). Caminin kuzeyinde son cemaat yeri ve önünde küçük bir avlusu, kuzeybatı köşesinde minaresi bulunmaktadır. Caminin batı cephesine bitişik müftülük binası yer alır. Avlu kuzey yönlerden abdest olukları ile çevrelenmiştir(Resim 102).

Dikdörtgen plana sahip olan cami kuzeyindeki son cemaat yeri ile kuzeybatı köşedeki bir minareden oluşmaktadır¹⁰³. Harim ve son cemaat yeri tek bir çatı altında toplanmıştır. Kıрма çatı kiremit kaplıdır.

Cami duvarlarının içten ve dıştan sıvalı olması nedeniyle inşa malzemesi anlaşılamamaktadır. Yoğun olarak mermer, düzgün kesme taş ve ahşap malzeme kullanılmıştır. Mermer, mihrap, minber ve vaaz kürsüsünde; düzgün kesme taş, minarede; ahşap, harim duvarları zemininden belli bir yüksekliğe kadar ahşap ile kaplıdır.

Caminin kuzey ve batı cephelerini kuşatan son cemaat yeri revaklar halinde saçağa kadar yükselmekte olup geniş saçaklı çatı ile örtülüdürler. Kuzey cephesi tamamen duvarla kapatılmıştır. “L” şeklindeki son cemaat yerinin batı cephesi de camekanla kapatılmıştır(Resim 103). Bu bölüme batı cephesinde yer alan boyuna dikdörtgen bir kapıya yer verilmiş olup giriş olarak düzenlenmiştir. Son cemaat yerinin doğusunda bulunan kapıdan mahfil katına çıkıldığı düşünülmektedir. (Resim 104). Son cemaat yerinin gerisindeki harim duvarı aksında yer alan yarım daire kemerli kapıdan giriş sağlanmaktadır. Son cemaat yeri içten düz ahşapla örtülüdür.

¹⁰³V.G.M Arşivi, Dosya No: 45.12.02/5

Caminin cephelerinde yalnızca pencere açıklıklarına yer verilmiştir. Orta akstaki giriş kapının batı cephesinde yarım daire kemerli birer pencere yer almaktadır(Resim 105). Caminin doğu cephesinde altlı üstlü dörder, batı, kuzey ve güney cephesinde iki adet kare formu pencere yer almaktadır(Resim 106).

Harime giriş kuzey cephede yer alan yarım daire kemerli kapıdan sağlanmaktadır. Doğu-batı yönünde dikdörtgen planı olan harim içten düz ahşap tavan ile örtülüdür (Resim 107)¹⁰⁴. Mekanı aydınlatan duvarlardaki pencereler dış taraftaki gibi aynı görüntüyü sergilerler. Harim duvarları belli bir yüksekliğe kadar ahşapla kaplanmıştır. Harimin kible duvarı ortasında yarım daire kemerli basit bir mihrap bulunur(Resim 108). Batısında yer alan minberin köşk kısmı, dört ince sütun ile kemerlere oturtulmuş pramidal külahlı bir yapıya sahiptir(Resim 109). Merdiven korkuluklarında demir çubuklar kullanılmıştır. Güneydoğu köşesinde ise basit mermer kaplamalı bir vaaz kürsüsü yer alır. Harim mekanının kuzeyinde boydan boya uzanan kadınlar mahfili üç ahşap direk taşıyan, iki katlı bir galeri şeklinde düzenlenmiştir(Resim 110). Mahfil katı öne doğru uzanan, altlı üstlü üç sütuna oturmaktadır. Her iki yanlarda da duvarlara bitişen sütunlar kemerlerle birbirine bağlanmıştır. Mahfili taşıyan alttaki kemerler yarım daire şeklindedir. Örtüyü destekleyen üst kemerler atnalı kemerli olup dekoratif bir özellik gösterirler. Camide kadınlar mahfiline iç mekandan çıkmak için de bir kapı bulunmaktadır.

Caminin kuzeybatı köşesinde yer alan ve camiden bağımsız olarak inşa edilen minare, sekizgen bir kaide üzerinde, silindirik gövdeli ve tek şerefelidir. Minare şerefeden sonra konik bir külahla ve alemle sonlanmaktadır(Resim 111).

Süsleme

Dıştan sade bir özellik gösteren cami cephelerin de yalnızca pencere açıklıkları mevcuttur.

Tarihlendirme

Günümüze orijinal özelliğini kısmen koruyarak gelebilen caminin vakıf kayıtlarında inşa kitabesi ve geçirdiği onarımlar hakkında bilgi yoktur Sadece minaresine bakılarak caminin 15. yüzyıla ait olabileceği düşünülmektedir¹⁰⁵.

¹⁰⁴ V.G.M Arşivi, Dosya No: 45.12.02/5

¹⁰⁵ V.G.M Arşivi, Dosya No: 45.12.02/5

2.2. HAMAMLAR

İlçe merkezinde ve Darkale köyünde yer alan iki adet hamam tespit edilmiştir.

2.2.1. Çarşı Hamam

Şekil No:

Resim No: 112-115

İnceleme Tarihi: 03.07.2017

Yeri: Hızır Bey Camii'nin doğusunda yer almaktadır.

Yapan: Bilinmiyor

Yaptıran: Bilinmiyor

Yapım Tarihi: Bilinmiyor

Mimari Özellikleri

Düz bir arazide yer alan hamam, Hızır Bey Cami'nin doğusunda, Bedesten 'in kuzeydoğusunda yer almaktadır(Resim 112). Doğu-batı yönünde dikdörtgen planla uzanan hamam, kuzey cephede dışa taşıntısı olduğundan dolayı simetriyi bozmaktadır¹⁰⁶. Hamam tipolojisine göre mahalle çifte hamamı olarak inşa edilen yapının batı tarafında kadınlar, doğu tarafında ise erkekler bölümü yer almakta olup, her iki bölümde de benzer plan tipi özellikler göstermektedir(Resim 113). Erkekler bölümü, kadınlar bölümüne göre nispeten iyi durumdadır.

Hamam'ın inşasında moloz, kaba yonu taş ve tuğla malzeme kullanılmıştır. Moloz ve kaba yonu; cephe duvarlarında, tuğla malzeme; örtü sisteminde ve kemerlerinde kullanılmıştır.

Son derece masif görünüş sergileyen hamam'ın güney cephesi toprak altında kalmıştır. Doğu cephe, bina nedeniyle görülmemektedir. Kuzey cephenin su deposuna ait bölümünde herhangi bir açıklık bulunmamaktadır. Batı cephesi ise, Hızır Bey Cami avlusunun duvarları ile sınırlanmaktadır ve büyük bir bölümü toprak altında kalmıştır. Yapı oldukça harap bir durumda olup, her tarafını yabani ot ve ağaçlar sarmıştır.

Soma Hamamları genel plan şeması olarak soyunmalık, ılık ve sıcaklık bölümlerinden meydana gelmiştir. Günümüzde ise kadınlar ve erkekler bölümünün

¹⁰⁶ Hakkı Acun, *a.g.e.*, s.424.

soyunmalık ve ılıklik mekanları yıkılmıştır. Hamamdan günümüze, kadınlar ve erkekler bölümüne ait sadece sıcaklık mekanları ulaşabilmiştir. Günümüzde hamam kullanılamayacak durumdadır. İç mekanların büyük bir bölümü toprak altında kalmıştır. Giriş bölümleri ise demir parmaklıklar ile kapanmıştır.

Erkekler Bölümü

Yapının doğu tarafında bulunan erkekler bölümü, dört eyvanlı ve köşe halvetli hamamlar grubuna girer¹⁰⁷. Bu bölüm; soyunmalık, ılıklik, sıcaklık, halvetleri ile su deposu ve külhandan oluşmaktadır¹⁰⁸.

Hamamın orijinal halinde soyunmalık ve ılıklik bölümlerine sahip olduğu bilinmektedir. Ancak bu bölümler günümüzde mevcut değildir¹⁰⁹. Erkekler bölümü kapısı, kuzeydoğu cephesinin ortasındadır. Sivri kemerli kapı açıklığından küçük bir giriş mekanına geçilmektedir. Örtü sistemi yıkılmış olan mekan tam olarak anlaşılmamaktadır. Sonradan açılan kapı ile sıcaklık bölümüne geçilmektedir. Günümüzde ise, kuzeydoğu köşedeki halvetin kuzeybatısına açılmış bir kapı ile girilmektedir¹¹⁰.

Sıcaklık bölümü, merkezi mekanı ile bunun etrafına yerleştirilen dört eyvan ve dört köşe halvetlerinden oluşmaktadır(Resim 114). Merkezi mekan sekizgen planlıdır. Kubbe sekizgen bir kasnak üzerine oturmaktadır. Halvet hücrelerinin kubbeye geçişleri pandantiflerle sağlanmıştır. Eyvanlar ise aynalı tonoz ile örtülmüştür. Sıcaklık bölümü kubbe ve tonozlardaki fil gözleri ile aydınlanmaktadır(Resim 115). Halvet ve eyvanların bazılarında halen kurnalara rastlanmaktadır¹¹¹.

Kadınlar Bölümü

Batı duvarının ortasına bir niş yerleştirilmiştir. Tuğla örgülü, kemeri gemi teknesi biçiminde yapılmış kapı açıklığından kadınlar sıcaklık mekanına girilmektedir. Erkekler bölümüyle benzer plan özelliği gösteren kadınlar bölümünde farklılık olarak batı eyvan ile kuzeybatı ve güneybatı köşe halvetlerinin bulunmayışı yapının simetrisini bozmaktadır.

¹⁰⁷ Hamamların tipolojik olarak sınıflandırılmasının geniş bilgi için bkz. Semavi Eyice, “İznik’te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme”, *Tarih Dergisi*, C.IX, S.15, İstanbul 1960, s.99-120.

¹⁰⁸ Yılmaz Önge, “Anadolu Türk Hamamları Hakkında Genel Bilgiler ve Mimar Koca Sinan’ın İnşa Ettiği Hamamlar”, *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri 1*, İstanbul 1988, s.403-428.

¹⁰⁹ İhsan Kutlusoy, a.g.e., s, 278.

¹¹⁰ Hakkı Acun, a.g.e., s.425.

¹¹¹ Hakkı Acun, a.g.e., s.425.

Batıda yer alan kadınlar bölümünde soyunmalık ve aralık bölümü günümüzde mevcut değildir¹¹².

Sıcaklık bölümü, sekizgen planlıdır. Ortada göbek taşı bulunmamaktadır. Sıcaklık bölümünde sekizgen kasnağa oturan kubbede ve tonozlarda görülen fil gözleri ile mekanda aydınlanma sağlanmaktadır. Kuzey, güney ve doğu yönlerde dikdörtgen planlı, aynalı tonozlu eyvanlar; kuzeydoğu ve güneydoğu köşelerinde ise kubbe örtülü halvetler mevcuttur. Söz konusu halvetlerin kubbeye geçişleri pandantiflerle sağlanmıştır. Kapılar sivri kemer ile eyvanlar ise ana mekana gemi teknesi biçimli kemerlerle açılmaktadır. Ana mekanın kuzeybatı ve güneybatı köşelerinde sivri kemerli birer niş yer almaktadır¹¹³.

Halvet ve eyvanların bazılarında halen kurnalara rastlanmaktadır. Ayrıca kuzey eyvanında bir su deposu bulunmaktadır¹¹⁴.

Süsleme

Oldukça harap olan yapının süslemesi hakkında fikir sahibi değiliz. Genelde sade bir görünüm arz eden yapının cephe duvarları, masif görüntü sergilemiştir. Batı cephede yer alan gemi teknesi biçiminde kemerli bir giriş kapısı, doğu cephesinde sivri kemerli bir giriş kapısı ile içeride eyvanların ana mekana giriş kapısı gemi teknesi biçiminde kemerlerle hareketlendirilmiştir. Halvet bölümünün kenarları bitkisel süslemeli bordürlerle çevrilidir¹¹⁵.

Tarihlendirme

Üzerinde herhangi bir inşa kitabesi bulunmayan yapı plan, malzeme özellikleri ve mimari kuruluşu göz önüne alındığında 18.yüzyıla tarihlendirilmiştir¹¹⁶.

¹¹² Hakkı Acun, *a.g.e.*, s.425.

¹¹³ Hakkı Acun, *a.g.e.*, s.425.

¹¹⁴ Hakkı Acun, *a.g.e.*, s.425.

¹¹⁵ Hakkı Acun, *a.g.e.*, s.425.

¹¹⁶ Hakkı Acun, *a.g.e.*, s.423.

2.2.2. Darkale Hamam

Şekil No:

Resim No: 116- 120

İnceleme Tarihi: 29.07.2017

Yeri: Köyün girişinde doğu tarafında yer almaktadır.

Yapan: Bilinmiyor

Yaptıran: Bilinmiyor

Yapım Tarihi: Bilinmiyor

Mimari Özellikleri

Eğimli bir arazi üzerinde yer alan hamam, Darkale köyün girişinde yolun doğusunda yer almaktadır (Resim 116). Hamam kuzey güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen bir plana sahiptir¹¹⁷. Hamam tipolojisine göre tek hamam¹¹⁸ olarak inşa edilen yapının bütün bölümleri kare planlı ve kubbe örtülü olan yapının günümüze kadar en sağlam kalabilmiş bölümleri soyunmalık ve sıcaklık mekanı olmuştur. Duvarların büyük bir bölümü yıkılmış durumdadır (Resim 117).

Hamam'ın inşasında moloz ve kaba yonu taşlar ile tuğla malzeme kullanılmıştır. Moloz ve kaba yonu; cephe duvarlarında, tuğla; örtü sisteminde kullanılmıştır. Kubbe üzeri sonradan sıvanmıştır. Hamamın iç sıvası tamamen dökülmüş vaziyettedir.

Kuzey güney yönünde hafif meyilli bir arazi üzerine inşa edilen hamamın batı cephesi tamamen toprak altında kalmıştır. Güney cephesinin duvarlarının büyük bir bölümü yıkılmıştır. Yapı'nın beden duvarları oldukça tahrip olduğundan kapı açıklıkları ve kemer biçimleri tam belli olmamakla birlikte, yarım daire kemerli olduğu düşünülmektedir¹¹⁹. Günümüzde yapı oldukça harap bir durumda olup, kubbesinden çıkan büyük bir ağaç yapıyı görünmez bir hale sokmuştur(Resim 118).

Hamam'ın soyunmalık bölümüne tromplarla geçilen üzeri kubbe örtülü, küçük bir mekandır. Kuzeydoğu ve güneydoğu köşeleri yarım daire niş şeklinde görülmektedir(Resim 119).

¹¹⁷ Hakkı Acun, *a.g.e.*, s.456.

¹¹⁸ Mustafa Denктаş, *Kayseri'deki Tarihi Su Yapıları*, Kıvılcım Yayınları, Kayseri 2000, s, 148; Semavi Eyice, "Hamam" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.15, İstanbul 1997, s, 402-430.

¹¹⁹ Hakkı Acun, *a.g.e.*, s.456.

Güney duvarında yer alan yarım daire kemerli açıklığından ılıklik olabileceği düşünölen bölüme geçilmektedir. Ilıklık bölümü, pendentif geçişli, üzeri kubbe ile örtölüdür(Resim 120).

Sıcaklık mekanı diğer bölümlere nazaran sağlam vaziyettedir. Ancak göbek taşı ve kurnalar bulunmamaktadır. Sıcaklık mekanında bulunan bir kapı ile halvete geçiş sağlanmaktadır. Büyük bir bölümü yıkılmış olan halvet kare planlı kubbe örtölü, hamamın en küçük mekanıdır. Yapının kuzey batı köşesinde su deposu yer almaktadır. Duvarların büyük bir bölümü yıkılmış durumdadır.

Süsleme

Genelde sade bir görünüm arz eden yapının cephe duvarları, masif görüntü sergilemiştir.

Tarihlendirme

Üzerinde herhangi bir inşa kitabesi bulunmayan yapının kesin yapım tarihi bilinmemektedir. Ancak plan, malzeme ve mimari özelliklerine bakılarak Osmanlı döneminde tarihlendirilmiştir¹²⁰. Günümüzde hamam, köy nüfusunun azalmasıyla birlikte terk edilmiş ve yıkılmaya bırakılmıştır.

---

¹²⁰ Hakkı Acun, *a.g.e.*, s.455.

2.3. HANLAR

İlçe merkezinde yer alan üç adet han bulunmaktadır.

2.3.1. Çarşı Han

Şekil No: 6

Resim No: 121- 127

İnceleme Tarihi: 29.07.2017

Yeri: Hızır Bey Camii'nin kuzeydoğusunda yer almaktadır.

Yapan: Bilinmiyor

Yaptıran: Bilinmiyor

Yapım Tarihi: Bilinmiyor

Mimari Özellikleri

İlçe merkezinde yer alan yapı halk arasında “Çarşı Han” olarak da bilinmektedir¹²¹. Han'ın doğu, batı, güney cephesinde sokak, kuzey cephesinde bir bina bulunmaktadır (Resim 121).

Han uzunlamasına dikdörtgen planlı olup doğu-batı yönünde uzanır (Çizim 6). Örtü sistemi içten doğu batı doğrultusunda beşik tonoz, dıştan ise kırma çatıdır.

Yapının inşasında malzeme olarak tuğla, mermer ve moloz taş kullanılmıştır. Tuğla, doğu ve batı cephelerin giriş mekanında, doğu cephede niş kemerinde ve basık kemerli kapının kavsara bölümünde, batı cephede ise kapı kemerinin alınlığında; mermer, giriş kapı kemerinde, sövelerde; moloz taş, han'ın köşelerinde kullanılmıştır. Ayrıca yapının cephesinde devşirme malzemeye de yer verildiği görülmektedir.

Masif görünüşlü cepheleri olan bedestenin güney cephede ve çatıya yakın konumda altı üstlü dikdörtgen formlu dörder adet pencere yer almaktadır. Simetrik düzenli pencerelerden alttakiler günümüzde briket tuğla ile kapatılmıştır. Dıştan sağır olan bedestenin doğu ve batı cephelerinde birer giriş kapısı yer almaktadır. Yapının esas ana giriş kapısı batı cephede yer almaktadır (Resim 122). Cephenin saçak seviyesine kadar uzanan, yüzeysel derinlikte bir niş yerleştirilmiştir. Basık kemerli ve mermer söveli olan esas giriş açıklığı niş içine yerleştirilmiştir. Basık kemerli kapı açıklığının yukarısında

¹²¹ Hakkı Acun, *a.g.e.*, s.412.

dikdörtgen bir kitabe levhası görülmektedir. Levhanın hemen yukarısında kare biçiminde küçük bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Doğu cephedeki kapı ise yarım daire kemer şeklindedir(Resim 123).Cephe duvarlarını oluşturan taşların bir kısmı dökülmüş durumdadır. Kuzey cephe, binaya bitişik olmasından dolayı özellikleri anlaşılamamaktadır.

Batı cephede yer alan basık kemerli kapıdan kuzey-güney doğrultudaki dikdörtgen planlı bir alana geçilmektedir(Resim 124). Beşik tonozlu olan bu bölümden yarım daire kemerli açıklıktan ana bölüme ulaşılmaktadır(Resim 125). Ana mekan doğu-batı yönünde dikdörtgen planla uzanır ve örtü sistemi beşik tonozla örtülmüştür. Örtü sistemi belirli aralıklardaki üç adet takviye kemeri ile desteklenmiştir. Tuğla örgülü kemerler mermer devşirme ayaklara oturmaktadır(Resim 126). Her kemer arasında yer alan dört adet tepe pencere mekana aydınlatmaktadır. Zeminde, kuzey ve güney duvarlarının önünde boydan bota uzanan bir seki bulunmaktadır.

Süsleme

Sade bir görünüm arz eden yapıda herhangi bir süslemeye rastlanmamaktadır.

Tarihlendirme

Basık kemerli kapı açıklığının yukarısında kabartma harflerle Türkçe yazılmış dikdörtgen bir kitabe levhası görülmektedir(Resim 127). Bu levhada büyük harflerle:

“Bu bina Roma ve Selçuk eseri olan bir konuk yeri idi. B. R. Ahmet Beyin gayretiyle hale çevrildi. 23/4/1920” yazmaktadır¹²².

Levhadan bir dönem han olarak kullanıldığı anlaşılan yapının 1920’lerde hale çevrildiği anlaşılmaktadır. Yapının inşa tarihine ait bir bilgi ise bulunmaktadır. Ancak, yapının planı ile kullanılan malzeme ve tekniğe bakılarak ilk inşasının beylikler dönemine ait olduğu söylenebilir.

---

¹²² Hakkı Acun, *a.g.e.*, s.413.

2.3.2. Balcı Hanı

Şekil No:

Resim No: 128-133

İnceleme Tarihi: 29.07.2017

Yeri: Kurtuluş Mahallesi, Fevzi Çakmak Caddesi'nde yer almaktadır.

Yapan: Bilinmiyor

Yaptıran: Bilinmiyor

Yapım Tarihi: H. 1328/ M.1910

Mimari Özellikleri

İlçe merkezinde yer alan Han, halk arasında “Balcı Han” olarak da bilinmektedir. Cadde kenarında yer alan Han'ın güney ve güneybatı cephesi sokağa doğru bakarken, doğu ve batı cephelerinde ise dükkanlar sıralanmaktadır. Han, günümüzde asıl halinden uzaktır. Günümüze sadece iki portal kütlesi sağlam bir vaziyette gelebilmiştir. Bu yüzden yapının plan özelliklerinin belirlenmesi mümkün olmamıştır.

Yapının mevcut kalıntılarında inşa malzemesinin kaba yonu taş ve tuğla olduğu anlaşılmaktadır. Portal ile pencere ve sövelerinde ise düzgün kesme taşta yer verilmiştir.

Güney ve güneybatıda olmak üzere iki kapı girişi yer almaktadır. Bunlardan güney cephedeki basık kemerli bir açıklık şeklindedir (Resim 128). Kemerin çevresi tuğla ve sıva ile dış şeklinde silmelerle kuşatılmıştır. Esasında bir giriş eyvanı olduğu anlaşılan açıklık sonradan camekanla, kemer alnının da kaynaklardaki fotoğraflarda tuğla örülerek kapatıldığını görülmektedir (Resim 129)¹²³. Günümüzde kemer alnı sökülmüş durumdadır. Kemer üzerindeki profilli bir saçak uzanır. İzlerden bu saçığın tüm cepheleri dolandığı anlaşılmaktadır. Saçığın üzerinde üçgen alınlık yükselir. Düz silmelerle çerçevelenen alınlığın ortasında mermer dikdörtgen kitabe levhası bulunur.

Yapının güneybatı cephesi diğer cephesine göre daha gösterişli ve anıtsal bir görüntü sergiler (Resim 130). İki kat şeklinde düzenlenen cephe, hanın aslında iki katlı yapı olma ihtimalini ya da sadece giriş bölümünün iki katlı olabileceğini düşündürmektedir¹²⁴. Alt katın cephe ortasında taç kapı yer alır. Boyuna dikdörtgen planlı kapı hafif dışa

¹²³ Hakkı Acun, *a.g.e.*, s.421.

¹²⁴ Hakkı Acun, *a.g.e.*, s.422.

taşırılarak vurgulanmıştır. Tamamen kesme taşla teşkil olunan kapı basık kemerlidir. Kemer, yanlardaki impost başlıklı ayaklara binmektedir. Kapı düz silmeli bir saçakla sonlanmaktadır. Cephenin ikinci katında belirli aralıklarda yan yana sıralanan üç adet pencereye yer verilmiştir. Basık kemerli pencerelerin kemer ve sövelerinde kesme taş kullanılmıştır. Pencerelerin üzerlerinde tuğla örgülü sathi kemerlere yer verilmiştir. Cepheyi üstten iki sıra halindeki tuğla saçak kuşatmaktadır. Cephenin arka yüzünde belirli aralıklarla sıralanmış ikişer adet pencere sıralanmıştır(Resim 131).

Yapının her iki cephelerinde de kapı açıklığı ve pencereler dışında basit bir düzenlemeye sahiptir. Mevcut halinden çok şey kaybettiğini günümüzde oldukça bakımsız bir durumda bırakıldığını ve yıkılmaya yüz tutmuş bir vaziyettedir. Han'ın doğu ve batı cephelerinde tek katlı dükkanlar sıralanmaktadır(Resim 132).

Süsleme

Oldukça harap olan yapının süslemesi hakkında fikir sahibi değiliz. Genelde sade bir görünüme arz eden hanın kemerli kapıları yapıya biraz olsun hareket katmaktadır.

Tarihlendirme

Basık kemerli kapı açıklığının yukarısında alınlığın ortasında dikdörtgen mermer inşa kitabesi bulunmaktadır (Resim 133).

Kitabesinin transkripsiyonu;

“İtti nişan bu maarif hanı Kaimmakam

Mir Haydar ki zehi ola ittiraf-ı ihtimam 1328¹²⁵.”

Kitabeye göre han 1910 yılında Kaymakam tarafından/adına yaptırılmıştır.

---

¹²⁵ Hakkı Acun, *a.g.e.*, s.421.

2.3.3. Nazif Cengiz Han

Şekil No:

Resim No: 134-144

İnceleme Tarihi: 29.07.2017

Yeri: Cuma Mahallesi, Mehmet Akif Caddesi'nde yer almaktadır.

Yapan: Bilinmiyor

Yaptıran: Bilinmiyor

Yapım Tarihi: 20. yüzyıl başları

Mimari Özellikleri

İlçe merkezinde yer alan han halk arasında "Lefter Han" olarak adlandırılmaktadır¹²⁶. Düz bir arazide yer alan han büyük bir bölümü yıkılmış durumdadır. Handan günümüze sadece doğu ve kuzeydeki giriş bölümleri, avludaki cephe kalıntıları ayrıca güney ve batı bölümlerindeki odalardan bir kısmı ulaşabilmiştir.

Yapı mevcut kalıntılarına göre doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen bir plana sahiptir¹²⁷.

Yapının inşasında malzeme olarak kaba yonu taş ve tuğla malzeme kullanılmıştır. Kemer ve sövelerde ise kesme taşla yer verilmiştir.

Yapıda doğu ve kuzey olmak üzere iki adet giriş bölümü yer almaktadır. Bunlardan doğu bölümü oldukça harap vaziyettedir(Resim 134-136). Kuzeydeki giriş iki tarafa açılan kemerli bir giriş holü şeklinde düzenlenmiştir(Resim 137). Sokağa açılan basık kemerli girişin üzerinde barok tazında bitkisel motife yer verilmiştir. Cephe üste tuğla saçakla sonlanmaktadır. Giriş holünün iki yanında odalar bulunmaktadır(Resim 138). Doğudaki odalar birer kapı ve pencerelerle hole açılmaktadırlar(Resim 150). Günümüzde avcılar kulübü olarak kullanılan batıdaki odaların önünde ise, yarım daire kemerli üç gözlü revak şeklinde bir düzenlemeye yer verilmiştir(Resim 139). Kemerler üç adet sütun ile kapı aksı köşesindeki bir ayağa binmektedir. Gerideki odalar birer kapı ile bu kemerli kısma açılmaktadır. Her iki taraftaki odaların tüm kapı ve pencereleri yarım daire kemerlidir. Kesme taş çerçeveli kapı ve pencerelerin kemer kilit taşları öne çıkarılarak belirtilmiştir.

¹²⁶ Hakkı Acun, *a.g.e.*, s.418.

¹²⁷ Hakkı Acun, *a.g.e.*, s.418.

Kuzey bölümünden avluya açılan meydana, geniş bir alan yer almaktadır(Resim 140). Bu alanın ortasında basit formda bir çeşme yer almaktadır(Resim 141). Avlunun güneyinde ise hana ait odaların sadece duvarları sağlam kalabilmiştir(Resim 142). Tuğla ve moloz taş örgülü duvarlar düz silmeli bir saçakla son bulmaktadır. Cephede, belirli bir düzende sıralanan kapı ve pencereler yer almaktadır. Yan yana sıralanmış kapı ve pencereler aynı düzenlemeye sahip hafif dışa taşıntılı, basık kemer formundadır. Güney cephenin doğusunda iki katlı bir düzenlemeye sahip kuruluş yer almaktadır. Fakat ikinci katın büyük bir bölümü yıkılmış vaziyettedir. Avlu'da bulunan bir başka yapının da geç döneme ait hana ait bir sinema olduğu düşünülmektedir(Resim 143).

Süsleme

Genelde sade bir görünüm arz eden yapıda sadece kuzey cephe duvarının sokağa açılan kemerin üzerinde barok karakterli bitkisel bir süsleme görülmektedir(Resim 144).

Tarihlendirme

Üzerinde herhangi bir inşa kitabesi bulunmayan yapının kesin yapım tarihi bilinmemektedir. Ancak, malzeme ve mimari özelliklerine bakılarak, Kurtuluş Mahallesi'ndeki Balcı Hanı ile aynı yıllarda, 20. yüzyılın başlarında yapıldığı söylenebilir. Han'ın avlusunda yer alan 1936 tarihli Nazif Cengiz yazılı çeşme de bu dönemdeki bir eklemeye veya tamirata işaret etmektedir.

2.4. ÇEŞMELER

Soma bölgesinde merkez ve Darkale köyünde olmak üzere altı adet çeşme tespit edilmiştir.

2.4.1. Kırkoluk Çeşme

Şekil No: 7

Resim No: 145-147

İnceleme Tarihi: 29.07.2017

Yeri: Kırkoluk Camii'nin güneydoğusunda yer almaktadır.

Yapan: Bilinmiyor

Yaptıran: Bilinmiyor

Yapım Tarihi: 19. yüzyıl

Mimari Özellikleri

Kırkoluk Cami'nin güneydoğusunda yer alan çeşme, çamaşırhanenin kuzeydoğu duvarına bitişik vaziyettedir (Resim 145).

Çeşme'nin inşasında malzeme olarak düzgün kesme taş, tuğla ve devşirme mermer kullanılmıştır. Kesme taş genel inş malzemesini oluştururken, tuğla daha çok kemer köşelikleri ile saçak altlarında görülmektedir.

Boyuna dikdörtgen prizman bir kütle teşkil eden çeşme tek cephelidir(Çizim 7). Cephede sivri kemerli derin bir nişe yer verilmiştir. Kemer, iki yandaki başlıklı ayaklara binmektedir. Batıdaki ayakta devşirme mermer kullanılmıştır. Niş ortasındaki, tek lüleli ayna taşı üzerinde üçgen kesitli bir bardaklık bulunur. Cephe, yassı blok taşlarla oluşturulan düz saçakla sonlandırılmıştır. Önde, niş boyunca uzanan yalak yer alır(Resim 146).

Süsleme

Genel itibariyle sade bir görünüm arz eden çeşmenin devşirme batı ayağı üzerinde altı üstlü birer kuş tasviri bulunmaktadır. Çerçeveler içerisine alınan kuşlar doğal ortamlarında gerçekçi bir şekilde işlenmiştir(Resim 147).

Tarihlendirme

Kitabesi bulunmayan çeşmenin tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Mimari özelliklerine ve malzemesine bakılarak 19.yüzyıl olarak tahmin edilmektedir¹²⁸.

---

¹²⁸ Hakkı Acun, *a.g.e.*, s.464.

2.4.2. Dokuz Oluklu Çeşme

Şekil No: 8

Resim No: 148- 1650

İnceleme Tarihi: 29.07.2017

Yeri: Karamanlı Mahallesinde, Namık Kemal Caddesi'nde yer almaktadır.

Yapan: Bilinmiyor

Yaptıran: Bilinmiyor

Yapım Tarihi: Bilinmiyor

Mimari Özellikleri

Halk arasında “Dokuz Oluklu Çeşme” adıyla anılmaktadır. Namık Kemal Caddesi'nin aşağısındaki boş bir arazinin kenarında doğu-batı yönünde uzanmaktadır (Çizim 8).Eski fotoğraflarda harap olduğu görülen çeşme günümüzde yenilendiği için özgünlüğünü büyük oranda yitirmiştir(Resim 148).

Eski çeşmenin inşasında düzgün kesme ve moloz taş ile birlikte tuğlanın kullanıldığı görülmektedir. Günümüzde ise cephe tamamen rustik kesme taşla kaplanmıştır(Resim 149).

Doğu-batı yönünde uzanan çeşme yamuk planlıdır. Cephesi düz bir duvar şeklinde uzanmaktadır. Üst kısmı tahrip olduğu için bilinmemektedir. Dökülen bazı taşlardan, arkada duvar boyunca uzanan bir haznenin bulunduğu anlaşılmaktadır¹²⁹. Önünde cephe boyunca uzanan yalaklar bulunur. Vaktiyle öndeki yalakları dolduran dokuz adet lülenin bulunduğu ve çeşmenin adını buradan aldığı kalan izlerden anlaşılmaktadır. Günümüzde ise sadece birkaç oluk ile öndeki yalaklar özgün olarak görünmektedir.

Süsleme

Genel olarak basit ve sade bir yapısal özellik gösteren çeşmede kullanılan bitkisel bezemeli bir mermer devşirmesi dikkati çeker(Resim 150).

¹²⁹ Hakkı Acun, *a.g.e.*, s.428.

Tarihlendirme

Üzerinde inşa kitabesi olmayan yapının, ne zaman ve kim tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Sadece 2001 yılında restore edildiğine dair bir levha yer almaktadır. Ancak çeşmenin malzeme ve mimari özelliklerinden hareketle 19. yüzyıl sonlarına tarihlendirilmiştir¹³⁰.

---

¹³⁰ Hakkı Acun, *a.g.e.*, s.427.

2.4.3. Darkale Minareli Cami Çeşme

Şekil No: 9

Resim No: 151-152

İnceleme Tarihi: 29.07.2017

Yeri: Darkale Minareli Cami önünde yer almaktadır.

Yapan: Bilinmiyor

Yaptıran: Bilinmiyor

Yapım Tarihi: Bilinmiyor

Mimari Özellikleri

Çeşme, Darkale Minareli Cami'nin avlu duvarına bitişik, avlu kapısının sol tarafında yer almaktadır. Tek cepheli bir sokak çeşmesi şeklindedir(Resim 151).

Çeşme'nin inşasında düzgün kesme taş ve tuğla kullanılmıştır. Boyuna dikdörtgen bir kütle teşkil eden çeşme sivri kemer nişlidir (Çizim 9).Dört parça kesme taşla oluşturulan kemer yanlarda yekpare ayaklara biner. Nişin alt kısmındaki yekpare ayna taşında iki lüle bulunmaktadır. Önde niş boyunca uzanan yalağa yer verilmiştir. Çeşmenin kuzeyinde, öndeki yalakla bağlantılı ikinci bir yalağa daha yer verilmiştir. Çeşme günümüzde halen kullanılmaktadır(Resim 152).

Süsleme

Çeşmede herhangi bir süslemeye rastlanılmamakla birlikte kemerli nişin yapı bir hareket kazandırdığı söylenebilir.

Tarihlendirme

Kitabesi bulunmayan çeşmenin inşa tarihi bilinmemektedir. Çeşmenin cami avlu duvarı ile bitişik olması ve malzeme-teknik gibi mimari özellikleri bakımından 19. yüzyılda inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir¹³¹.

---

¹³¹ Hakkı Acun, *a.g.e.*, s.467.

2.4.4. Soma Anonim Çeşme I

Şekil No: 10

Resim No: 153

İnceleme Tarihi: 29.07.2017

Yeri: Kurtuluş Mahallesi, Fevzi Çakmak Caddesi'nde yer almaktadır.

Yapan: Bilinmiyor

Yaptıran: Bilinmiyor

Yapım Tarihi: Bilinmiyor

Mimari Özellikler

Çeşme, sokak dokusu içerisinde bir evin duvarına bitişik vaziyette yer almaktadır. Çeşme'nin inşasında malzeme olarak düzgün kesme taş ve mermer kullanılmıştır.

Tek cepheli bir sokak çeşmesi şeklindeki yapı kuzey-güney yönde dikdörtgen planlı olup, boyuna dikdörtgen bir kütleyle sahiptir (Çizim 10). Dikdörtgen çerçeveli bir niş şeklindeki cepheyi yanlardan ayaklar sınırlar. İmpost başlıklı yekpare taş ayaklar üzerinde yükselen plasterler ile bunlara binen yatay düzlemdeki plaster ve düz bir saçak çeşmeyi üstten sonlandırır. Çeşme tek lüleli olup, günümüzde lülelin yerini metal musluk takılmıştır. Önde niş boyunca uzanan mermer yalak bulunur. Öne doğru taşan yalağı iki yandan yüksek sekiler sınırlar(Resim 153).

Çeşmenin hemen güneyinde aynı duvara açılan küçük pencere yer almaktadır. Duvara gömülü vaziyetteki çeşmenin gerisinde bir hanesi bulunduğu ve düz silmelerle çerçevelenen dikdörtgen kesitli ve metal kapaklı pencerenin bu hazneye açıldığı sanılmaktadır¹³².

Süsleme

Çeşmede herhangi bir süsleme unsuruna rastlanılmamaktadır.

---

¹³² Hakkı Acun, *a.g.e.*, s.431.

Tarihlendirme

Kitabesi bulunmayan eme, malzeme ve mimari özelliklerine bakımından 20. yüzyıl balarına tarihlendirilebilir¹³³.

---

¹³³ Hakkı Acun, *a.g.e.*, s.430.

2.4.5. Darkale Anonim Çeşme II

Şekil No: 11

Resim No: 154

İnceleme Tarihi: 29.07.2017

Yeri: Darkale Köyün doğusunda bir evin altında yer almaktadır.

Yapan: Bilinmiyor

Yaptıran: Bilinmiyor

Yapım Tarihi: Bilinmiyor

Mimari Özellikler

Darkale Minareli Cami'ne giden eğimli bir yolun kenarında ve bir evin duvarına bitişik vaziyettedir(Resim 154).

Genel olarak kaba yonu ve moloz taşla inşa edilen çeşmenin kemer, kemer alını ve köşeliklerinde tuğlaya yer verilmiştir.

Tek cepheli bir sokak çeşmesi şeklindeki yapı yarım daire kemerli bir eyvan şeklinde düzenlenmiştir(Çizim 11).Esasa çeşme ünitesi bu eyvanın arka duvarına yerleştirilmiştir. Duvar aksındaki çeşme nişi yarım daire kemerlidir. Tuğla örgülü kemer yanlardaki taş ayaklara binmektedir. Çeşme tek lüleli olup, lüle nişin alt kısmındaki ayna taşının ortasına yerleştirilmiştir. Nişin üst kısmında bir de tahliye oluğu bulunmaktadır. Önde niş boyunca uzanan yalak yer alır. Yalağın iki yanında eyvan boyunca uzanan oturma sekileri bulunur. Lülesi sökülmüş vaziyetteki çeşme günümüzde aktif değildir.

Süsleme

Çeşme de herhangi bir süsleme ögesi mevcut değildir.

Tarihlendirme

Kitabesi bulunmayan çeşmenin, malzeme ve mimari özelliklerine göre 19. yüzyılın sonlarına tarihlendirilebilir¹³⁴.

---

¹³⁴ Hakkı Acun, *a.g.e.*, s.469.

2.4.6. Nazif Cengiz eşmesi

Şekil No:

Resim No: 155

İnceleme Tarihi: 29.07.2017

Yeri: Nazif Cengiz Hanın avlusunda yer almaktadır.

Yapan: Bilinmiyor

Yaptıran: Bilinmiyor

Yapım Tarihi: Bilinmiyor

Mimari Özellikler

Soma ilçe merkezinde Nazif Cengiz Hanın avlusunun ortalarında yer almaktadır. Günümüzde eşme tamamen sıvalı ve badanalı olduğundan inşa malzemesi anlaşılmamaktadır. Doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı prizmal bir kütle teşkil eden eşme tek cephelidir. Kuzeye bakan cephe basık kemerli bir niş şeklinde düzenlenmiştir. İki yanda ayaklara binen kemerin köşeliklerinde kabarma ay-yıldız motifleri görölmektedir. Kemerin üzerinde günümüz Türkçesiyle Nafiz Cengiz adı yazılıştır. Nişin ortasında üzerinde 1936 yazan ayna taşı yer almaktadır. Ayna taşının alt kısmında bir lüle yeri bulunur. Üstte düz bir saçakla sonlanan çeşmenin önünde betonarme yalak yer alır. eşme günümüzde halen kullanılmaktadır(Resim 155).

Süsleme

eşme'nin kemer köşeliklerine birer ay yıldız kabartma motifine yer verilmiştir. Bunların dışında ayna taşı, ayaklar ve kemerin üst kısmında boyama şeklinde bitkisel motifler görölmektedir.

Tarihlendirme

Kemerin üzerinde günümüz Türkçesiyle yazılmış 1936 tarihi ve Nazif Cengiz yazısı yer almaktadır. Buna göre eşme adı geçen Nafiz Cengiz tarafından söz konusu tarihte yaptırılmış olmalıdır.

2.5. ÇAMAŞIRHANE

Şekil No: 12

Resim No: 156-161

İnceleme Tarihi: 29.07.2017

Yeri: Kırkoluk Cami'nin güneyinde yer almaktadır.

Yapan: Bilinmiyor

Yaptıran: Bilinmiyor

Yapım Tarihi: Bilinmiyor

Mimari Özellikleri

Darkale Köyün girişinde yer alan çamaşırhane, Kırkoluk Cami'nin güney duvarına bitişik vaziyettedir(Resim 156). Çamaşırhanenin doğu, batı ve güney cepheleri duvarlarla örülmüştür. Batısında ise dere akmaktadır(Resim 157).

Bulunduğu konumdan dolayı yapı, yamuk bir plan sergiler(Çizim 12).Genel itibari ile ortadaki açık bir avlu ile batı, doğu ve kuzey cephelerdeki avluya açılan eyvanlar ile güneydeki yükseltilmiş açık kısımdan oluşmaktadır(Resim 158).

Yapının inşasında malzeme olarak moloz ve kaba yonu taş kullanılmıştır.

Dıştan masif duvarla kuşatılan çamaşırhaneye giriş doğu cephenin güney tarafındaki basit bir kapıdan sağlanmaktadır(159). Bu kapıdan önce yamuk planlı bir giriş holüne geçilmekte, bu mekanın kuzeybatı köşesindeki bir kapıdan da ortadaki açık avluya geçilmektedir. Yamuk planlı avlunun kuzey, doğu ve batı yanlarında üstü kapalı, ocakların yakılıp, çamaşırların yıkandığı beşik tonoz şeklinde eyvanlı mekanlar yer almaktadır(Resim 160). Kuzey ve doğu eyvanları yarım daire kemerli, batı eyvanları ise sivri kemer şeklinde yer almaktadır. Avlunun güney tarafına ise yüksek bir platforma merdiven ile çıkılır ve burada çamaşırların asılıp kurutulduğu üstü açık bir mekan bulunur. Yapının doğu ve batı eyvanlarında avluya bakan açıklık dışında üç yönde de seki bulunmaktadır. Kuzey eyvanda ise sadece kuzey duvar önünde seki bulunmaktadır. Bu eyvandan batı duvarında bulunan kapıdan hela bölümüne geçilmektedir. Hela kuzey-güney yönünde uzanan dik yamuk planlı ve üzeri düz tavan ile örtülüdür¹³⁵.

¹³⁵ Hakkı Acun, *a.g.e.*, s.461.

Çamaşırhane'nin doğu ve güney eyvanlarında nişler yer almaktadır. Doğu eyvanda iki, güney eyvanda ise bir niş mevcuttur.

Avlunun güneyindeki, avlu kotundan daha yüksek çamaşır asma bölümüne batı eyvanın güneyinde bulunan merdivenlerden çıkılmaktadır. Bu bölüm doğu-batı doğrultusunda uzanan büyük bir dik yamuk alandan oluşmaktadır. Bu mekanın avluya bakan yükseltilmiş duvarının yarım daire kemerli bir çeşmeye yer verilmiştir(Resim 161). Çamaşırhaneye suyun gelmesini sağlayan çeşme, doğal kaynaktan gelmekte ve bir borudan akmaktadır. Çeşmenin çevresi seki şeklinde düzenlenmiştir. Su, sekinin altındaki açıklıktan dereye akmaktadır.

Süsleme

Sade bir görünüm arz eden yapıda herhangi bir süslemeye rastlanmamaktadır.

Tarihlendirme

Yapının kitabesi mevcut değildir. Daha önceden Kırkoluk cami ve çeşmenin yanında köyün kadınlarının çamaşır yıkadıkları tabakhane mevcutmuş. Çamaşırhanenin bitişik olduğu cami, H.1268 (H.1321) ve H.1321 (M.1903) tarihlerinde iki onarım geçirmiştir. Onarımlar sırasında inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir ¹³⁶ .

---

¹³⁶ Hakkı Acun, *a.g.e.*, s.459.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME

3.1. CAMİLER

Yerinde yapılan araştırma ve inceleme ile arşiv kayıtlarındaki bilgilerden Soma ve çevresinde genellikle 19. yüzyıl'a tarihlenen, tarihi özelliklerin bir kısmını barındıran toplam 6 cami tespit edilmiştir. Camiler, Somadaki mimari eserlerin çoğunluğunu meydana getiren yapılardır. Plan özellikleri, malzeme ve süsleme özellikleri bakımından incelemeye çalıştığımız yapılardan bir kısmı onarımlar sırasında özgünlüğünü yitirirken bir kısmı da günümüze kadar korunabilmiştir. Bu yapıların dışında, günümüzde mevcut olmamakla birlikte yayınlarda geçen Soma isimli bir cami, Firdevs, Yusuf Veled-i, Bazurlu ve Orhan Bin Günek isimli mescitlerin varlığı bilinmektedir. Söz konusu yapılara dair bugün mevcut olmayan mimarisi ve planları hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır¹³⁷.

İncelediğimiz camiler arasında üzerilerindeki kitabeye göre en erken tarihli yapı, 14. yüzyıla tarihlendirilen Damgacı cami, en geç tarihli 19. yüzyıla tarihlendirilen Hamidiye camidir.

3.1.1. Mimari

Plan Tipi

Somada var olan camiler, kendi arasında üç farklı plan tipinde inşa edildiği görülmüştür. Bunlar; doğu-batı yönde dikdörtgen plan, kareye yakın enine plan ve yamuk planlı olmak üzere üç ana plan şemasına ayrılmıştır. Söz konusu camilerden doğu-batı yönde dikdörtgen planı; Orta cami, Hamidiye cami, Minareli cami, Kırkoluk cami'nin üzeri ahşap ile örtülüdür. Kareye yakın enine planlı yapımız Emir Hızır Bey cami ve yamuk planlı tek yapı olan Damgacı cami ise yine ahşap ile örtülmüştür.

Doğu-Batı Yönde Dikdörtgen Planlı Camiler

Söz konusu plan tiplerinden doğu batı yönünde dikdörtgen planlı ahşap tavan Soma'daki mevcut yapılardan üçü bu gruba girmektedir. Bunlar Orta cami, Hamidiye cami, Minareli cami, Kırkoluk camidir. 15. ve 19. Yüzyıllar arasında inşa edilen bu yapılar mekan bütünlüğü sağlamak amacıyla, harim içerisinde herhangi bir taşıyıcı ayaklar kullanılmamış, örtü sistemi duvarlara binen düz ahşap ile örtülmüştür. Bu tür örtü sistemi

---

¹³⁷ Samet Arıcıoğlu, *a.g.e.*, 22.

düşük maliyetli olduğu için Anadolu da sıkça karşılaşılan yapı öğelerdendir¹³⁸. Bu türün Anadolu'daki ilk örneklerini ise, Selçuklular ile görülmeye başlanmıştır. Ankara Alaeddin Cami(1178)¹³⁹ Selçuklu devrinde yapılaş en eski tarihli eserdir. Anadolu'daki diğer örnekleri ise; Edincik Ulu Cami(1328)¹⁴⁰, Emin Ağa Cami(1811)¹⁴¹, Bayındır Hacı İbrahim Cami (1909)¹⁴², Manisa Yarhasalar Cami¹⁴³, Niğde Rahmaniye Cami, Dört Ayak Cami ve Fesleğen Cami¹⁴⁴ gibi eserler.

Ayrıca Soma'daki ahşap tavanlı camilerden Kırkoluk cami fevkani olarak inşa edilmiştir. Anadolu'da bilinen ilk örneğini Selçuk İsa Bey Cami(1374-75)¹⁴⁵ ve İzmir Kestane Pazarı Cami(1666) ve Şadırvanaltı Camileri (1815) fevkani camilere örnek olarak verilebilir.

Kareye Yakın Enine Planlı Camiler

Araştırmamız kapsamında bulunan Emir Hızır Bey Cami kareye yakın enine bir plana sahip olan cami kırma çatı ile örtülüdür. Anadoluda kareye yakın enine planlı düz ahşap tavanlı camilere örnek olarak, Muğla Ulu cami(17 yy)¹⁴⁶, Muğla Pazar cami(17 yy)¹⁴⁷, Ankara Ağa Ayak cami(18 yy)¹⁴⁸, Denizli Belenardıç köyü cami (19 yy)¹⁴⁹ gibi eserler gösterilebilir.

Yamuk Planlı Camiler

Bu plan tipindeki tek örneğimiz olan Damgacı Cami arazinin konumundan dolayı, kuzey güney doğrultusunda derinlemesine yamuk dörtgen bir plana sahip olan cami, kırma çatı ile örtülüdür. Anadolu'daki örnekler İzmir Hatuniye Cami¹⁵⁰, Konya Alaeddin Cami,

¹³⁸ Çakmak 2013, s, 131.

¹³⁹ Gönül Öney, 1971. çiz. 1

¹⁴⁰ Tüfekçioğlu 2005. çiz. 1

¹⁴¹ Kuyulu 1994, 147-148.

¹⁴² Sevin 2005, şek. 8-10-15-14.

¹⁴³ Hakkı Acun, a.g.e., s, 74-75.

¹⁴⁴ Halit Çal, Niğde Şehrindeki Ahşap Tavanlı Camiler ve Mescitler, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

¹⁴⁵ Öney, a.g.e., s, 12-13.

¹⁴⁶ Şakir Çakmak, Muğla Cami ve Mescitleri, Kültür Yayınları Muğla 2013, s, 23

¹⁴⁷ Şakir Çakmak, a.g.e., s, 75

¹⁴⁸ Öney, 1971. plan. 29

¹⁴⁹ Şakir Çakmak, a.g.e., s, 19

¹⁵⁰ Elif Gürsoy, İzmir Hatuniye Cami, *Sosyal Bilimler Dergisi, S, 19*, 2018, s, 253-256.

Beyşehir Eşrefoğlu Cami, Afyon Ulu Cami¹⁵¹ Yeşil Ahi Cami (15 yy), Beypazarı Yeni Cami(19 yy)¹⁵², gibi örnekler verilebilir.

Cephe Düzenleri

Emir Hızır Bey cami, yapıların diğer bölümleri kadar cephe düzenlemelerinde de büyük önem taşımaktadır. Simetrik bir düzenleme gösteren pencereler doğu cephede altta ve üstte beşer adet güney cephede de dörder pencereye yer verilmiştir. Bunlardan kuzey uçtakiler son cemaat yerine açılmaktadır. Pencerelerin yekpare taşlardan oluşan lento ve söveleri ile kemerleri hafif içerlek tutularak belirtilmiştir. Tüm pencereler dikdörtgen formlu olup sivri kemerli alınlıklara sahiptirler.

Soma'daki diğer camilerin cephe düzenlemelerine fazla önem verilmediği görülmektedir. Beden duvarları moloz taşla inşa edilmiş Kırkoluk Caminin doğu cephesinde, simetrik olarak yerleştirilen altı üstlü üçer adet pencere bulunmaktadır. Güney cephede üstte dört, altta ise mihrap aksının batısında olmak üzere iki pencereye yer verilmiştir. Bir diğer moloz taşla inşa edilmiş Minareli Cami'nin doğu ve batı cephelerinde ikişer pencere yer almaktadır. Dikdörtgen formlu pencereler ahşap lento ve sövelidirler.

Cepheleri düz ve sıvalı olan eserlerden, Orta Cami, Hamidiye Cami ve Damgacı cami'nin de cephelerinde birbirinden farklı formda pencereler görülmektedir. Bunlardan Damgacı Cami moloz taş ile yığma duvar tekniğinde inşa edilmiş olup üzeri sıvalıdır. Damgacı cami'nde yarım daire kemerli pencerelere yer verilirken; Hamidiye Cami'nde basık kemerli pencereler yer almaktadır. Simetrisiz bir şekilde pencere açıklıklarına yer verilen Orta Cami'nde ise, giriş kapının batı cephesinde yarım daire kemerli birer pencereye, doğu cephesinde altı üstlü dörder, batı, kuzey ve güney cephesinde iki adet kare formlu pencereler yer almaktadır.

Damgacı Cami ve Hamidiye Cami'nin cephelerinde dairevi pencerelere yer verilmiştir. Hamidiye Cami' de bütün cephelerde görülürken Damgacı Cami'de sadece batı cephesinin üst kısımlarında bulunmaktadır. Her iki camide de pencereler sonradan içten kapatılmıştır.

¹⁵¹ Oktay Aslanapa, *a.g.e.*, s, 132.

¹⁵² Ayşe Ersay Yüksel, Ankara Cami ve Mescitlerinde Ankara Üslubu, *Tarih Araştırmalar Dergisi*, S:1, Ankara 2016, s, 154, 177.

Mimari Elemanlar

Son Cemaat Yeri

Camilerin mimari elemanları içerisinde en çok değişime uğrayan bölümlerinden biri de son cemaat yeridir. Bunun en önemli nedeni daha geniş alana ihtiyaç olmasındandır. İncelediğimiz camilerin hepsinde özgün veya onarımlar geçirilmiş bir şekilde günümüze kadar son cemaat yerleri gelebilmiştir. Soma'daki Camileri'nin hepsinin son cemaat yerleri kuzeyde yer almaktadır. İçlerinden sadece Emir Hızır Bey Cami ve Orta Cami'nin son cemaat yeri doğu veya batı cephesine de açılmaktadır.

Söz konusu camilerden Orta Cami ve Hamidiye cami'ni son cemaat yerleri restore edilerek günümüze kadar ulaşabilmiştir. Söz konusu camilerin günümüzde son cemaat yerleri özgün halinden uzaklaşmışlardır. Bu camilerin ilk inşasında anladığımız kadarı ile üç veya beş adet kemer gözü ile açılmaktadır. Fakat Orta cami, Hamidiye cami bu görüntülerden uzaklaşarak kapalı veya yarı kapalı mekanlar haline çevrilmiştir. Orta Cami'nin kuzey ve batı cephelerini kuşatan son cemaat yeri revaklar halinde saçağa kadar yükselmekte olup geniş saçaklı çatı ile örtülüdürler. Kuzey cephesi tamamen duvarla kapatılmıştır. "L" şeklindeki son cemaat yerinin batı cephesi de camekanla kapatılmıştır. Hamidiye Cami ise kuzeyde boydan boya uzanan son cemaat yeri saçağa kadar yükselmekte olup önde üç, yanlarda birer kemer gözlüdür. Kemerli açıklıklar sonradan camekanla kapatılmıştır.

Emir Hızır Bey Caminin kuzey ve batı cepheleri ile doğu cephenin bir kısmını kuşatan son cemaat yeri revaklar halinde saçağa kadar yükselmekte olup geniş saçaklı çatı ile örtülüdürler. Köşeleri pahlı revak kuzeyde dokuz, batıda yedi, doğuda üç kemer gözlüdür.

Minareler

Anadolu'da genel olarak minarelerin konumları, yapının konumuna ve cephesine göre yeri değişmektedir. İncelediğimiz camilerin minareleri Damgacı cami kuzeydoğu konumuna doğru diğer camiler ise kuzeybatı köşesinde bir yere konumlandırılmıştır. Kaynaklara göre Emir Hızır Bey Cami ve Kırkoluk cami'nin mevcut minaresi özgün değildir.

Soma'daki Damgacı Cami, Minareli Cami, Orta Cami ve Hamidiye Cami minareleri özgün şeklini koruyarak günümüze kadar gelebilmiştir. Kare kaideli olan

minarelerden Hamidiye Cami'nin minaresi kare kaide üzerinde yükselirken, Darkale Minareli Cami minaresinin avluya kadar olan kısmı kare, sonrası ise ongen kesitlidir. Söz konusu camilerin minareleri silindirik gövdeli ve tek şerefelidir. Türk mimarisinde silindirik gövdeli minare formu Karahanlılar'dan başlayarak günümüze kadar kullanılmıştır¹⁵³.

Özgün şeklini koruyan sekizgen kaideli, diğer örneklerini oluşturan Damgacı Cami minareleri kaideden gövdeye pramidallı pabuçlara oturan poligonal gövdeli tek şerefeli eserdir. Bir diğeri olan Orta Cami ise sekizgen bir kaide üzerinde, silindirik gövdeli ve tek şerefelidir.

Diğer Cami minarelerine göre daha gösterişli olan minareler Darkale Minareli Cami ve Damgacı Camidir. Minareli Cami'nin kaidesinde yer alan nişlerde geometrik ve bitkisel bezemeli devşirme malzemeler görülmektedir. Gövdenin alt ve üst kısmında birer bileziğe yer verilmiştir. Şerefe altında da testere dişleri görülmektedir. Damgacı Cami minaresinin pabuç kısmında yarım daire kemerli nişler görülmektedir. Şerefe altı konsollarla desteklenen kademeli silmelerle doldurulmuştur.

Söz konusu Cami minarelerinde görülen bir diğer fark ise Hamidiye Cami ve Darkale Minareli Cami şerefeden sonra petek kubbe biçimli bir örtüyle son bulurken, Orta Cami ve Damgacı Cami minareleri, konik bir külahla ve alemle sonlanmaktadır.

Mihraplar

Çalışmamız kapsamında incelediğimiz altı camiden Kırkoluk Cami, Emir Hızır Bey Cami ve Damgacı Cami mihrapları orijinal özelliğini tamamen veya kısmen koruyabilen mihraplar olarak tespit edilmiştir. Orta Cami ve Hamidiye Cami mihrapları günümüz eserleridir. Söz konusu Camilerin mihrapları çini ile veya mermer malzeme ile kaplanmış olduğundan orijinal özelliklerini kaybetmiştir. Mihraplar konum olarak harim de kible duvarı ortasında yer almaktadır.

Yapılardan bazılarının mihrap çevresinin ve nişinin sade olduğu, herhangi bir süsle bulunmadığı görülmemektedir. Söz konusu camilerden Darkale Minareli cami, Orta Cami, Hamidiye Cami sade bir görünüme sahiptir. Bunlardan Darkale Minareli cami, Orta Cami

¹⁵³ Seyfi Başkan, Başlangıcından 14. Yüzyıl Sonuna Kadar Türk Mimarlığında Minareler, *Kültür ve Sanat Dergisi*, S,4,1989.

basit yarım daire kemerli niş şeklindeyken, Hamidiye Cami gemi teknesi kemerli bir niş sahiptir.

Batılılaşma dönemi özelliklerini gösteren cami mihrapları, Emir Hızır Bey cami, Kırkoluk ve Damgacı cami olarak sayılabilir. Somadaki diğer eserlerden farkı özellikler göstererek Mihrap “S” ve “C” kıvrımları, natüralist çiçekler, kartuşlar, soyut yaprakların oluşturduğu barok tarzı motiflerle taçlandırılmıştır. Bu tür mihraplara örnek olarak Nuruosmaniye Cami, Konya Aziziye Cami mihraplarını örnek verilebilir¹⁵⁴.

Minberler

Yapıların hepsinde birer minber yer almaktadır. Genel olarak minber harimde güneybatı köşeye konumlandırılmıştır. İncelenen altı camiden Emir Hızır Bey Cami, Kırkoluk Cami ve Minareli Cami minberleri orijinal özelliğini tamamen veya kısmen koruyabilen minberler olarak günümüze kadar gelebilmiştir. Damgacı Cami minberi ise yenilenmiş gözükmetedir. İncelenen camilerden sadece Hamidiye Cami minberi mermer, diğerleri ise ahşap malzemedir. Minberlerin yapımında ahşap malzemenin kullanıldığı görülmektedir. Anadolu’daki ahşap minberin ilk örneğini Konya Alaaddin Cami¹⁵⁵ minberi olarak verilebilir. Bugüne sağlam ulaşabilmiş ahşap minberlere örnek olarak; Siirt Ulu Cami, Konya Ulu Cami, Ankara Kale Cami minbeleri gösterilebilir¹⁵⁶. Taş veya mermer minberlerin daha çok Beylikler devrinden itibaren görülmeye başlanmıştır. Anadolu’daki mermer minberin ilk örneğini Bergama Ulu Cami’nde görülmektedir¹⁵⁷.

Soma’daki camilerin minberleri sade özellikler göstermektedir. Bunların dışında sadece Emir Hızır Bey Cami minberinin yan aynalıklarında çeşitli motif ve kompozisyonlar işlenmiştir. Damgacı Cami minberinde ise “C” ve “S” kıvrımlı barok süslemeli kemerler dikkat çekmektedir. İki cami minberi de kendi dönemine uygun olarak batılılaşma devri özelliklerini göstermektedir. Bunların dışında Cami minberlerde basit işçilikte sade minberler olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹⁵⁴ Rüçhan Arık, Batılılaşma Dönemi Anadolu Türk Mimarisine.... s.247-264, Tuğba Erzincan, “Mihrap”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2005, s.36.

¹⁵⁵ İlknur Aktuğ Kolay ve Mustafa Güler, 12. Yüzyıl Anadolu Türk Camileri, *İTÜ Dergisi*, S:2, İstanbul 2006, s. 83-90.

¹⁵⁶ İlknur Aktuğ Kolay ve Mustafa Güler, *a.g.e.*, s. 83-90.

¹⁵⁷ Bozkurt Ersoy, Bergama Ulu Cami, *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi*, S.IV, 1998, S.64.

Kadınlar Mahfili

İncelenen camilerin hepsinde mahfil yer almaktadır. Harimin kuzeyinde yer alan mahfilleri, çoğunlukla ahşap direkleri taşımaktadır. Mahfil katı yanlarda duvara bitişik, ortada direklerle taşınmaktadır. Mevcut mahfillerin onarımlarla kısmen veya tamamen yenilendikleri görülmektedir. Emir Hızır Bey Cami ve Kırkoluk Cami hariç diğer camiler doğu batı doğrultusunda uzanmaktadır. Söz konusu camilerin kadınlar mahfilleri; doğu, batı ve kuzey yönde harimi saran “U” plan şekliyle diğer camilerden farklıdır.

Kadınlar mahfiline ulaşım, harimin bir köşesinden, son cemaat yerinde bulunan merdivenlerden ya da mükebbireden açılan ahşap merdivenlerle çıkılmaktadır. Emir Hızır Bey Cami, Kırkoluk Cami ve Damgacı Cami’nde aynı şekilde harim kapının üzerinde yer alan mükebbireye dışarıdan ahşap merdivenle çıkılmakta ve buradan kadınlar mahfiline ulaşılmaktadır. Ayrıca Emir Hızır Bey Cami’nde harim bölümünde de mahfile çıkış için merdivenler bulunmaktadır. Hamidiye Cami ve Orta Cami’nde son cemaat yerinde açılan merdivenlerden çıkılmaktadır. Darkale Minareli Cami’de ise harim bölümünde bulunan merdiven ile çıkılmaktadır.

3.1.2. Süsleme

Soma’da yer alan örneklerden Emir Hızır Bey Cami, Damgacı Cami ve Kırkoluk Cami’nin yoğun süsleme özellikleri ile diğer camilere göre büyük önem arz etmektedir. Süslemeler, Emir Hızır Bey Cami, Damgacı Cami ve Kırkoluk Cami’nin son cemaat yerinde, harimde yoğunlaşırken, duvarlardaki kalem işleri dikkat çekmektedir. Ancak bunların yanında daha geç dönemde yapılan Darkale Minarele Cami, Orta Cami ve Hamidiye Cami gibi basit özellikler gösteren yapılarda mevcuttur.

Eserlerde görülen süslemeleri, ahşap ve kalem işi olarak üç grupta toplayabiliriz.

Kalem İşi

Kalem işi süslemelerinin görüldüğü eserler; Emir Hızır Bey Cami, Damgacı Cami ve Kırkoluk Cami oluşturmaktadır. Kalem işi süslemeler son cemaat yerindeki tavan bölümünde, pencerelerde, mihrabiyelerde, mükebbirede ve saçak altı kısımda yoğunlaşmaktadır. Kalem işi süslemelerde akant yapraklarına, kıvrık dallara, istiridye kabukları, barok tarzı tepeliklere, madalyon içerisinde bir manzaraya, ‘C’ ve ‘S’ kıvrımlar ile akant yaprakları ve istiridyelerden oluşan daha basit kompozisyonlara yer verilmiştir.

Kalem işi süslemelerinde Anadolu’da erken örnekleri, Afyon Ulu Cami (1272), Sivrihisar Ulu Cami (1275), Beyşehir Eşrefoğlu Cami (1297-99) gibi örnekler verilebilir¹⁵⁸. Batılılaşma dönemi eserlerinde sıkça kullanılan bu tarz süslemelerin yer aldığı bazı örnekler Şadırvanaltı Cami¹⁵⁹, Sokullu Cami, Kılıç Ali Paşa Cami¹⁶⁰, Nusretiye Cami¹⁶¹, gibi örnekler verilebilir. Soma örneklerinde olduğu gibi manzara tasvirlerine Yozgat Başçavuşoğlu¹⁶² (1801), Muğla Şeyh ve Kurşunlu Camilerinin¹⁶³ kubbe ve duvarlarında da rastlanılmaktadır. Duvarlarda Kabe ve Cami gibi mimari tasvirlerle de Aydın Koçarlı Cihanoğlu Cami¹⁶⁴ ve Denizli Acıpayam Yazır Köyü Cami¹⁶⁵, Kırağaç Çifte Hanlar Cami¹⁶⁶ örnekleri verilebilir.

¹⁵⁸ Ahmet Hamdi Bülbül, Anadolu Dini Mimarisinde Kalem İşi, *İsmek El Sanatları Dergisi*, S, 5, İstanbul 2015.

¹⁵⁹ Münir Aktepe, Osmanlı Dönemi İzmir Cami ve Mescitleri Hakkında Ön Bilgi II, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.3-4, s. 91-194.

¹⁶⁰ Oktay Aslanapa, Türk Sanatı, Remzi Kitapevi, İstanbul 1984. S, 396.

¹⁶¹ Bilgi için bkz: Özlem Oral Patacı, Ampir Üslubunda Bir Sultan Camii: Nusretiye, *Sosyal Bilimler Dergisi*, S.59, s.169-27.

¹⁶² Geniş bilgi için bkz; Oğulcan Avcı, Yozgat Başçavuşoğlu Cami ve Süslemeleri Üzerine Düşünceler, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, S.5, s, 49-70.

¹⁶³ Şakir Çakmak, *Muğla Cami ve Mescitleri*, Kültür Yayınları Muğla 2013, s,23

¹⁶⁴ M.Baha Tanman, Cihanoğlu Külliyesi, *DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, S:7, İstanbul 1993, s. 542-544.

Emir Hızır Bey Cami, Damgacı Cami ve Kırkoluk Cami, dış cephe süsleme bakımından son derece sade özellikler göstermektedir. Türk dini mimarisinde süsleme içinde ise kalem işi sevilerek kullanılan bir bezemedir. Fakat restorasyona maruz kalmadan günümüze gelebilen eserler çok azdır. Yapıların bugünkü halleri ile inşa edildikleri dönemdeki fotoğraflar karşılaştırıldığında, onarımlar sonucunda süslemelerde değişiklikler olduğu görülmektedir. Örneğin, Emir Hızır Bey cami, harim duvarlarında yeni boyalı nakışların yapıldığını gözlenmiştir. Pencere aralarındaki duvar yüzeylerinde 2003 yılından sonra yapılan onarım çalışmalarıyla günümüze ait kartuşlarla ve madalyonlarla doldurulduğu görülmektedir. Ayrıca güney duvarındaki mihrap nişinin etrafı onarım çalışmaları sonucunda mihrap nişinin iki yanına sütunlar işlendiği görülmektedir.

Camilerdeki kalem işlerinin yoğunlaştığı bir diğer yapı ögesini mihraplar teşkil etmektedir. Bunlar içersinde Emir Hızır Bey cami, Damgacı cami ve Kırkoluk cami dikkat çekmektedir. Yoğun kalem işlerine sahip olan Emir Hızır Bey cami mihrap nişinin etrafı kalabalık “S” ve “C” kıvrımları, natüralist çiçekler, kartuşlar, soyut yaprakların oluşturduğu bir kompozisyon çevreler. Damgacı cami mihrabında da yoğun olarak nişin iç yüzeyi, perde ve kandil motifleriyle süslenmiştir. Mihraplarda görülen perde motifine örnek olarak, Uşak Karaali Cami ve Kurşunlu Cami¹⁶⁷, Graba Hastane Cami, Çiçekçi Cami, Yazır Beldesi Cami¹⁶⁸, gibi eserler sayılabilir. Her iki yanında da sütüncce yerleştirilerek, yüzeyine S kıvrımlı, barok karakterli bir çift süsleme unsuru işlenmiştir. Mihrabın en üst kısmı ise barok süslemelerle taçlandırılmıştır. Son olarak Kırkoluk cami mihrabı, mihrap nişinde ve kavsarasında çiçek bordürler görülmektedir. Kavsaranın bitimi Girland Bezemeler yer almaktadır.

Anadoluda Cami mihraplarında görülen kalem işi süslemelere, Ankara Ağaç Cami¹⁶⁹ Denizli Çarşı Cami¹⁷⁰, gibi eserler verilebilir.

Ahşap Süsleme

Ahşap süslemeler genelde yapıların son cemaat mekanı ile harim tavanlarında görülmektedir. İncelenen camilerden Emir Hızır Bey Cami ve Damgacı Cami'nin son

¹⁶⁵ Kadir Pektaş, Denizli ve Çevresindeki Türk Dönemi Eserleri, *Yapı Kredi Yayınları*, 2011, 170-232.

¹⁶⁶ İnci Kuyulu, *a.g.m.*, s, 112.

¹⁶⁷ Elif Gürsoy, Uşak'ta Perde Motifli Mihraplar, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S;10, 2015, s, 146-157.

¹⁶⁸ Oktay Hatipoğlu, XIX. Yüzyıl Osmanlı Camilerinde Kalem İş Tezyinatı, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2007, s, 170.

¹⁶⁹ Kadir Pektaş, *a.g.m.*, 170-232.

¹⁷⁰ Gönül Öney, *a.g.e.*, s, 60.

cemaat bölümü tavanında, Darkale Minareli Caminde ise harim mekanı tavanında görülmektedir. Emir Hızır Bey Cami'nin son cemaat yerinin her iki köşesinde Osmanlı sanatının son döneminde çok yaygın olan şemseler yapılmış, tavanın geri kalan yüzeylerinde baklava motifli panolar yer almaktadır.

Soma'daki eserlerde boyalı nakışlarla ahşap üzerine uygulanması, Damgacı Caminin son cemaat yerinin bağdadi tarzda yapılmış tavanında yer alan geometrik göbeklerde görülmektedir. Bu bölümde tavan, kalın kahverengi çerçevelerle sınırlandırılarak, kuşatılan geometrik panolar içerisinde bitkisel motifler ile bezenmiştir. Farklı olarak Darkale Minareli Cami harim mekanının tavanında baklava dilimleri ve dört yapraklı yonca gibi çeşitli süslemeler görülmektedir.

Anadolu'da örnek olarak Denizli Eski Cami,¹⁷¹ Aydın Kayran Köyü Cami¹⁷², Hacı Bayram Veli Cami, Ağaç Ayak Cami¹⁷³, Şadırvanaltı Cami ve Hisar Cami¹⁷⁴ örnek sayılabilir.

3.1.3. Malzeme ve Teknik

Çalışmamızda yer alan camileri, malzeme ve teknik açıdan incelendiğinde, temel yapı malzemesi moloz taş, kesme taş olmakla birlikte, örtü sisteminde ahşap malzeme kullanılmıştır.

Söz konusu yapılardan Hamidiye ve Orta cami için özgün inşa malzemeleri hakkında genel bir yorum yapmak oldukça güçtür. Tamiratlar sırasında beton ile sıvanarak cephe yüzeyleri inşa malzemesini tespit edilemeyecek kadar kapatılmıştır. Ancak Hamidiye Cami'nin beden duvar köşelerde kaba yonu kesme taşlara yer verildiği görülmektedir. İncelediğimiz diğer camilerin Kırkoluk, Darkale Minareli Cami, Damgacı Cami'nin beden duvarların moloz taş ve ahşap ile inşa edildiği anlaşılmaktadır. Moloz taş kullanımı Anadolu'nun hemen hemen her yerinde de görülmektedir. Beden duvarlarında ahşap hatıllı moloz taş kullanılan Darkale Minareli Cami'nin harim kısmı sıvandığı için malzemesi anlaşılamamaktadır. Diğer yapılardan farklı olarak beden duvarlarında anılan yapı Emir Hızır Bey Camidir. Almaşık tekniği görülen Darkale Minareli Cami'nin minare gövdesinde bir sıra taş ve bir sıra tuğladan oluşan almaşık teknik uygulanmıştır.

¹⁷¹ Kadir Pektaş, *a.g.e.*, 170-232.

¹⁷² Kadir Pektaş, Geç Dönem Kalemîşi Süslemeli Bir Eser; Aydın Kuyucak Kayran Köyü Cami, Sanat Tasarım ve Mimarlık Dergisi, 2016, S.2, 9-25.

¹⁷³ Zekiye Uysal, Ankara'da Lale Devrinde Kalem İşî Bezemeli Bir Yapı Ağaç Ayak Cami, *Ekev Akademi Yayınları*, S. 54, 2013 s. 123-141.

¹⁷⁴ Münir Aktepe, *a.g.e.*, s. 91-194.

3.2. HAMAMLAR

3.2.1. Mimari

Plan Tipi

Soma’da yer alan mimari eserler arasında iki farklı plan özelliğine sahip iki hamam bulunmaktadır. Çarşı Hamamı çift hamam olarak, Darkale Hamamı’da tek hamam olarak inşa edilmiştir. Anadolu’da çift hamam olarak inşa edilen en eski yapılara Kayseri Külük ve Sultan Hamamları¹⁷⁵ örnek olarak verilebilir.

Her iki yapının da içine girilemediği için iç mekan değerlendirilmesi yapılamamıştır. Bu nedenle yapının iç mekanını incelemek için geçmiş dönemde gerçekleştirilen inceleme ve fotoğraflar esas alınarak bir çalışma yapılmıştır.

Anadolu Türk Hamam tipolojisine göre genel olarak soyunmalık, ılıklik, sıcaklık, su depoları ve külhandan oluşmaktadır¹⁷⁶. Çarşı Hamamı’ndan günümüze, kadınlar ve erkekler bölümüne ait sıcaklık mekanları, külhan ve su depoları ulaşabilmiştir. Erkekler kısmı doğuda, kadınlar kısmı batıda kalmıştır. Darkale Hamamı ise günümüze sadece ılıklik ve sıcaklık bölümleri ayakta kalmıştır.

Hamamların su depoları kuzeybatı cephesindedir. Çarşı Hamamı’da su deposu cephe boyunca uzanmamaktadır. Darkale Hamamı’da herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır. Kurnalara ise sadece Çarşı Hamamı’nda eyvan ve halvetlerde sağlam kalabilmiş kurnalar mevcuttur¹⁷⁷.

Türk Hamamların en önemli bölümü sıcaklık mekanlarıdır. Türk hamam planlarının tipolojik sınıflandırmasında, sıcaklık mekanı dikkate alınmıştır¹⁷⁸. Soma Çarşı Hamamı’da erkekler kısmı sıcaklık bölümü haçvari dört eyvanlı ve köşe hücreli olarak inşa edilmiştir. Darkale Hamamı’da kadınlar bölümünde kare bir sıcaklık mekanı etrafında sıralanan halvet hücreli olmak üzere iki gruba ayırabiliriz.

¹⁷⁵ Yılmaz Önge, Anadolu Türk Hamamları Hakkında Genel Bilgiler ve Mimar Koca Sinan’ın İnşa Ettiği Hamamlar, *Mimar Başı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, İstanbul 1988 s, 403-428.

¹⁷⁶ Yılmaz Önge, *a.g.e.*, s, 215.

¹⁷⁷ Hakkı Acun, *a.g.e.*, 426.

¹⁷⁸ Geniş bilgi için bkz: Semavi Eyice, İznikte “Büyük Hamam” ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme, *Tarih Dergisi*, XI, İstanbul 1960, s, 100-120.

Haçvari Dört Eyvanlı ve Köşe Hücreli Tip

Çifte hamam olarak inşa edilen Çarşı Hamam'ın kadınlar bölümünde benzer bir uygulama söz konusu olup fark ise batıdaki eyvan ile kuzeybatı ve güneybatı köşelerdeki halvet hücrelerinin bulunmayışıdır. Bu hamam tipinde hamamın ölçülerine veya yerine bağlı olarak üç veya iki halvet hücreli, iki veya üç eyvanlı hücreleri de vardır¹⁷⁹.

Anadolu Selçuklu döneminden itibaren yaygın bir şekilde kullanım alanı bulan klasik dört eyvanlı plan tipi, Osmanlı döneminde de yoğun bir şekilde uygulanmıştır. Sivas Meydan Hamamı (XV. Yy), Divriği Aşağı Hamam (XIII. Yy)¹⁸⁰, İstanbul Gedik Paşa Hamamı(1474)¹⁸¹, Tire Eski, Yeni Hamam (1543)¹⁸², örneklerinde olduğu gibi Anadolu'nun hemen hemen her bölgesinde uygulanmıştır.

Kare Sıcaklık Etrafında Sıralanan Halvet Hücreli Tip

İlk plana göre daha sade ve basit olan bu plan tipi, Darkale Hamam kare şeklinde bir sıcaklık mekanı ile kenarlarına dizilmiş halvet hücreleri bulunmaktadır. Anadolu'da bu planda uygulanmış az sayıda örnek bulunmaktadır. İnegöl Sinan Bey Hamamı, İstanbul Tahtakale Hamam, Bursa Kimsesizler Hamam¹⁸³ bu örneklerden bazılarıdır.

3.2.2. Süsleme

Hamamlar genelde sade bir görünüm arz eden yapının cephelerini hareketlendiren herhangi bir bezeme unsuruna rastlanmamıştır cephe duvarları, masif görüntü sergilemiştir. Sadece Çarşı Hamam'ın iç cephesinde süsleme öğeleri görülmektedir. Hamamın batı cephesinde yer alan gemi teknesi biçiminde kemerli bir giriş kapısı, doğu cephesinde sivri kemerli bir giriş kapısı ile içeride eyvanların ana mekana giriş kapısı gemi teknesi biçiminde kemerlerle hareketlendirilmiştir. Sadece Halvet bölümünün kenarları bitkisel süslemeli bordürlerle çevrilidir.

¹⁷⁹ Alidost Ertuğrul, Hamam Yapıları ve Literatürü, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, S-13, 2009, s, 241-266.

¹⁸⁰ Plan için bkz. Yılmaz Önge, *a.g.e.*, s, 40.

¹⁸¹ Plan için bkz. Mehmet Mermi Haskan, İstanbul Hamamları, Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul 1995, s, 151.

¹⁸² Plan için bkz. Şakir Çakmak, *a.g.e.*, s, 67,

¹⁸³ Semavi Eyice, *a.g.e.*, s, 112.

3.2.3. Malzeme ve Teknik

Hamamların inşasında genel olarak moloz, kaba yonu taş ve tuğla kullanılmıştır. Moloz ve kaba yonu taş; beden duvarlarında, tuğla malzeme; örtü sistemi ve kemerlerde görülmektedir.

3.3. HANLAR

3.3.1. Mimari

Günümüze kadar ulaşabilen hanlar o bölgenin aslında bir ticaret merkezi veya ticaret kafilelerin uğradığı bir kent olduğunu göstermektedir. Hanlar inşa edildiği yerlere göre iki'ye ayrılır; şehir dışı (menzil) adı verilen yapılar, ulaşım yolları üzerinde inşa edilenlerdir. Şehir hanları dediğimiz hanlar ise şehirlerarası yollar üzerinde ticari amaçla kullanılmaktadır. İlk Osmanlı şehir hanları Bursa- Manyas yolundaki Issız Handır¹⁸⁴. Genel olarak ticaret ve konaklama mekanları olarak inşa edilen hanlar, ortasında geniş bir avlusu bulunan kare veya dikdörtgen planlı ve revaklı yapılar olarak inşa edilmiştir¹⁸⁵. Soma'da günümüze kadar ulaşabilen hanlar eski fonksiyonlarını devam ettirmemektedir. Mevcut halinden çok şey kaybettiğini günümüzde oldukça bakımsız bir durumda bırakıldığını ve yıkılmaya yüz tutmuş bir vaziyettedir.

Anadolu Selçuklu hanlarının planları üzerinde birçok araştırmacı farklı tipolojiler oluşturmuştur. Bunlardan Ayşıl Tükel Yavuz hanların açık ya da kapalı olarak gruplandırmıştır¹⁸⁶. Bununla birlikte bizde Soma'daki hanları mekanların işlevlerine ve mimari özelliklerine göre, tek veya çok katlı olarak inşa edilen hanlar, avlulu veya avlusuz olarak da gruplara ayrılabilir¹⁸⁷. Söz konusu Çarşı Han, Balcı Han ve Nazıf Cengiz Handır. Her üç han'da plan ve cephe düzenlemelerinde bir takım farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Soma'da bulunan hanları katlarına veya avlu ve avlusuz hanlar olarak iki grupta toplayabiliriz.

Plan Tipi

İki Katlı ve Avlulu Han

Mevcut kalıntılara göre iki katlı olabileceğini düşündüğümüz hanlar Nazıf Cengiz Han ve Balcı Handır. Balcı Han iki kat şeklinde düzenlenen cephesi, hanın aslında iki katlı yapı olma ihtimalini ya da sadece giriş bölümünün iki katlı olabileceğini düşündürmektedir.

¹⁸⁴ Tuba Akar, Osmanlı Kentinde Ticari Mekanlar: Bedesten-Han-Arasta-Çarşı Mekanları Literatür Değerlendirmesi, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 7, Sayı 13, 2009, 267-292.

¹⁸⁵ Ali Baş, *Beylikler Dönemi Hanları*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya 1989, s.23.

¹⁸⁶ Ayşıl Tükel Yavuz, Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansaraylarının Tipolojisi, *IV. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, Selçuk Üniversitesi, Konya 1994, s. 187.

¹⁸⁷ Özlem Atalan ve Hasan Şaban Arel, 15. Ve 16. Yüzyıllara ait Osmanlı Han Yapılarının Mekansal Analizi, *Turkish Studies*, 2016, S: 2, 217-228.

Bir avlu etrafında konumlanmış olan iki katlı olabileceğini düşündüğümüz diğer yapı olan Nazıf Cengiz Han mevcut kalıntılara göre doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen bir plana sahiptir. Handan günümüze sadece doğu ve kuzeydeki giriş bölümleri, cephe kalıntıları, sinema olarak kullanılmış yapı ayrıca kuzey girişindeki doğu ve batı bölümlerindeki odalardan bir kısmı ulaşabilmiştir.

Türk han mimarisinde avlulu, iki katlı hanlara Karahanlılar döneminde inşa edilen Ribat-ı Melik'i örnek verebiliriz¹⁸⁸. Anadolu Selçuklu'da avlulu hanlara en güzel örnek Evdir Han'ı verebiliriz¹⁸⁹. Osmanlı da yaygın olarak inşa edilen kent içi hanları ise çoğu kez han olarak adlandırılan kimi örneklerde kervansaray olarak da adlandırılmıştır. Bunlar; Edirne Rüstem Paşa Kervansarayı (1554), Malatya Silahdar Aga Kervansarayı (1637), ve Kuşadası Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı (1611)¹⁹⁰ gibi örnekler verilebilir.

Avlusuz Tek Katlı Han

Tek katlı han olarak inşa edilen yapı Çarşı Han, uzunlamasına dikdörtgen planlı olup doğu-batı yönünde uzanan tek katlı avlusuz hanlar grubuna girmektedir. Anadolu'da bu plan tipine örnek olarak Büyükçekmece Sokullu Kervansarayı¹⁹¹, Kastamonu Deve Hanı ve Atabey¹⁹² Amasya Ezinepazar Hanı, Eskişehir Deve Han, Konya, Zalmanda Han, Kayseri Kuru Han¹⁹³, Kozak Han ve Sertavul Hanı, Çiftlik Han, Eğret Han, Şarapsa Han¹⁹⁴ tek katlı tek sahnalı hanlar grubuna dahil edilebilir.

3.3.2. Süsleme

Sade bir özellik gösteren yapılarda tek süslemeyi Nazıf Cengiz Han'daki kuzey cephe duvarının sokağa açılan kemerin üzerinde barok karakterli bitkisel bir süsleme görülmektedir.

3.3.3. Malzeme ve Teknik

Çalışmamızda yer alan hanları, malzeme ve teknik açıdan incelendiğinde, temel yapı malzemesi moloz taş, kesme taş, tuğla ve mermer malzeme kullanılmıştır. Moloz taş,

¹⁸⁸ Mustafa Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul 1977, 189-191.

¹⁸⁹ Ayşıl Tükel Yavuz, *a.g.e.*, s.187.

¹⁹⁰ Tuba Akar, *a.g.e.*, s. 267-292.

¹⁹¹ Erdem Yücel, Büyük Çekmece'de Türk Eserleri, *Vakıflar Dergisi*, S: 9,1969, s. 99-100.

¹⁹² İlhan Koç ve Hüseyin Asar, Tarihi Kastamonu Şehir içi Hanlarının Ticari ve Kültürel Fonksiyonlar Bağlamında Değerlendirilmesi, *Araştırma Makalesi*, S:5, 2017, s. 1-13.

¹⁹³ K. Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts*, Verlag Gebr Mann Yayınları Berlin, 1961, s.45.

¹⁹⁴ Ayşıl Tükel Yavuz, *a.g.e.*, s.187.

Çarşı Han'ın köşelerinde kullanılmıştır. Kesme taş, Nazıf Cengiz Han ve Balcı Han'ın 'ın portal, kemer ve sövelerinde görülmektedir. Tuğla, doğu ve batı cephelerin giriş mekanında, kemerlerde ve kavsara bölümünde görülmektedir. Mermer malzeme ise; Çarşı Han'ın giriş kapı kemeri ve sövelerinde, Balcı Han'ın alınlığın ortasında mermer dikdörtgen kitabe levhası bulunur. Hanlar içerisinde devşirme malzeme sadece Çarşı Handa görülmektedir. Han içerisindeki tuğla kemerler mermer devşirme ayaklara oturmaktadır. Ayrıca yapının cephesinde de devşirme malzemeye yer verildiği görülmektedir.

3.4. ÇEŞMELER

3.4.1. Mimari

Çeşmeler bulunduğu konuma göre bağlı veya bağımsız çeşmeler olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Çeşmeleri planlarına göre incelediğimizde, dikdörtgen ve yamuk planlı çeşmeler karşımıza çıkmaktadır. Dokuz Oluklu Çeşme hariç diğerleri dikdörtgen planlı çeşmeler grubuna girmektedir.

Konumlarına Göre

Bağlı Çeşmeler

Geçmişten günümüze kadar ulaşan çeşmelerin büyük bir kısmı bir yapıya bitişik olarak inşa edilmiştir¹⁹⁵. Somada incelediğimiz çeşmeler tek cepheli ve bağlı çeşmeler grubuna girmektedir. Bu çeşmeler; Kırkoluk çeşmesi, Darkale Minareli çeşmesi, Dokuz Oluklu Çeşmesi ve Darkale Anonim Çeşmeleri olarak ayrılmaktadır.

Bağlı çeşmeler arasında yer alan, Kırkoluk çeşmesi, Darkale Minareli çeşmesi, Dokuz Oluklu Çeşmesi ve Darkale Anonim çeşmeleri, bir duvara bitişik olarak inşa edilmiştir. Anadolu'da yaygın olan bir yapıya bağlı çeşmelerden bazıları şunlardır; Karaman Hacı Yahya çeşmesi¹⁹⁶, Kayseri Hacı Ahmet Efendi çeşmesi¹⁹⁷, Manisa Vakvak çeşmesi, Manisa Ulu Cami Medresesi çeşmesi,¹⁹⁸ Selçuk İsa Bey çeşmesi¹⁹⁹ gibi çeşmeler sayılabilir.

İncelediğimiz camilerin bir kısmında birer çeşme bulunmaktadır. Bunlardan Darkale Minareli Cami avlu kapısının sol tarafına bitişik bir adet çeşme yer almaktadır. Diğer çeşme Kırkoluk Cami güney duvarına bitişik olarak inşa edilmiştir.

Ayrıca Hamidiye Cami'nin son cemaat yerindeki asılı fotoğraftan anladığımız kadarı ile eskiden Cami'nin avlu duvarına bitişik iki adet çeşme bulunmaktadır. Günümüzde ise bu çeşmeler yer almamaktadır.

¹⁹⁵ Çeşme mimarisinin gelişimi ve sınıflandırılması için bkz. Yılmaz Önge, *a.g.e.*, s; Semavi Eyice, *a.g.e.*, 89-94

¹⁹⁶ Mustafa Denктаş, *a.g.e.*, s, 193.

¹⁹⁷ Mustafa Denктаş, *a.g.e.*, s, 253.

¹⁹⁸ Hakkı Acun, *a.g.e.*, s, 584.

¹⁹⁹ Yılmaz Önge, *a.g.e.*, 46-55.

Bağımsız Çeşmeler

Bağımsız çeşmeler genellikle meydan ve mahallerde bulunan herhangi bir yapıya bitişik olmayan çeşmelerdir. Soma’da bu gruba girebilecek tek çeşme Nazıf Cengiz Han Çeşmesidir.

Mevcut çeşmelerden Nazıf Cengiz Han çeşmesi, tek cepheli olup herhangi bir yapıyla bağlantısı olmayan çeşmelerdir. Anadolu’da bulunan örneklerden birkaçı; Kırşehir’de Susuz Çeşme, Karaman’da Dikbasan Çeşmesi, Afyon Boluadin Çeşme, Çankırı Beymelik Çeşme²⁰⁰, Kayseri Nevher Gesibe Çeşmesi²⁰¹ isimli çeşmeler sayılabilir.

3.4.2. Süsleme

Bölgedeki su yapılarının çoğu oldukça sade bir şekilde inşa edilmiştir. Günümüze ulaşan halleriyle, üzerlerinde yoğun bir süsleme ögesi görülmemiştir. Mevcut bezemeler daha çok mermer malzeme ile işlenmiştir. Nazıf Cengiz Han çeşme'nin kemer köşeliklerine birer ay yıldız kabartma motifine ve yer yer bitkisel motiflere yer verilmiştir. Kırkoluk çeşmenin devşirme batı ayağı üzerinde altlı üstlü birer kuş tasviri bulunmaktadır. Dokuz Oluklu çeşmede oluk bölümlerinde bitkisel bezemeli bir mermer devşirmesi dikkati çeker.

3.4.3. Malzeme ve Teknik

İncelenen çeşmelerin inşasında genel olarak düzgün kesme taş, moloz taş ve tuğla kullanılmıştır. Moloz taş; Anonim III Çeşme’sinde, Kesme taş; Anonim I ve II Çeşmesi, Kırkoluk Çeşmesi ve Dokuz Oluklu Çeşme’nin beden duvarlarında görülmektedir. Günümüzde Nazıf Cengiz han Çeşmesinin ve Kırkoluk Çeşmesinin yüzeyi günümüzde sıvanmış durumdadır. Ayrıca Dokuz Oluklu Çeşme rustik kesme taş ile örüldüğü görülmektedir. Tuğla malzeme; Kırkoluk Çeşme, Anonim I ve III Çeşmelerinde kemer, kemer alını ve köşeliklerinde tuğlaya yer verilmiştir. Mermer malzeme; Kırkoluk Çeşmesinin devşirme batı ayağında, Dokuz Oluklu Çeşme’de bitkisel bezemeli bir mermer devşirmesi dikkati çeker.

Yapı Elemanları

Çeşme mimarisini oluşturan yapı elemanları; lüle, ayna taşı, kemer, su teknesi, dinlenme sekisi, tas nişi, su haznesi ve üst örtü²⁰² olarak sınıflandırılmaktadır.

²⁰⁰ Mustafa Denктаş, *a.g.e.*, s, 193-195.

²⁰¹ Mustafa Denктаş, *a.g.e.*, s, 255.

²⁰² Geniş bilgi için bkz; Yılmaz Önge, *a.g.e.*, 46-55.

Çalışmamızda yer alan çeşmelerin sayıca az olduğundan dolayı, yapı elemanları için alt başlık açılmamıştır. İncelenen çeşmelerin hepsinde ayna taşı ve lüleler bulunmaktadır. Cephelere yerleştirilen kemerler dönem özelliğini yansıtan en önemli yapı elemanıdır. Kırkloluk Çeşme ve Darkale Anonim I çeşmesi sivri kemer, Anonim Çeşme III, yarım daire kemer, Nazıf Cengiz Han çeşmesi basık kemer formda inşa edilmiştir. Anadolu’da günümüze ulaşan pek çok çeşme sivri kemer yaygın olarak kullanılmıştır.

İstanbul Rüstem Paşa Çeşmesi (1554), Konya Pir Mehmet Paşa Çeşmesi(1598), İzmir Mehmet Kethüda Çeşmesi (1738)²⁰³, Karaman Hisar Çeşmesi (1809)²⁰⁴, Sakarya Alicanlar Evi Çeşmesi I²⁰⁵, sivri kemerli çeşmelere örnek olarak verilebilir. Yarım daireli Çeşmelere; Uşak Yeşildere Köyü Çeşmesi, Uşak Karaağaç Köyü Çeşmesi²⁰⁶ Diyarbakır Tahtalı Katsal Sokak Çeşmesi²⁰⁷ çeşmeler sayılabilir. Basık kemerli Çeşmelere örnek olarak; Tire Çatal Çeşme, Sivas Caddesi Çeşmeleri, Uşak Yukarı Çeşme²⁰⁸ verilebilir.

Anonim II, çeşme’nin gerisinde bir hanesi bulunduğu ve düz silmelerle çerçevelenen dikdörtgen kesitli ve metal kapaklı pencerenin bu hazneye açıldığı düşünülmektedir. Hazneli Çeşmelere örnek olarak Karaman Ali Dede Tartan Çeşmesi (1809)²⁰⁹, Bezirci Sokak Çeşmesi (XIX. yy. sonu), Bostancıoğlu Çeşmesi (1934) Ekici Sokak Çeşmesi (XX. yy. başları) Gün Sokak Çeşmesi (1913-1914)²¹⁰ gibi örnekler verilebilir.

Anonim III, çeşme’sinde yalağın iki yanında eyvan boyunca uzanan oturma sekileri bulunur. Söz konusu çeşme dışında dinlenme sekisi olana başka bir çeşme bulunmamaktadır. Son olarak da incelenen çeşmelerin hiçbirinde örtü elemanı bulunmamaktadır.

Çeşmelerin tamamı asıl muslukları günümüze ulaşmamıştır. Bazı çeşmelere ise sonradan musluk takılarak çalışır duruma getirilmiştir.

²⁰³ Ahmet Yavuzylmaz, Gebze Çeşmeleri, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C, 6,S, 25, s,578-593.

²⁰⁴ Mustafa Denктаş, *a.g.e.*, s, 95.

²⁰⁵ Yusuf Çetin, *Sakarya ve İlçelerindeki Türk Dönemi Sivili Mimari Eserler*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2006, s, 77.

²⁰⁶ Türkan Acar, Uşak Merkez Köylerinde Yer Alan Çeşmelerin Tipolojisi Üzerine Bir Değerlendirme, *Sanat Tarihi Dergisi*, S-1, 2018, s, 163-179.

²⁰⁷ Evindar Yeşilbaş, Diyarbakır Çeşmelerinden Üç Örnek, *Mukaddime*, S-1, 2010, s, 50-56.

²⁰⁸ Türkan Acar, *a.g.e.*, s, 163-179.

²⁰⁹ Mustafa Denктаş, *a.g.e.*, s, 200.

²¹⁰ Yusuf Çetin, *a.g.e.*, s, 86.

3.5. ÇAMAŞIRHANELER

3.5.1. Mimari

Anadolu'nun birçok köy ve şehrinde rastladığımız çamaşırhane; çamaşır yıkamaya ayrılmış olup içinde yıkamaya düzeni kurulmuş yer olarak tanımlanmaktadır²¹¹.

Plan Tipi

Yamuk Planlı

Darkale Çamaşırhanesini plan bakımından incelediğimizde Anadolu'daki diğer çamaşırhanelerden farklı olarak yamuk planlı inşa edilmiştir. Yamuk planlı inşa edilmiş bir diğer çamaşırhane Ankara Ayaş Çamaşırhanesidir²¹². Anadolu dikdörtgen planlı Çamaşırhaneler ise; Çankırı Çerkes Haydar Çamaşırhanesi, Bolu Babahızır Köyü Çamaşırhanesi, Safranbolu Yörük Köyü Çamaşırhanesi, Gökçeada Bademli ve Çınarlı Köyü Çamaşırhanesi²¹³, gibi yapılar sayılabilir.

Darkale Çamaşırhane revaksız açık avlu üç yandan eyvanlar ile kurutmalığın bulunduğu platformlarla çevrilidir. Ahşap destekli eyvanlar, beşik tonozla örtülüdür. Karşılaştırdığımız örneklerde ise; Niğde Bor Gökbez Çamaşırhane, Niğde Fesleğen Çamaşırhane, Niğde Çiftlik Ovalıbağ Çamaşırhanede ise ana mekanlar beşik tonoz ile örtülüdür²¹⁴.

Çamaşırhanenin aydınlatması ortadaki açık avludan sağlanmaktadır. Bu bilgiye Anadolu'daki çamaşırhanelerden yalnızca Çankırı Çamaşırhanesi, Sivrihisar Ballıhisar ve Gecek Köyü çamaşırhanesi örnek verilebilir. Diğer çamaşırhanelerde ise çatıda bulunan aydınlık feneri ile duvardaki küçük pencerelerden sağlanmıştır²¹⁵.

Çamaşırhanelerin genelinde çeşmelere yer verilmiştir. Bu çeşmeler bazen iç tarafta bazen de dış cephede veya her iki cephede de yer almaktadır. Darkale Çamaşırhanesinde sadece iç mekanda bir adet çeşmeye yer verilmiştir.

Darkale Çamaşırhanesi, plan bakımından farklı olması gerek ise kültürel mirasımız ayakta kalan bir örneği olarak günümüze kadar korunarak gelebilmiş olması ile önemli bir yer tutmuştur.

²¹¹ Doğan Hasal, Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, Yem Yayınları, İstanbul 1998, s, 116.

²¹² Betül Özcan Balkır, *Çankırı Türk Dönemi Mimari Eserler*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler, Ankara 2018, s, 869.

²¹³ Betül Özcan Balkır, *a.g.e.*, s, 868.

²¹⁴ Betül Özcan Balkır, *a.g.e.*, s, 868.

²¹⁵ Betül Özcan Balkır, *a.g.e.*, s, 870.

3.5.2. Süsleme

İncelenen Darkale amaşırhane'sinde içi ve dış cephesi oldukça sade düzenlendiği için herhangi bir süsleme ögesi barındırmamaktadır.

3.5.3. Malzeme ve Teknik

Dıştan masif duvarla kuşatılan amaşırhaneyi malzeme ve teknik açıdan incelendiğinde, temel yapı malzemesi moloz taş ve kaba yonu kullanılmıştır.

SONUÇ

Ege bölgesinde Manisa iline bağlı bir ilçe olan Soma kenti, ilk olarak bugün kentin bir merkez köyü olan Darkale yerleşimin bulunduğu yerde kurulmuştur. 14.yy’ dan itibaren giderek köyün dışına doğru yayılmaya başlanmıştır. Soma kentinin Türklerin eline geçmesinden Cumhuriyet dönemine kadarki geçen sürede Somada hızlı bir iskan faaliyetleri gelişmiştir. İslam dinin etkisiyle birlikte Soma kentinde mimari gelişim daha çok ibadet yapıları ön planda olmuştur.

Çalışmamızın temel konusunu oluşturan Soma’da Türk Dönemine ait yapılar genel olarak günümüze ulaşabilmiştir. Bu çalışma kapsamında Soma merkezi ile köylerinde 6 cami, 3 han, 2 hamam, 6 çeşme, 1 çamaşırhane toplamda 18 yapı incelenmiştir. Bu eserlerin mimari, malzeme, teknik ve süsleme özellikleri ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bu yapıların yanında günümüze ulaşamayan Soma isimli bir cami, Firdevs, Yusuf Veled-i, Bazurlu ve Orhan Bin Günek isimli mescit ve Zağarcı Ali Bey isimli hamamdan oluşmaktadır.

Türk dönemine ait geçmişi Selçuklular dönemine kadar uzanan bölgede en eski tarihli yapı 14. yüzyıl’a tarihlendirilmiştir. Günümüzde mevcut olan eserlerin büyük bir kısmı 19. yüzyıl’a aittir. Mevcut yapıların bir kısmı bakımsızlıktan dolayı orijinalliğini büyük ölçüde kaybetmiştir.

İncelediğimiz yapıların çoğu şehir merkezinde Soma çarşı etrafındadır. Somada yer alan camileri plan, örtü sistemi ve malzeme bakımından birbirine yakın özelliklere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Camileri plan olarak üç gruba ayırarak incelemek mümkündür. Birinci grup dikdörtgen planlı camiler, ikinci grup kareye yakın enine plan, üçüncü grubu da yamuk planlı grup olarak ayırabiliriz. Birinci grubu oluşturan dört adet cami vardır. Bunlar; Orta cami, Hamidiye cami, Minareli cami, Kırkoluk cami ahşap ile örtülüdür. İkinci grubun örneği, Emir Hızır Bey cami kareye yakın enine planlı ve ahşap ile örtülüdür. Üçüncü grubun tek örneği ise Damgacı cami yamuk planlı olup yine ahşap ile örtülüdür.

Yapılar kendi döneminin mimari özelliklerini yansıttasının yanında, kullandığı malzeme ile yerel tercihler ön planda tutulmuştur. Somada inşa edilen camilerin büyük bölümünde ahşap, moloz taş ve mermer malzeme kullanılmıştır. Ahşap malzeme; kapı, pencereler kanatlarında, son cemaat yeri ve örtü sisteminde görülmektedir. Moloz taş;

beden duvarlarında, mermer malzeme; kitabe panoları, minber, devşirme parçalarda, taşıyıcı sütunlarda kullanılmıştır.

Örtü sisteminde ise geç dönemde ahşap belirleyici malzeme olmuştur. Kırkoluk Cami avlusunda, Çarşı Han'ın giriş kapısında, Kırkoluk Çeşme ayağında ve Darkale Minareli Cami'nin minare kaidesinde de görülmek üzere Antik ve Bizans dönemine ait parçalar çeşitli yapılardan sökülerek devşirme malzeme olarak kullanılması kolaycı bir çözüm olmuştur. Yapılarda çeşitli nedenlerle ortaya çıkan tahribatı önleme ile yapılan restorasyon veya cephelerin sıvanması ile yapıların özgün kimliklerin bozulmasına yol açmıştır.

Genelde sade bir özellik gösteren yapılarda var olan süslemeler camilerde görülmektedir. Zengin bir süsleme kompozisyonun uygulandığı yapılar Emir Hızır Bey cami, Damgacı cami ve Kırkoluk Camidir. Bu camilerde süsleme özellikle harim mekanında, son cemaat yerinde, duvar yüzeylerinde, tavanlarda yer alır. Süslemeler kalem işleri, duvar resimleri ve bağdadi tekniği ile Anadolu'da yer alan camiler arasında en önemlilerindendir. Orta cami ve Hamidiye cami ve Darkale Minareli cami oldukça gösterişsiz, sade ve mütevazı yapılardır.

Somada günümüze ulaşan Çarşı Hamam ve Darkale Hamam olmak üzere iki hamam tespit edilmiştir. Kitabeleri günümüze kadar ulaşamayan yapıların, genel özellikleri ile Türk hamam mimarisinin temel özelliklerini göstermektedir. Bunlardan çifte hamam olarak inşa edilen Çarşı hamam'ın erkekler bölümü dört eyvanlı ve köşe hücreli planlar grubuna girmektedir. Kadınlar bölümünde benzer bir uygulama söz konusu olup fark ise batıdaki eyvan ile kuzeybatı ve güneybatı köşelerdeki halvet hücrelerinin bulunmayışıdır. Tek hamam olarak inşa edilen Darkale Hamam'ın sıcaklık bölümünde ise kare planlı ve iki büyük halvet hücreli olarak inşa edilmiştir. Günümüzde her iki hamam da mevcut durumlarıyla yıkılmaya yüz tutmuş birçok bölümü toprak altında kalmıştır.

Günümüze kadar ulaşabilen Çarşı Han, Balcı Han ve Nazıf Cengiz Han isimli üç han tespit edilmiştir. Söz konusu hanlardan sadece Çarşı han sağlam bir şekilde günümüze kadar gelebilmiştir. Nazıf Cengiz han ve Balcı han'ın büyük bir bölümü yıkılmış durumda olup sadece iki adet giriş bölümleri ve Nazıf Cengiz hanın odalardan bir kısmı ulaşabilmiştir. Mevcut hanların hepsi kilitli oldu herhangi bir işlevi bulunmamaktadır.

Toplumun her kesimine hitap eden çeşmeler genellikle şehrin meydanlarına inşa edilerek halkın su ihtiyacını karşılamaktadır. Çalışmamız kapsamında 6 adet çeşme

incelenmiştir. Söz konusu çeşmeler, Kırkoluk, Dokuz Oluklu, Darkale Minareli ve üç adet Anonim çeşmeler genelde tek cepheli ve sokak çeşme niteliğindedir. Bunlardan Nazıf Cengiz han çeşmesi tek cepheli meydan çeşmesi grubuna girmektedir. Plan olarak beş adet çeşme dörtgen planlı sadece Dokuz Oluklu Çeşme yamuk planlı inşa edilmiştir. Çeşmeler içerisinde devşirme malzemenin kullanıldığı tek yapı Kırkoluk Çeşmesidir.

Somadaki mevcut tek çamaşırhane yapıyı oluşturan Darkale Çamaşırhane moloz taştan inşa edilmiştir. Anadolu'daki diğer çamaşırhanelerden farklı olarak yamuk plan sergilemektedir.

Genel olarak Somadaki Türk Devri yapıları 19. yüzyıl Geç Osmanlı döneminde ortaya kondukları görülmektedir. Bu çalışma sonucunda Somanın tarihi kent dokusu ve anıtsal yapıları ile önemli bir kültürel mirası olduğu ancak bu önemli yapılara gereken önemin verilmediğini mevcut birçok yapının hala ihmalsizlik nedeniyle yıkılma ile karşı karşıya kaldığı gereken önemin verilmediği anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Acar, Türkan (2018). Uşak Merkez Köylerinde Yer Alan Çeşmelerin Tipolojisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Sanat Tarihi Dergisi*, S-1, 163-179.

Acun, Hakkı (2013). *Türk Kültür Varlıklar Envanteri Manisa İlçeleri* 45. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Akar, Tuba (2009). Osmanlı Kentinde Ticari Mekanlar: Bedesten-Han-Arasta-Çarşı Mekanları Literatür Değerlendirmesi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 7, Sayı 13, 267-292.

Aksoy, İsmail (2000). *İlimiz ve Bölgemiz*. Manisa: Ay Ajans Yayıncılık.

Aktepe, Münir (1974). Osmanlı Dönemi İzmir Cami ve Mescitleri Hakkında Ön Bilgi II, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.3-4, 91-194.

Aktuğ, İlknur ve Güler Mustafa (2006). 12. Yüzyıl Anadolu Türk Camileri, *İTÜ Dergisi*, S:2, 83-90.

Arel, Ayda (1992). Soma Yakınlarında Eski Bir Dağ Yerleşmesi; Tırhala Köyü. 9. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 60-76.

Arıcıoğlu, Samet (2014). *Osmanlı Döneminde Soma*. İzmir: Soma Belediyesi Kültür Yayınları.

Arık, Rüçhan (1976). *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*. Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.

Arık, Rüçhan (1999). *Batılılaşma Dönemi Anadolu Türk Mimarisine Bir Bakış*. Ankara:

Aslanapava, Oktay (1984). *Türk Sanatı*. İstanbul: Remzi Kitapevi.

Atalan, Özlem ve Şaban Arel, Hasan (2016). 15. Ve 16. Yüzyıllara ait Osmanlı Han Yapılarının Mekansal Analizi. *Turkish Studies*, S: 2, 217-228.

Avcı, Oğulcan. Yozgat Başçavuşoğlu Cami ve Süslemeleri Üzerine Düşünceler. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*. S.5, 49-70.

Baş Ali (1989). *Beylikler Dönemi Hanları*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi. Konya.

Başkan, Seyfi (1989). Başlangıcından 14. Yüzyıl Sonuna Kadar Türk Mimarlığında Minareler. *Kültür ve Sanat Dergisi*, 4,

Bayatlı, Osman (1996). *Bergama Tarihinde Krallık*. İzmir: Bergama Belediyesi Kültür Yayınları.

Brinkman, R (1970). Soma Dağlarının Jeolojisi. *Maden Tetkik ve Arama Enstitü Dergisi*, 74, 41.

Bülbül, Ahmet Hamdi (2015). Anadolu Dini Mimarisinde Kalem İşi. *İsmek El Sanatları Dergisi*. S, 5,

Cezar, Mustafa (1977). *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*. İstanbul:Kültür Yayınları.

Cezayirlioğlu, Haldun (1999). *Manisa Almanak*, Ankara: Mönch Yayıncılık.

Çal, Halit (2000). *Niğde Şehrindeki Ahşap Tavanlı Camiler ve Mescitler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları,

Çetin, Yusuf (2006). *Sakarya ve İlçelerindeki Türk Dönemi Sivili Mimari Eserler*. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Çanakkale.

Çakmak, Şakir (2013). *Muğla Cami ve Mescitleri*. Muğla: Kültür Yayınları.

Denktaş, Mustafa (2000). *Anadolu Türk Mimarisinde Çeşmeler*.Kayseri:

Denktaş, Mustafa (2000). *Kayseri'deki Tarihi Su Yapılar.*, Kayser: Kıvılcım Yayınları.

Ersay Yüksel Ayşe, (2016). Ankara Cami ve Mescitlerinde Ankara Üslubu. *Tarih Araştırmalar Dergisi*, Sayı 1, 154-177.

Emecen, Feridun (1989). *XVI. Asırda Manisa Kazası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Erdmann, K (1961). *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts*, Berlin: Verlag Gebr Mann Yayınları.

Erduran, Füsün; Günel, İlknur (2011). Manisa Soma İlçesi Yeşil Alanlarda Kullanılan Tasarım Bitkilerinin Belirlenmesi ve Doğal Bitki Örtüsünden Yararlanma Olanakları. *Selçuk Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi*, 1, 1-10

Ersay Yüksel, Ayşe (2016). Ankara Cami ve Mescitlerinde Ankara Üslubu. *Tarih Araştırmalar Dergisi*, Sayı 1, 154, 177.

Ertuğrul, Alidost. (2009). Ertuğrul, Hamam Yapıları ve Literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, S-13, 241-266.

Eyice, Semavi (1993). Cami, Mimari Tarihi. *Türkiye Diyanet Vakfı*, s,56.

Eyice, Semavi(1993).Çeşme. *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*. 8, 277-287.

Eyice, Semavi, (1960). İznikte “Büyük Hamam” ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme. *Tarih Dergisi*, XI, 100-120.

Hasal, Doğan(1998). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*. İstanbul: Yem Yayınları.

Karadağ, Arife (2006). Linyit İşletmeleri ve Termik Santralin Ardından Soma’da Değişen Çevre, Kent ve Kimlik. *Ege Coğrafya Dergisi*, 15, 31-50.

Karaköse, Erdinç (2013). *Marka Şehri Manisa Dev Öğrencinin Turizm El Kitabı*. İzmir: Neşa Ofset Yayınları.

Koç İlhan ve Acar Hüseyin(2017). Tarihi Kastamonu Şehiriçi Hanlarının Ticari ve Kültürel Fonksiyonlar Bağlamında Değerlendirilmesi, *Araştırma Makalesi*. S:5, 1-13.

Kuyulusoy, İhsan (1971). *Soma*. İstanbul: Tan Matbaası.

Kuyulu, İnci (1988). Geç Dönem Anadolu Tasvir Sanatından Yeni Bir Örnek: Soma Damgacı Cami. *Arkeoloji- Sanat Tarihi Dergisi*, IV, 67-78.

Melda Ermiş, Ümmühan (2016). Bizans Döneminde Darkale: Yerleşme ve Bazı Mimari Bulgular. *Turkish Studies Dergisi*,11, 60-76.

Mermi Haskan, Mehmet (1995). İstanbul Hamamları. İstanbul: Otomobil Kurumu Yayınları.

Moran, Adli(1968). *Dinler Tarihi*. İstanbul: Yedigün Matbaa.

Nihan ÖZÖN, Mustafa (1971). *Resimli Büyük Türk Dili Sözlüğü*. İstanbul: Arkın Kitapevi.

Gökçen, İbrahim (1946). *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar*. İstanbul: Manisa Halk Evi Yayınları.

Günel, İlknur (2005). *Soma (Manisa) İlçesi Açık ve Yeşil Alan Potansiyelinin Belirlenmesi*. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, Çanakkale.

- Günel, Öden, Zerrin (1999). *Karesi Beyliği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Günay, Vehbi (2006). XVI. Yüzyılda Tarhala Örneğinde Batı Anadolu'da İskan Değişimi. *Tarih İncelemeler Dergisi*, 1, 108-122.
- Gürsoy, Elif (2018). İzmir Hatuniye Cami, *Sosyal Bilimler Dergisi*. S, 19, s, 253-256.
- Gürsoy, Elif (2015). Uşak'ta Perde Motifli Mihraplar. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S;10, 46-157.
- Hatipoğlu, Oktay (2007). *XIX. Yüzyıl Osmanlı Camilerinde Kalem İşi Tezyinatı*. Atatürk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans, Erzurum.
- Okçuoğlu, Tarık (2000). *18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Duvar Resimlerinde Betimleme Anlayışı*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, İstanbul.
- Patacı, Oral. Ampir Üslubunda Bir Sultan Camii: Nusretiye, *Sosyal Bilimler Dergisi*, S,59, 169-27.
- Ostrgogorskyi, Georg (1995). *Bizans Devleti Tarihi*. (Çev. Fikret Işıltan), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Önge, Yılmaz (1997). *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Önge, Yılmaz (1988). Anadolu Türk Hamamları Hakkında Genel Bilgiler ve Mimar Koca Sinan'ın İnşa Ettiği Hamamlar. *Mimar Baş Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, s, 403-428.
- Özcan Balkır, Betül (2018). *Çankırı Türk Dönemi Mimari Eserler*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, Ankara.
- Özkan, Abdullah (1889). *Resimli Ansiklopedi Büyük Sözlük*. İstanbul: Ansiklopedik Yayın.
- Panayoditis, Yuvanaki (1897). Yunanca-Türkçe Lügat. İstanbul.
- Pektaş, Kadir (2016). Geç Dönem Kalemîşi Süslemeli Bir Eser; Aydın Kuyucak Kayran Köyü Cami. *Sanat Tasarım ve Mimarlık Dergisi*, S,2, 9-25.

Pektaş, Kadir. (2011). Denizli ve Çevresindeki Türk Dönemi Eserleri. *Yapı Kredi Yayınları*, 170-232.

Ramsay, W.M (1961). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*. (Çev.Mihri Pektaş), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Satılmış, Selahattin (2016). Osmanlı'da Bandırma- Soma Demiryolu Hattının Kuruluşu. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 2, 157-185.

Sertkaya Doğan, Özlem (2011). Sertkaya Doğan, Soma Şehrinin Fonksiyonel Gelişimi, *Coğrafya Dergisi*. Sayı:23, 6-10.

Şener, Dilek (2011). *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Anadolu Duvar Resimleri*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Tanman, M. Baha (1993). Cihanoğlu Külliyesi, *DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, S:7, 542-544.

Texier, Charles (2002). *Küçük Asya Coğrafyası*. (Çev. Ali Suat), Ankara: Tarihi ve Arkeolojisi, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları,

Turan, Osman (1984). Selçuklular Zamanında Türkiye. İstanbul: Nakışlar Yayınevi.

Tükel Yavuz Ayşıl (1994). Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansaraylarının Tipolojisi, *IV. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, Selçuk Üniveristesi, 187.

Türkoğlu, Gülşah (2005). Kırkoluk Cami. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.

Uysal, Zekiye (2013). Ankara'da Lale Devrinde Kalem İşi Bezemeli Bir Yapı Ağaç Ayak Cami. *Ekev Akademi Yayınları*, S, 54,123-141.

Yavuzıılmaz, Ahmet. Gebze Çeşmeleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. C, 6,S, 25, 578-593.

Yeşilbaş, Evindar (2010). Diyarbakır Çeşmelerinden Üç Örnek. *Mukaddime*, S-1, 50-56

Yücel, Erdem (1969). Büyük Çekmece'de Türk Eserleri. *Vakıflar Dergisi*, S: 9, 99-100.

İnternet Kaynakları

<https://www.google.com.tr/maps/place/Soma,+Manisa>. (Erişim Tarihi:09-06-2019)

<http://www.eskiturkiye.net/189/ulupinar-soma#lg=0&slide=0>. (Erişim Tarihi:09.06.2019)

Diğer Kaynaklar

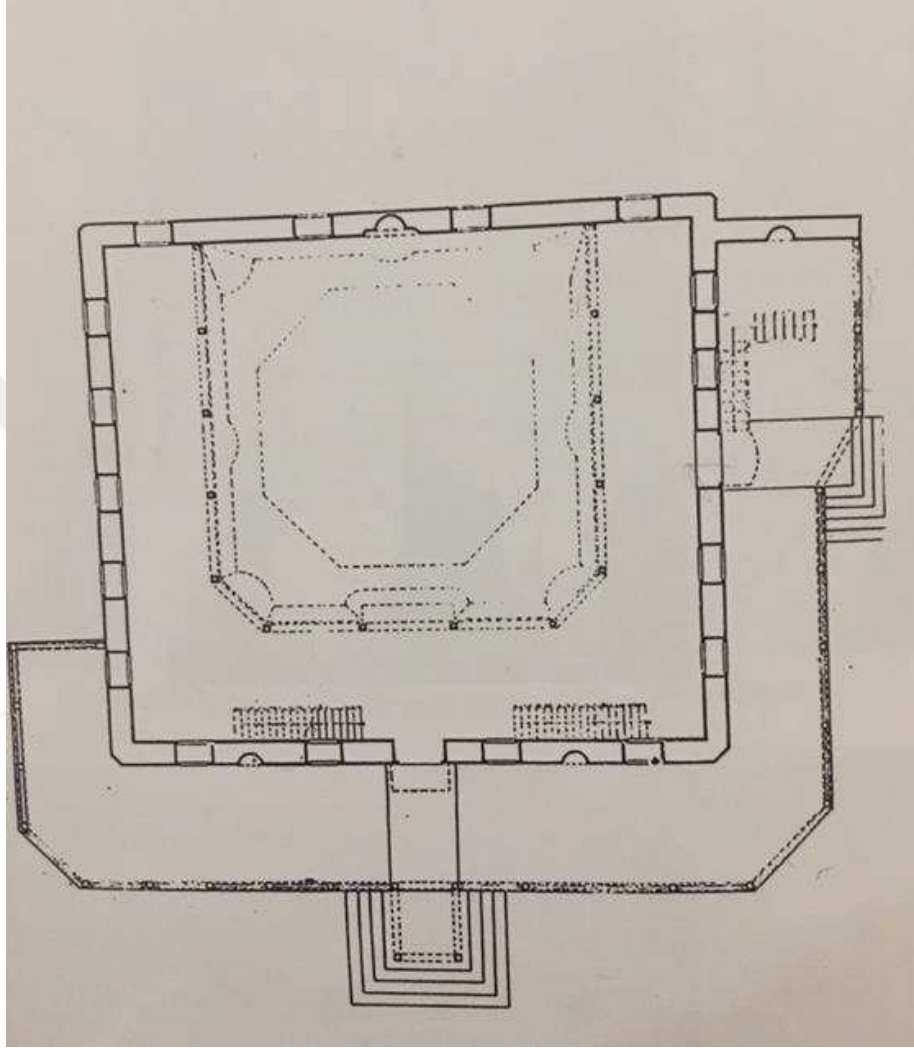
İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Manisa Turizm Envanteri, İl Kültür ve Turizm Yayınları, Manisa 2003.

Yurt Ansiklopedisi (1982). İstanbul: Anadolu Yayıncılık.

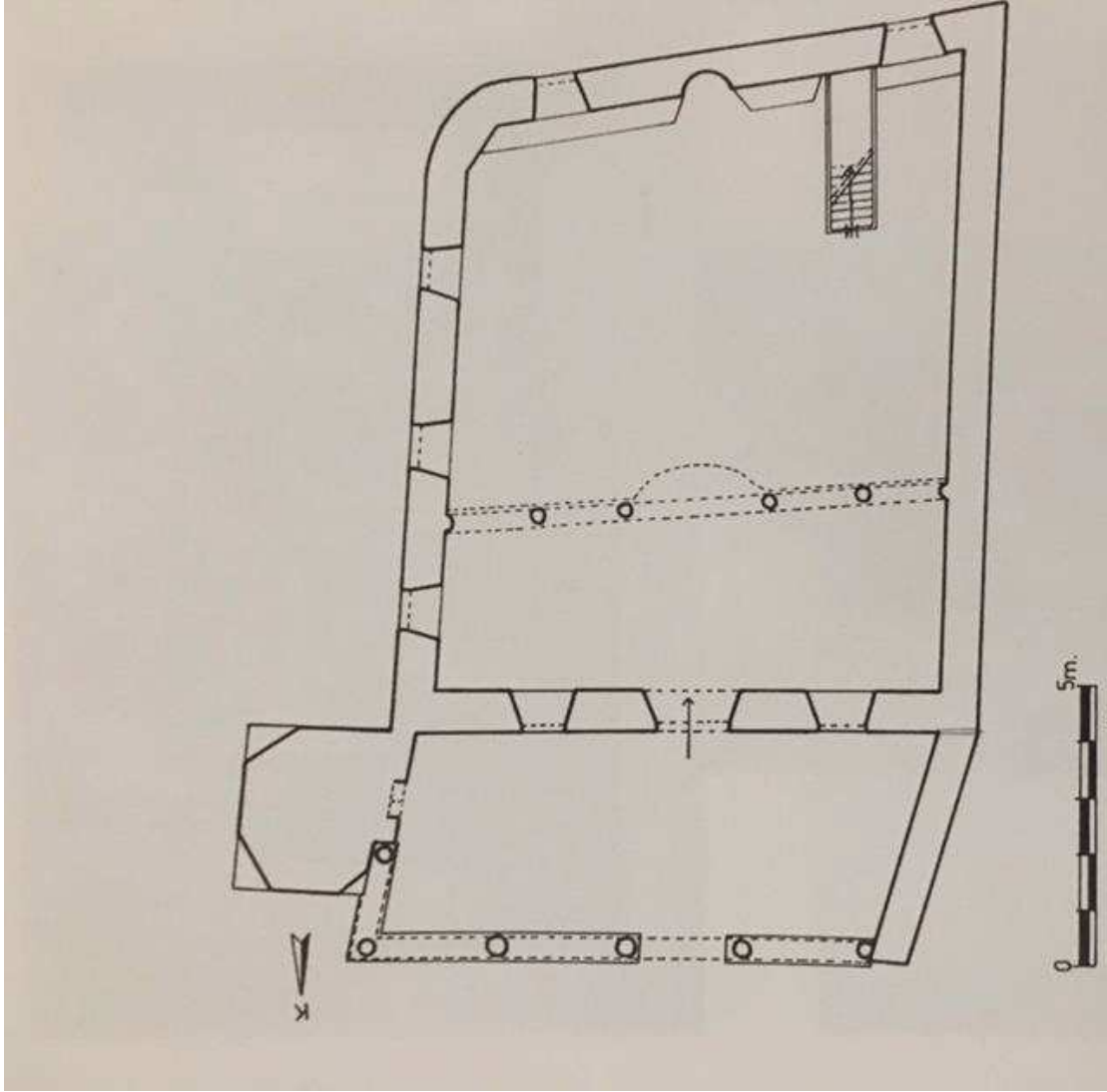

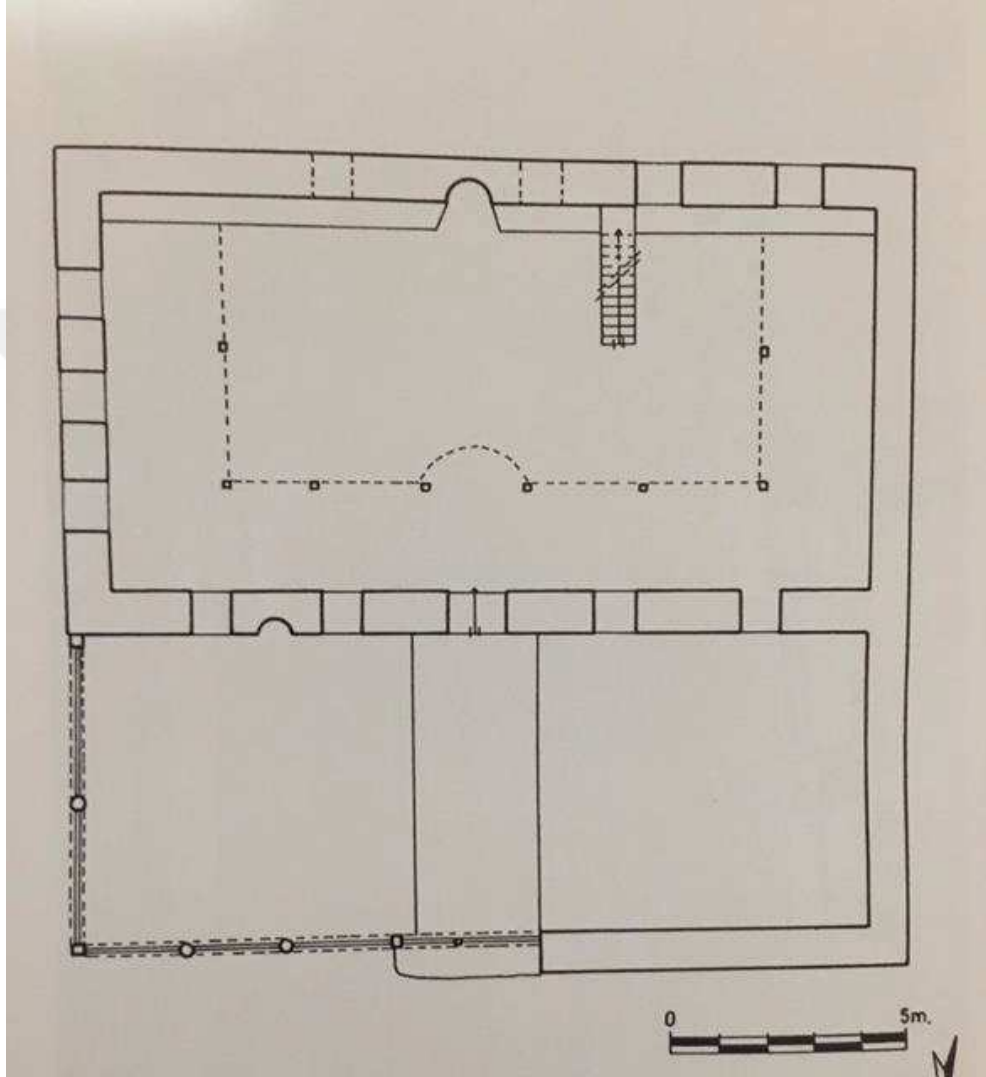
ÇİZİMLER

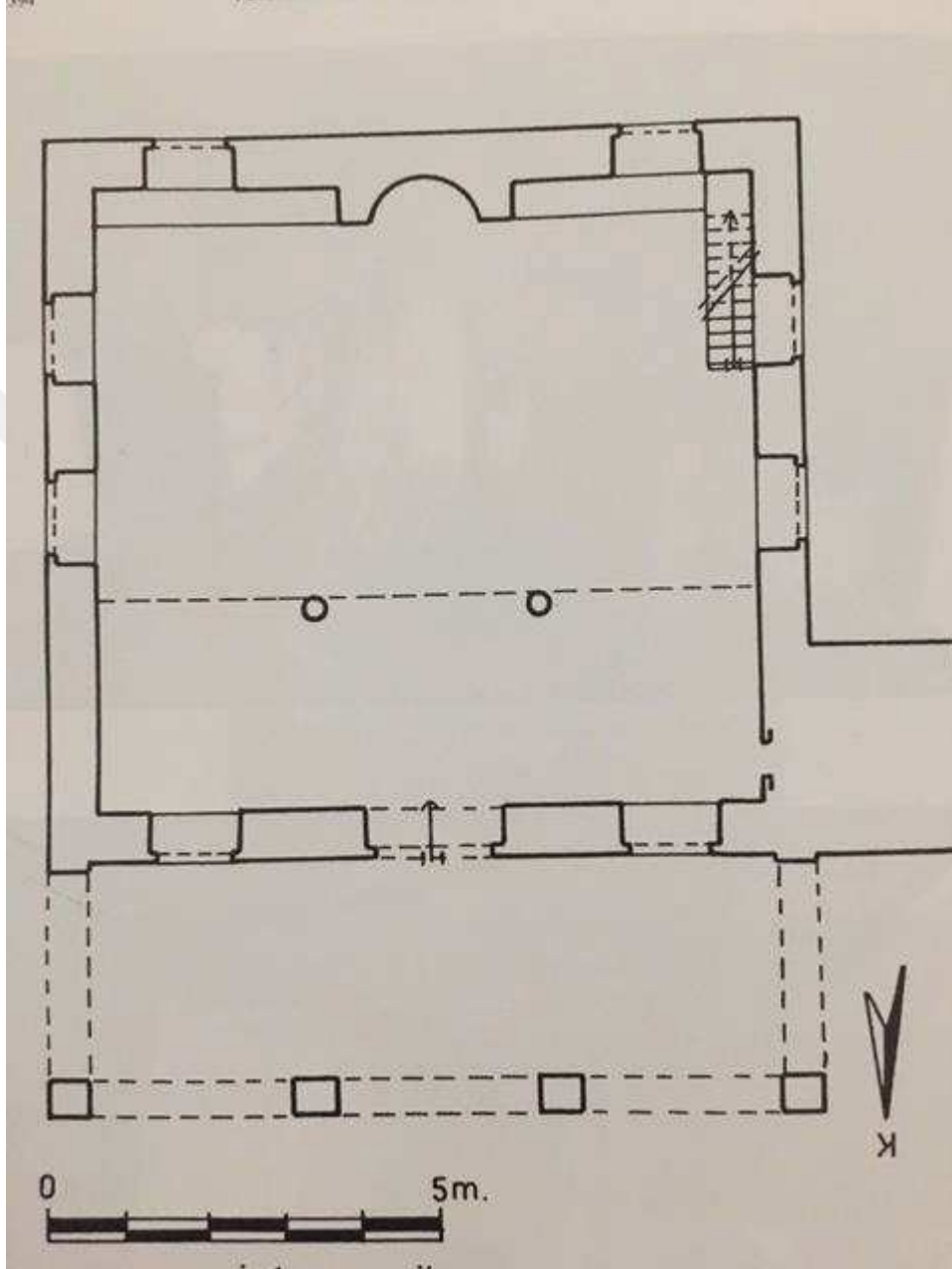
Çizim 1: Emir Hızır Bey Cami planı (Acun, 2013)

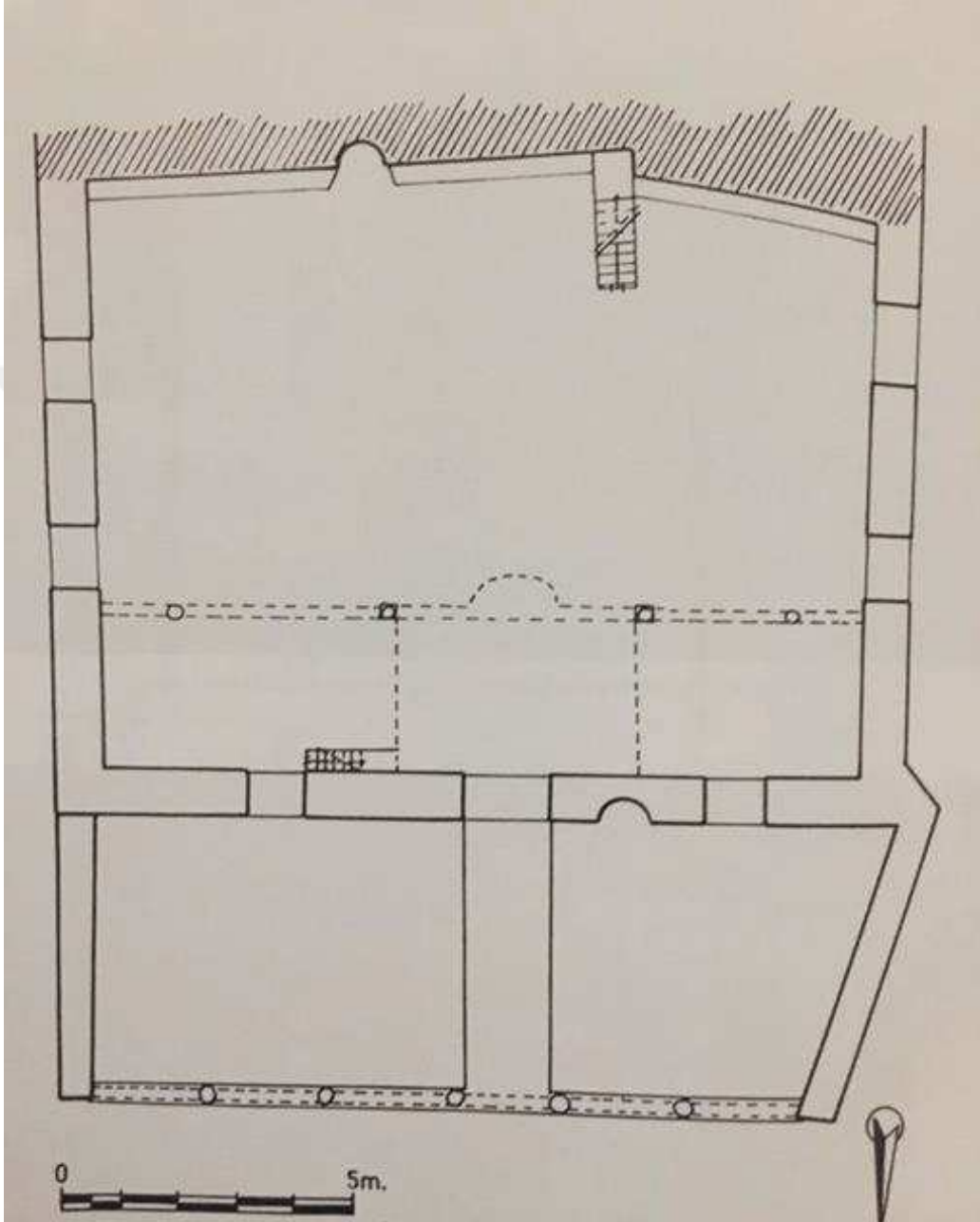
Çizim 2: Damgacı Cami planı (Acun, 2013)

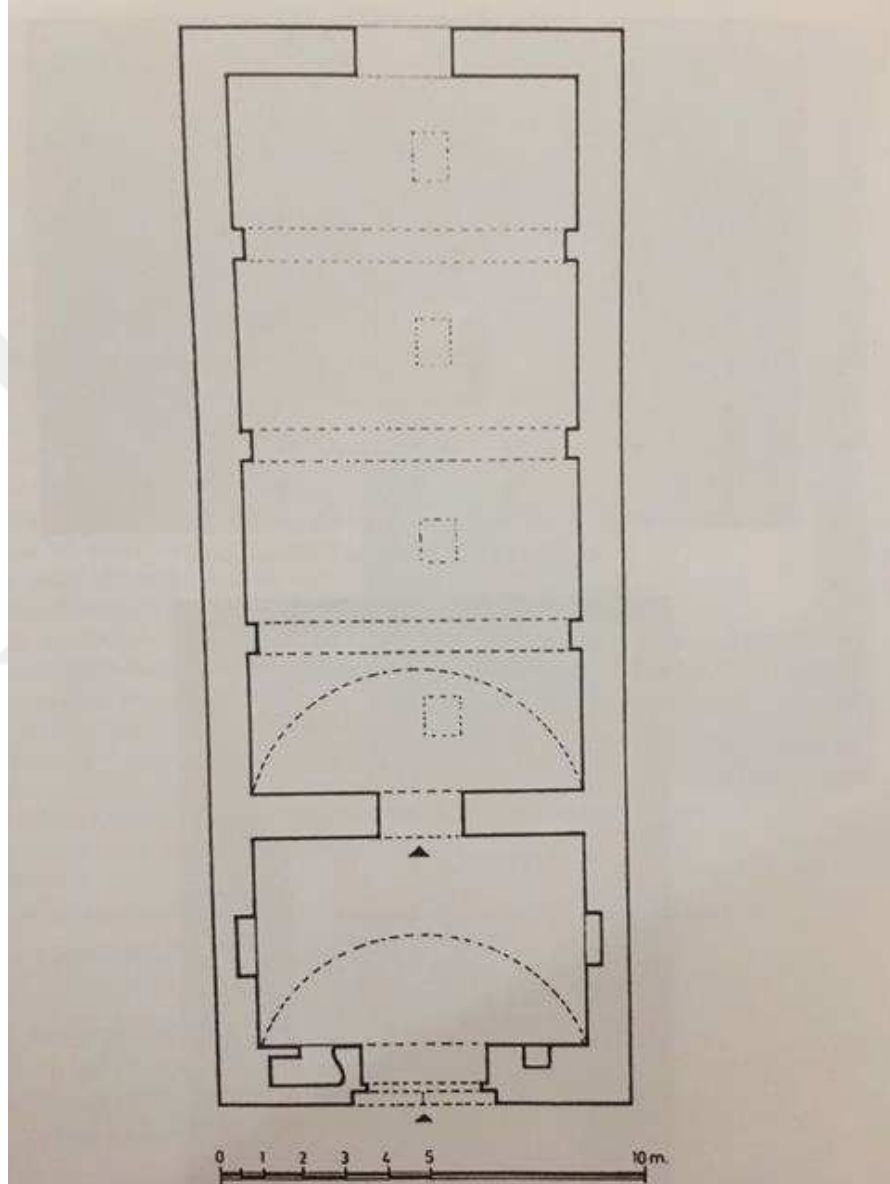
Çizim 3: Kırkoluk Cami planı (Acun, 2013)

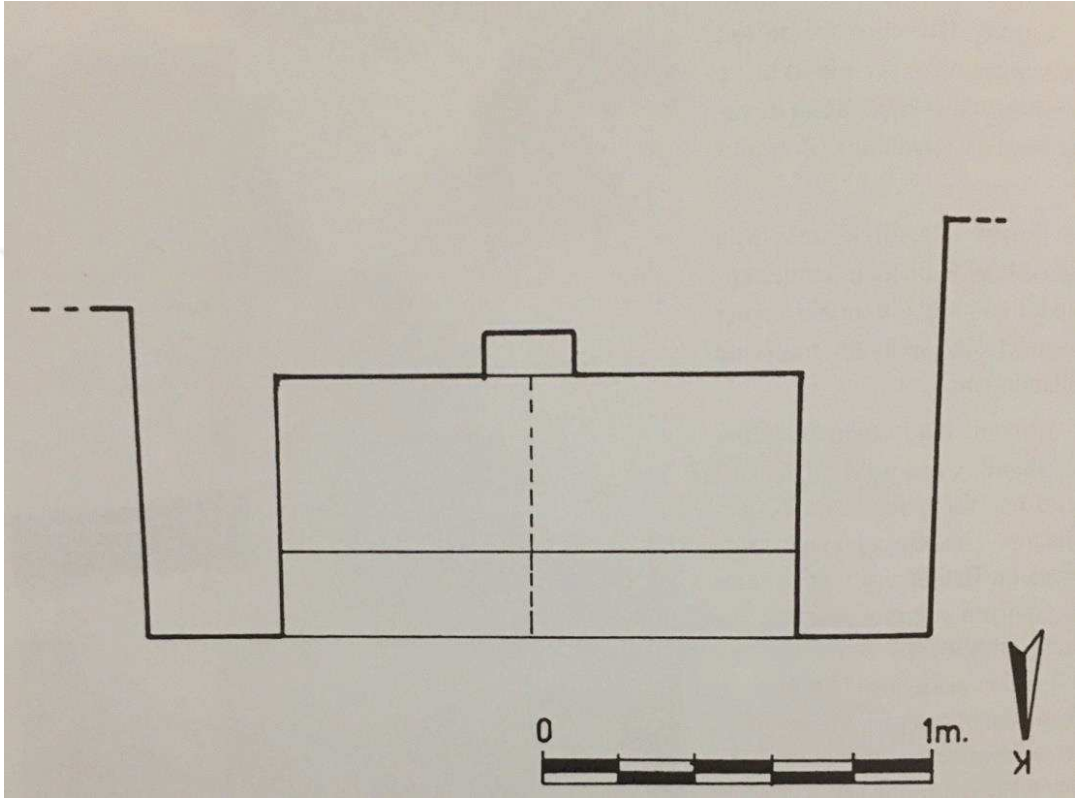
Çizim 4: Hamidiye Cami planı (Acun, 2013)

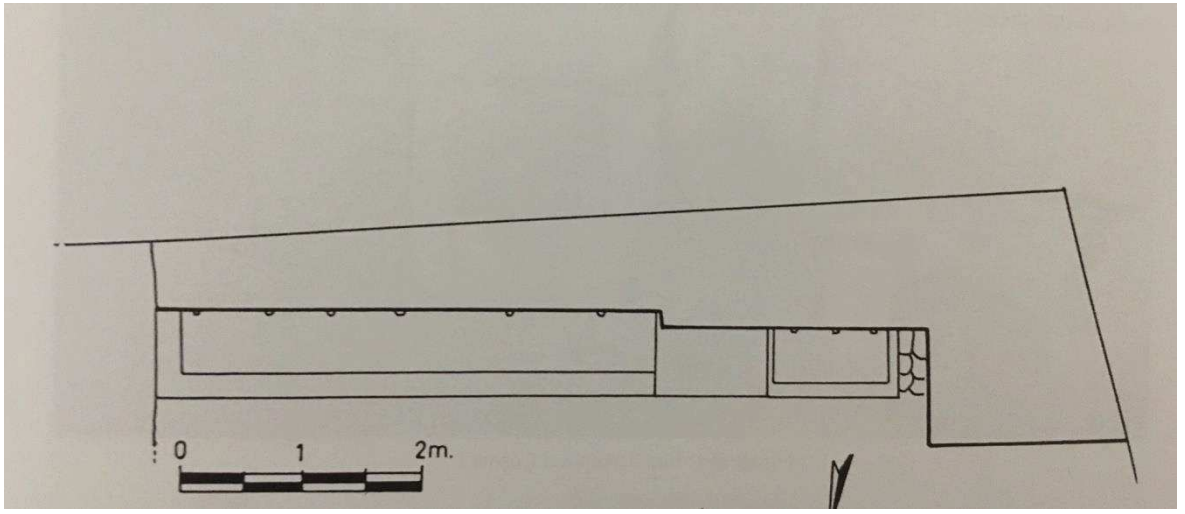
Çizim 5: Darkale Minareli Cami planı (Acun, 2013)

Çizim 6: Çarşı Han planı (Acun, 2013)

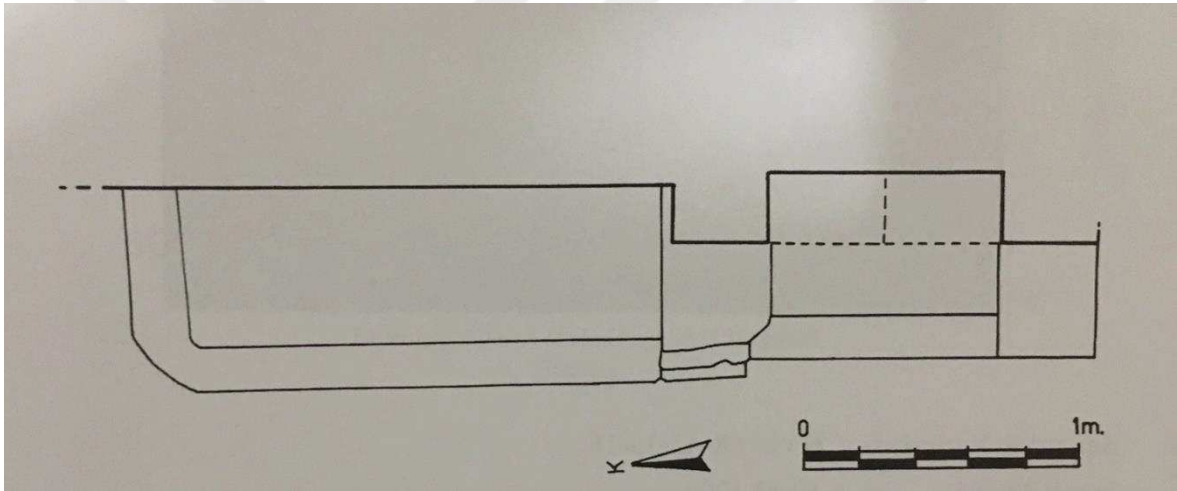

Çizim 7: Kırkoluk Çeşme planı (Acun, 2013)

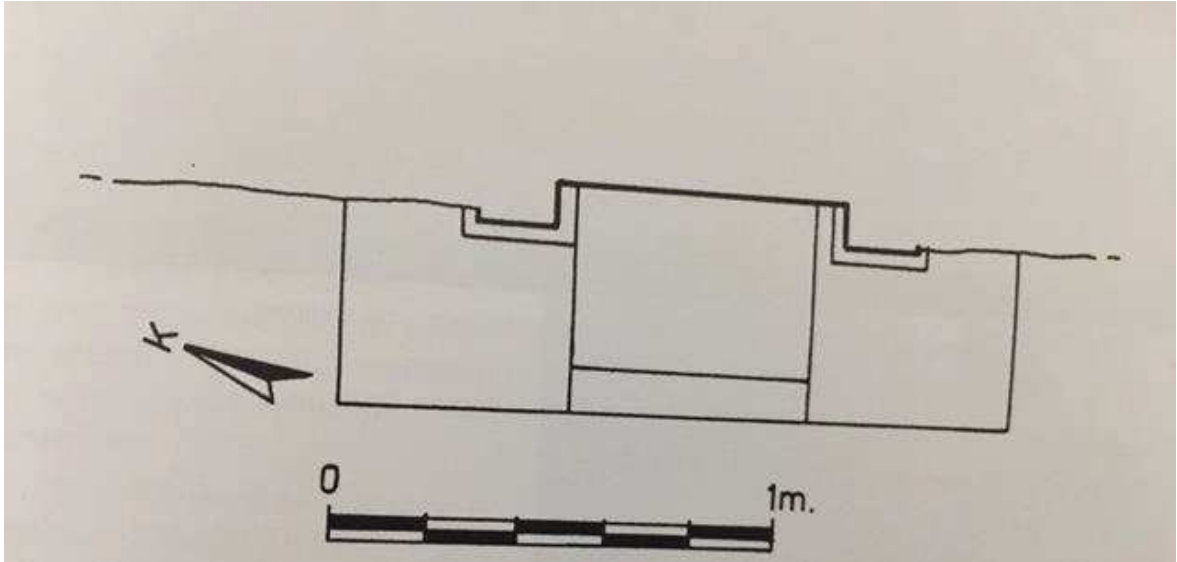

Çizim 8: Dokuz Oluklu Çeşme planı (Acun,2013)

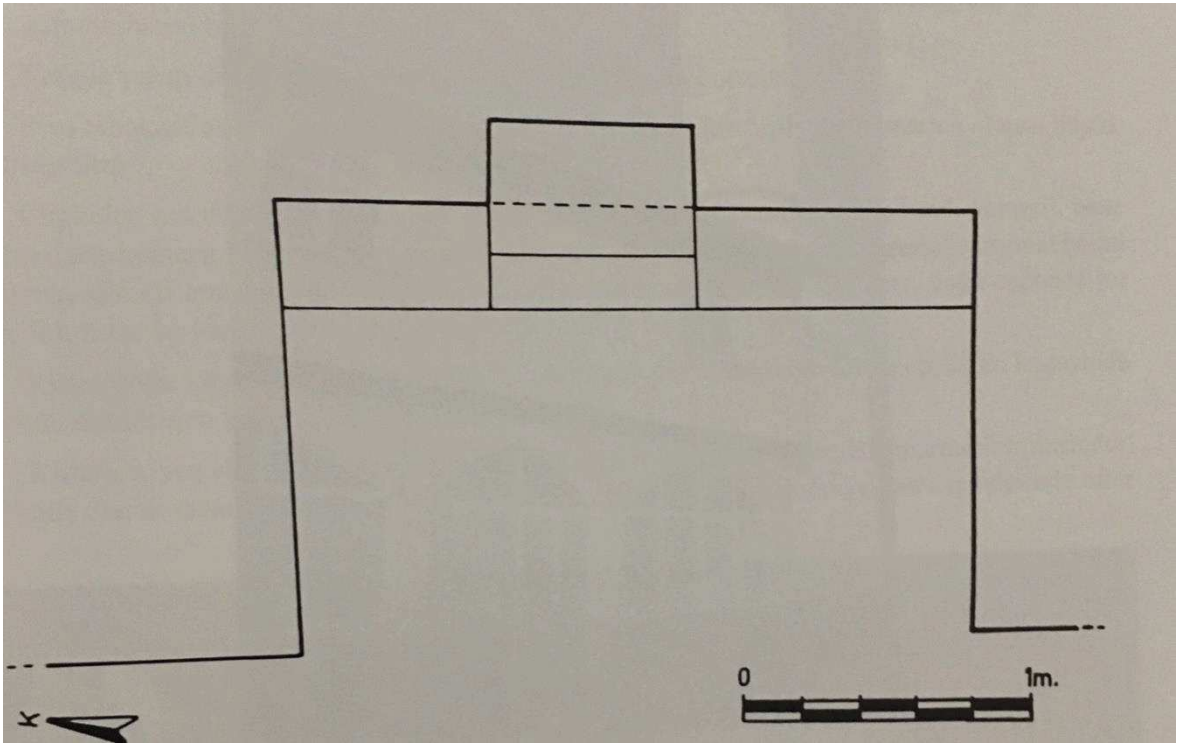

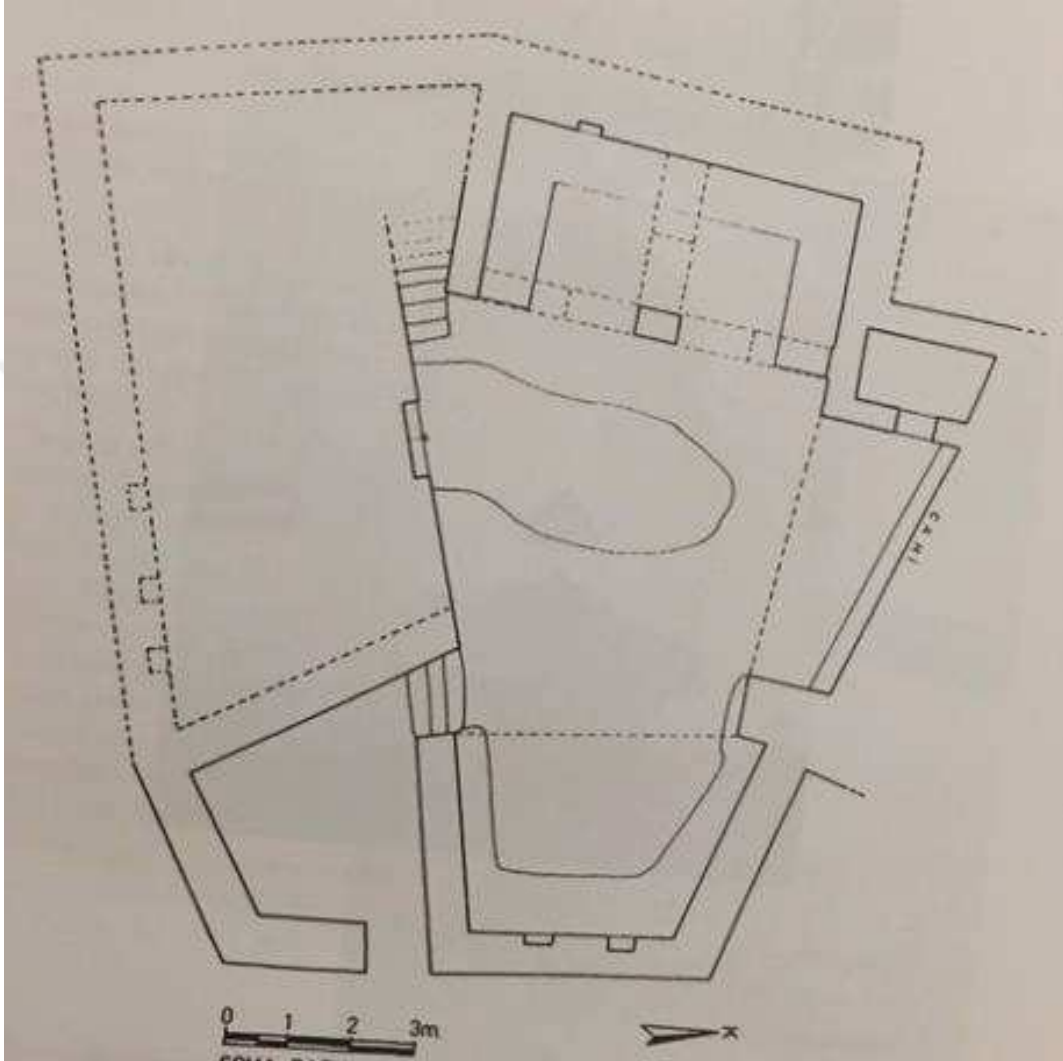
Çizim 9: Darkale Minareli Cami Çeşme planı (Acun, 2013)

Çizim 10: Soma Anonim Çeşme I(Acun, 2013)

Çizim 11: Darkale Köyü Anonim Çeşme II planı (Acun, 2013)

Çizim 12: Çamaşırhane planı (Acun, 2013)

Harita 1: Soma Haritası

<https://www.google.com.tr/maps/place/Soma,+Manisa>. (09-06-2019)

RESİMLER

Resim 2: Emir Hızır Bey Cami, doğu cephesinden görünüş

Resim 3: Emir Hızır Bey Cami, batı cephesinden görünüş

Resim 4: Emir Hızır Bey Cami, güney cephesinden görünüş

Resim 5: Emir Hızır Bey Cami, son cemaat yeri

Resim 6: Emir Hızır Bey Cami, son cemaat yeri tavanı

Resim 7: Emir Hızır Bey Cami, kuzey cephe giriş kapısı

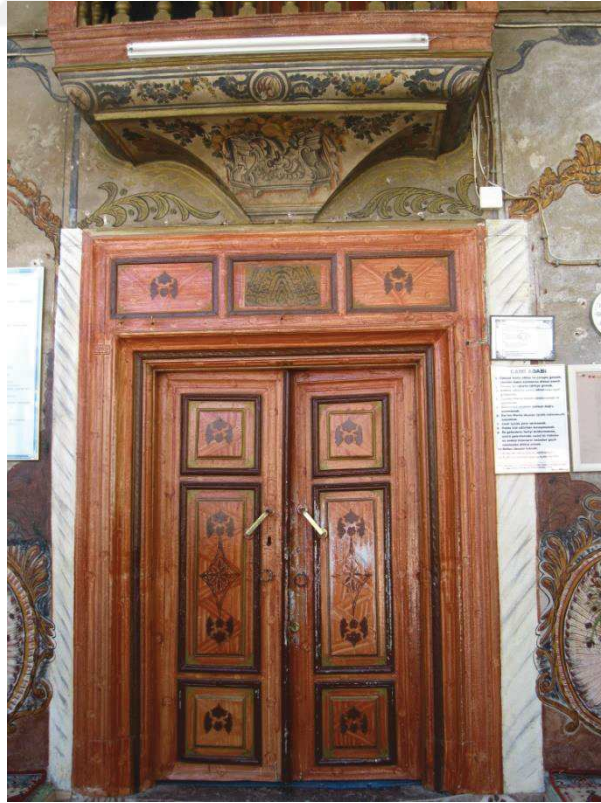
Resim 8: Emir Hızır Bey Cami, batı cephe giriş kapısı

Resim 9: Emir Hızır Bey Cami, mükebbire genel bir görünüm

Resim 10: Emir Hızır Bey Cami, pencere genel bir görünüm

Resim 11: Emir Hızır Bey Cami, kuzey cephe giriş kapısı

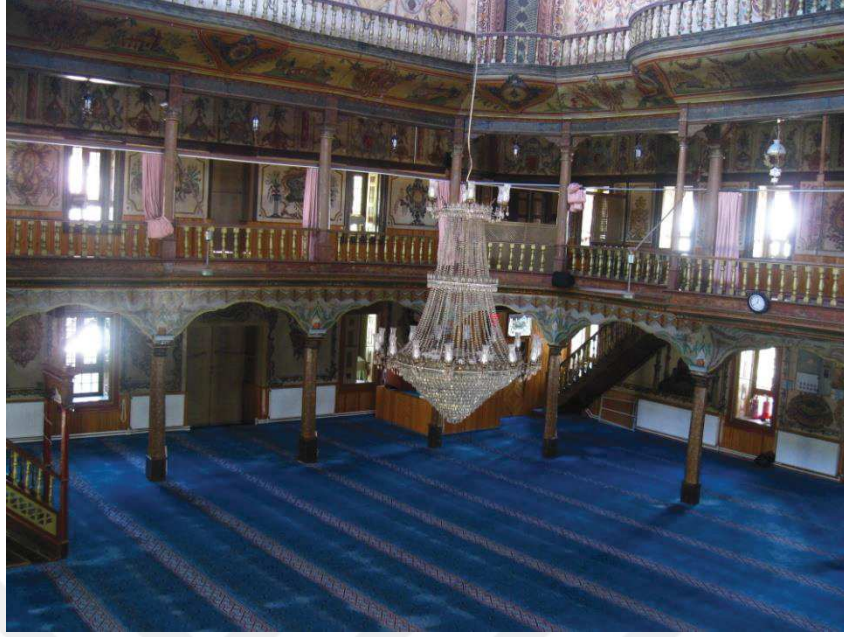

Resim 12: Emir Hızır Bey Cami, mihrabiye genel görünüm

Resim 13: Emir Hızır Bey Cami, batı cephe mükebbire

Resim 14: Emir Hızır Bey Cami, harimden görünüş

Resim 15: Emir Hızır Bey Cami, kubbesinden genel bir görünüş

Resim 16: Emir Hızır Bey Cami, mihraptan bir görünüş

Resim 17: Emir Hızır Bey Cami, minberden bir görünüş

Resim 18: Emir Hızır Bey Cami, vaaz kürsüsü

Resim 19: Emir Hızır Bey Cami, mahfilden genel bir görünüş

Resim 20: Emir Hızır Bey Cami, minare genel bir görünüş

Resim 21: Emir Hızır Bey Cami, şadırvan

Resim 22: Emir Hızır Bey Cami, son cemaat yerinde süsleme

Resim 23: Emir Hızır Bey Cami, son cemaat yeri tavanından genel bir görünüm

Resim 24: Emir Hızır Bey Cami, harim kuzey giriş kapısı üzerinde bulunan süsleme

Resim 25: Emir Hızır Bey Cami, harim batı duvarındaki kapının üzerinde bulunan süsleme

Resim 26: Emir Hızır Bey Cami, mahfilin öne çıktığı bölümde bulunan süsleme

Resim 27: Emir Hızır Bey Cami, mahfil altı süslemelerinden detay

Resim 28: Emir Hızır Bey Cami, mahfil altı süslemelerinden detay

Resim 29: Emir Hızır Bey Cami, mahfil altı süslemelerinden detay

Resim 30: Emir Hızır Bey Cami, mahfil altı süslemelerinden detay

Resim 31: Emir Hızır Bey Cami, mahfil altı süslemelerinden detay

Resim 32: Emir Hızır Bey Cami, mahfil altı süslemelerinden detay

Resim 33: Emir Hızır Bey Cami, mahfil altı süslemelerinden detay

Resim 34: Emir Hızır Bey Cami, mahfil altı süslemelerinden detay

Resim 35: Emir Hızır Bey Cami, güney duvarındaki süsleme

Resim 36: Emir Hızır Bey Cami, güney duvarındaki süsleme

Resim 37: Emir Hızır Bey Cami, güney duvarındaki süsleme

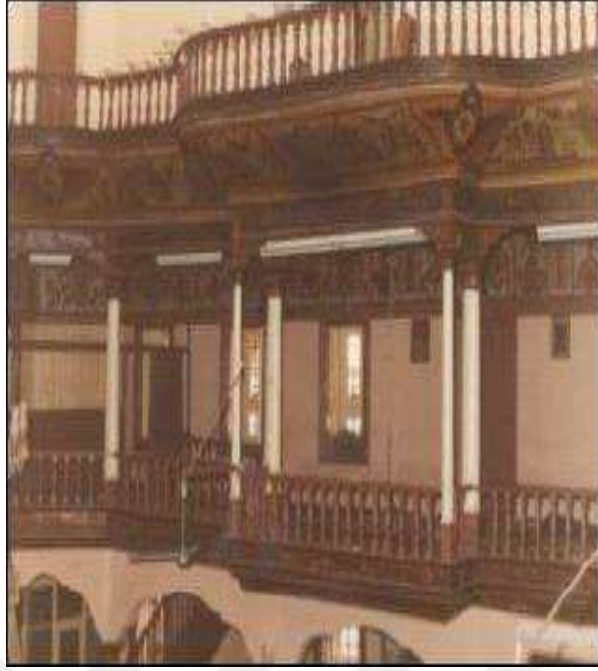

Resim 38: Emir Hızır Bey Cami, mihrabı onarım çalışmaları öncesi görünüm
(VGM'den)

Resim 39: Emir Hızır Bey Cami, mihrabı onarım çalışmaları sonrası görünüm

Resim 40: Emir Hızır Bey Cami, harim duvarlarının onarım öncesi genel görünüm
(VGM'den)

Resim 41: Emir Hızır Bey Cami, inşa kitabesi

Resim 42: Damgacı Cami, genel görünüm

Resim 43: Damgacı Cami, son cemaat yeri

Resim 44: Damgacı Cami, harim giriş kapısı

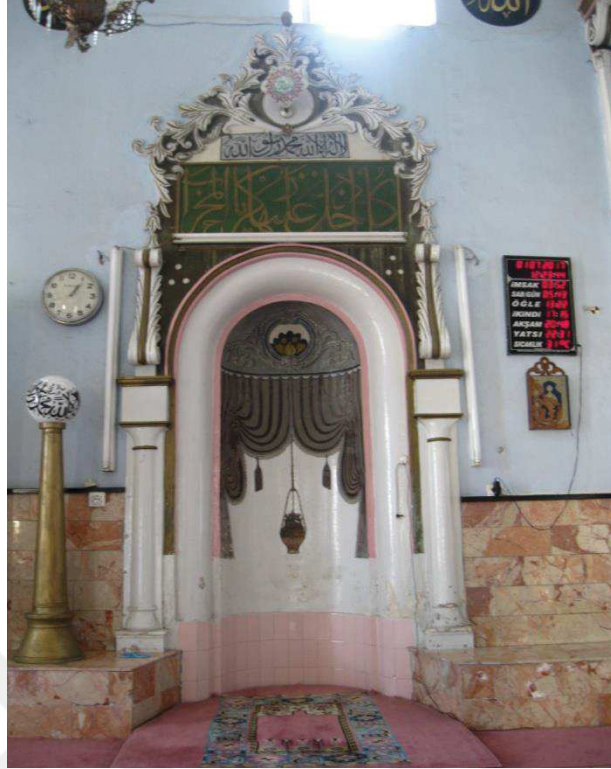
Resim 45: Damgacı Cami, mükebbire genel bir görünüm

Resim 46: Damgacı Cami, doğu cephesi

Resim 47: Damgacı Cami, harim mekanı

Resim 48: Damgacı Cami, mihrap genel bir görünüş

Resim 49: Damgacı Cami, minber genel bir görünüş

Resim 50: Damgacı Cami, mahfil genel bir görünüş

Resim 51: Damgacı Cami, minare genel bir görünüş

Resim 52: Damgacı Cami son cemaat yeri revak kemerleri süsleme

Resim 53: Damgacı Cami son cemaat yeri revak kemerleri süsleme

Resim 54: Damgacı Cami son cemaat yeri revak kemerleri süsleme

Resim 55: Damgacı Cami saçak altı süsleme

Resim 56: Damgacı Cami saçak altı süsleme

Resim 57: Damgacı Cami saçak altı süsleme

Resim 58: Damgacı Cami saçak altı süsleme

Resim 59: Damgacı Cami mükebbire süsleme

Resim 60: Damgacı Cami tavan süsleme

Resim 61: Damgacı Cami onarım kitabesi (Acun 2013)

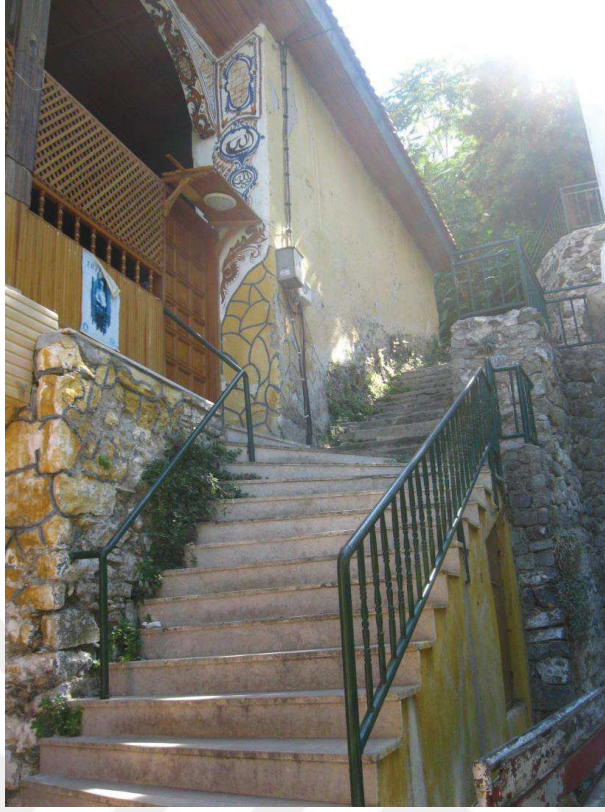

Resim 62: Kırkoluk Cami, genel görünüm

Resim 63: Kırkoluk Cami, şadırvan

Resim 64: Kırkoluk Cami, giriş kapısı

Resim 65: Kırkoluk Cami, son cemaat yeri (Türkoğlu 2005)

Resim 66: Kırkoluk Cami, son cemaat yeri tavanı

Resim 67: Kırkoluk Cami, mükebbire genel bir görünüm

Resim 68: Kırkoluk Cami, mihrabiye genel bir görünüm

Resim 69: Kırkoluk Cami, doğu cephe

Resim 70: Kırkoluk Cami, harim görünüş

Resim 71: Kırkoluk Cami, mihraptan bir görünüş (Acun 2013)

Resim 72: Kırkoluk Cami, minberden bir görünüş

Resim 73: Kırkoluk Cami, mahfilden bir görünüş(Türkoğlu 2005)

Resim 74: Kırkoluk Cami, pencere süsleme

Resim 75: Kırkoluk Cami, son cemaat yeri süsleme detay

Resim 76: Kırkoluk Cami, son cemaat kemer süsleme detay

Resim 77: Kırkoluk Cami, mihrap süsleme detay

Resim 78: Kırkoluk Cami, abdest olukları süsleme

Resim 79: Kırkoluk Cami, abdest olukları süsleme

Resim 80: Hamidiye Cami, genel görünüm

Resim 81: Hamidiye Cami, çeşme

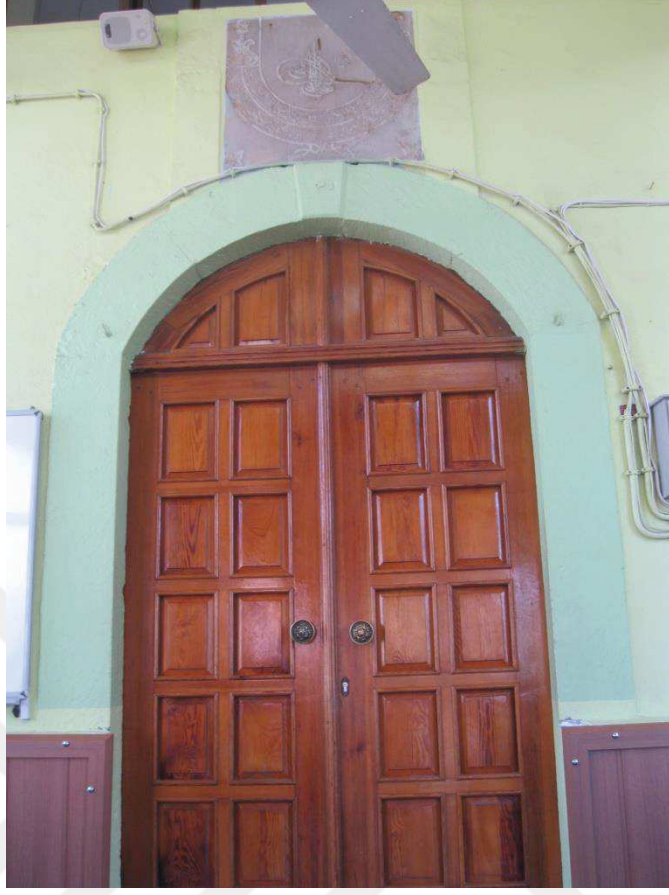
<http://www.eskiturkiye.net/189/ulupinar-soma#lg=0&slide=0>. (09.06.2019)

Resim 82: Hamidiye Cami, son cemaat yeri

Resim 83: Hamidiye Cami, son cemaat yeri

Resim 84: Hamidiye Cami, harim giriş kapısı

Resim 85: Hamidiye Cami, kadınlar mahfili girişi

Resim 86: Hamidiye Cami, doğu cephe

Resim 87: Hamidiye Cami, harim görünüş

Resim 88: Hamidiye Cami, mihraptan bir görünüş

Resim 89: Hamidiye Cami, minberden bir görünüm

Resim 90: Hamidiye Cami, minareden bir görünüş

Resim 91: Hamidiye Cami, inşa kitabesi

Resim 92: Darkale Minareli Cami, genel görünüş

Resim 93: Darkale Minareli Cami, avlu giriş kapısı

Resim 94: Darkale Minareli Cami, son cemaat yeri

Resim 95: Darkale Minareli Cami, son cemaat yeri (Acun 2013)

Resim 96: Darkale Minareli Cami, batı cephe

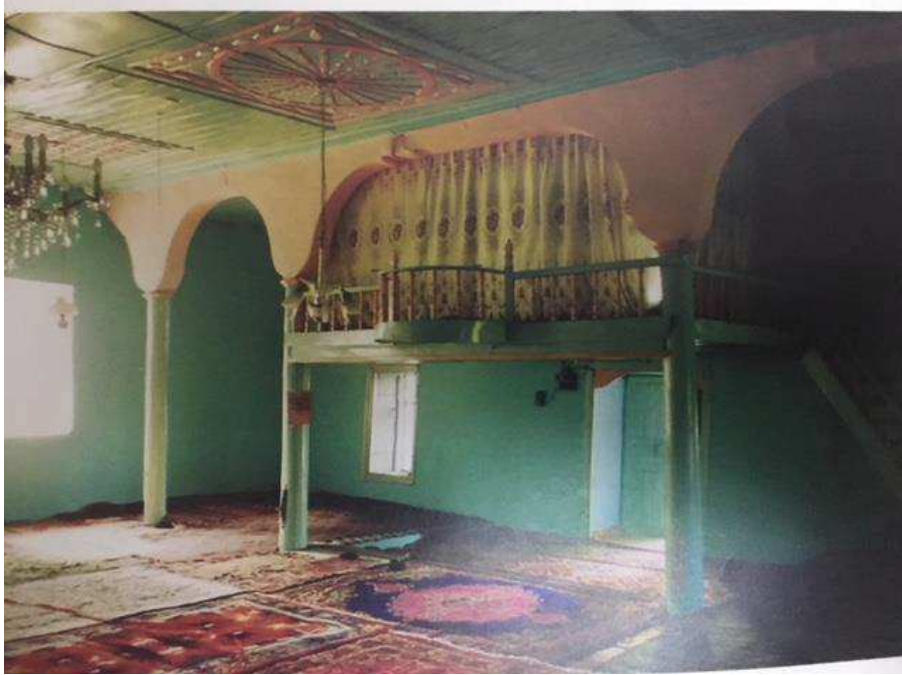

Resim 97: Darkale Minareli Cami, güney cephe

Resim 98: Darkale Minareli Cami, harim görünüş (Acun 2013)

Resim 99: Darkale Minareli Cami, mahfilden görünüş (Acun 2013)

Resim 100: Darkale Minareli Cami, minareden bir görünüş

Resim 101: Orta Cami, genel görünüş

Resim 102: Orta Cami, avlu

Resim 103: Orta Cami, son cemaat yeri

Resim 104: Orta Cami, son cemaat yeri

Resim 105: Orta Cami, batı cephe

Resim 106: Orta Cami, doğu cephe

Resim 107: Orta Cami, harim görünüş

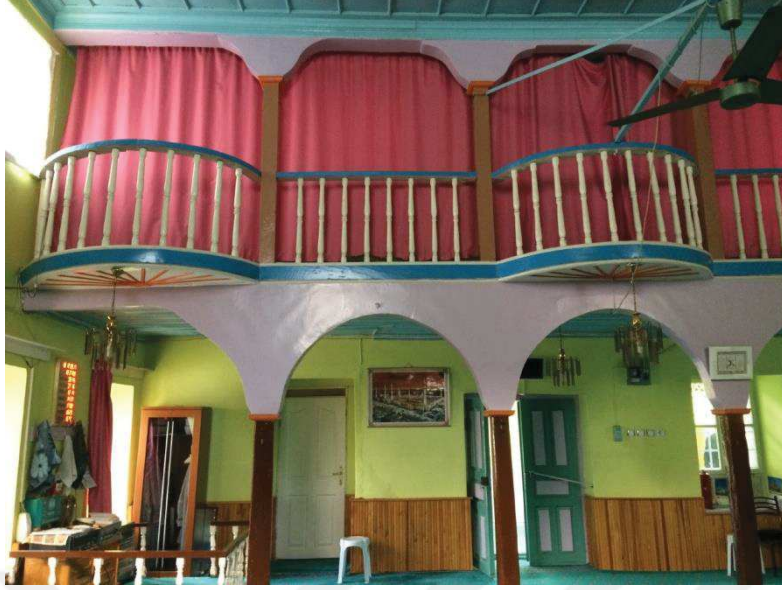

Resim 108: Orta Cami, mihrap bir görünüş

Resim 109: Orta Cami, minber bir görünüş

Resim 110: Orta Cami, mahfilden bir görünüş

Resim 111: Orta Cami, minareden bir görünüş

Resim 112: Çarşı Hamam, eski genel görünüşü

Resim 113:Çarşı Hamam, mevcut görünüş

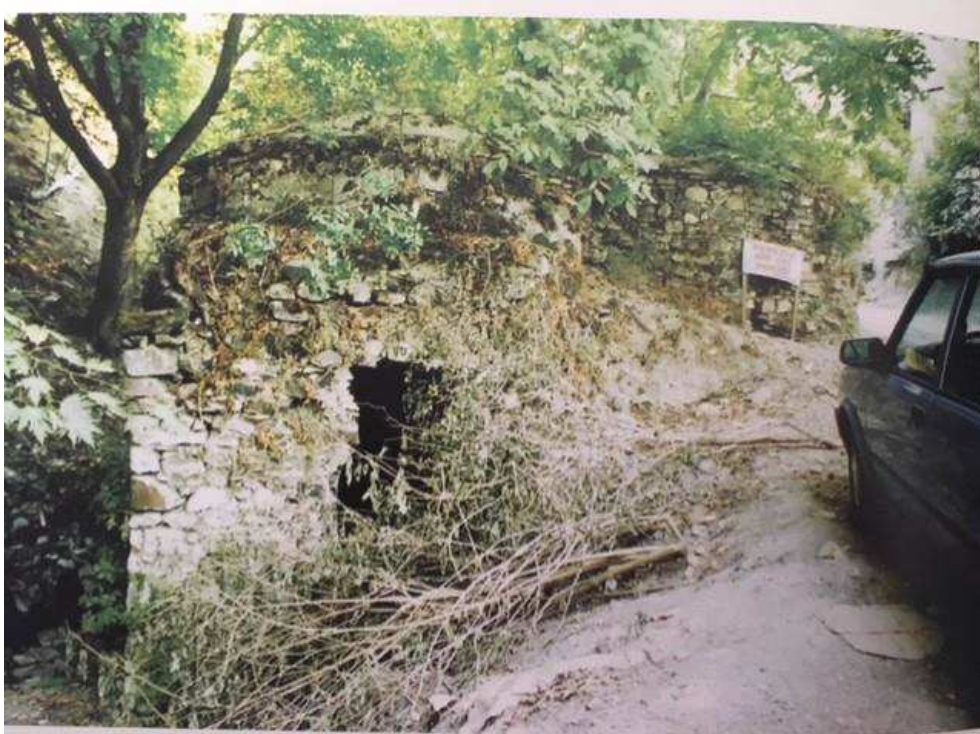
Resim 114: Çarşı Hamam, erkekler bölümü sıcaklık

Resim 115: Çarşı Hamam, fil gözleri (İzmir Kültür Varlıkları)

Resim 116: Darkale Hamam, genel görünüş(Acun 2013)

Resim 117: Darkale Hamam, kuzey cephe(Acun 2013)

Resim 118: Darkale Hamam, doğu cephe

Resim 119: Darkale Hamam, doğudaki mekanların günümüzdeki durumu (Acun 2013)

120: Darkale Hamam, doğudaki mekanların günümüzdeki durumu

Resim 121: Çarşı Han, mevcut görünüş (Acun 2013)

Resim 122: Çarşı Han, batı cephe

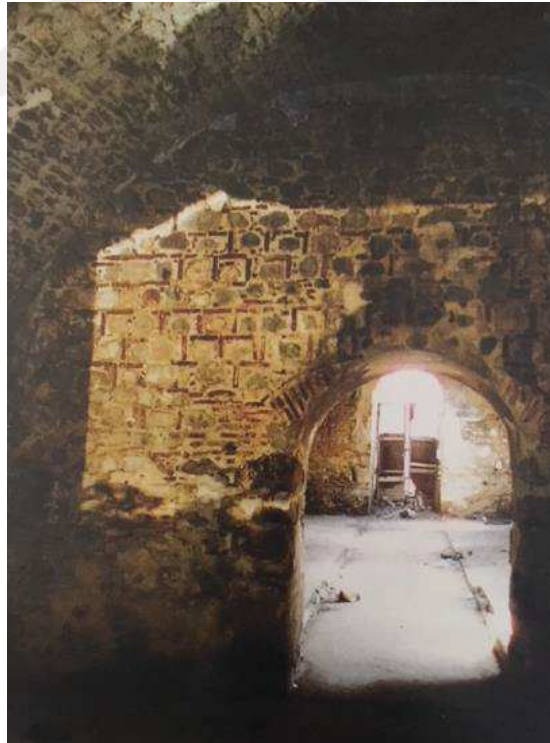

Resim 123: Çarşı Han, doğu cephe

Resim 124: Çarşı Han, iç mekan

Resim 125: Çarşı Han batıdaki giriş mekanı (Acun 213)

Resim 126: Çarşı Han, tuğla kemerler

Resim 127: Çarşı Han, inşa kitabesi

Resim 128: Balcı Han, güney cephe

Resim 129: Balcı Han, güney cephe eski görünüm(Acun 2013)

Resim 130: Balcı Han, güneybatı cephe

Resim 131: Balcı Han, güneybatı iç cephe

Resim 132: Balcı Han, yan cephelerdeki dükkanlar

Resim 133: Balcı Han batıdaki inşa kitabesi

Resim 134: Cengiz Han, doğu cephe

Resim 135: Cengiz Han, doğu cephe kapısı

Resim 136: Cengiz Han, kuzey cephe kapısı

Resim 137: Cengiz Han, kuzey cephe giriş holü

Resim 138: Cengiz Han, doğudaki odalar (İzmir Kültür Bakanlığı)

Resim 139: Cengiz Han, batıdaki mekan

Resim 140: Cengiz Han, avlu geel bir görünüŖ

Resim 141: Cengiz Han, çeŖme

Resim 142: Cengiz Han, avlu cepheleri

Resim 143: Cengiz Han, sinema

Resim 144: Cengiz Han, kemer süsleme

Resim 145: Kırkoluk Çeşme genel görünüş

Resim 146: Kırkoluk Çeşme genel görünüş

Resim 147: Kırkoluk Çeşme batı ayağındaki süsleme

Resim 148: Dokuz Oluklu Çeşme, eski görünüşü (Acun 2013)

Resim 149: Dokuz Oluklu Çeşme, mevcut durumu

Resim 150: Dokuz Oluklu Çeşme, süsleme

Resim 151: Darkale Minareli Çeşme, genel bir görünüşü (Acun 2013)

Resim 152: Darkale Minareli Çeşme, genel bir görünüş

Resim 153: Anonim Çeşme I, genel bir görünüşü

Resim 154: Darkale Anonim Çeşme II, genel bir görünüş (Acun 2013)

Resim 155: Nazıf Cengiz Han Çeşme, genel bir görünüş

Resim 156: Çamaşırhane, güneydoğudan genel bir görünüş(Acun 2013)

Resim 157: Çamaşırhane, genel bir görünüş

Resim 158: Çamaşırhane, güney cephesi

Resim 159: Çamaşırhane, giriş kapısı

Resim 160: Çamaşırhane, güneydoğudan avlu görünüşü (Acun 2013)

Resim 161: Çamaşırhane, avlu ve çeşmesi (Acun 2013)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : İLHAN, Gamze
 Uyuğu : T.C.
 Doğum Tarihi ve Yeri : 20.05.1989. Turgutlu
 Telefon : 0554 666 10 12
 Faks : -
 E-mail : gamzeilhn@hotmail.com

Eğitim

<i>Derece</i>	<i>Eğitim Birimi</i>	<i>Mezuniyet Tarihi</i>
Yüksek lisans		
Lisans	Gaziosmanpaşa Üniversitesi	2014
Lise	Kız Meslek Lisesi	2006

İş Deneyimi

<i>Yıl</i>	<i>Yer</i>	<i>Görev</i>
2015	Tokat Anadolu Lisesi	Sanat Tarihi Öğretmeni

Yabancı Dil

Orta

Yayınlar